

यादगिनाश शुक्षम् ज

क्रीय९-माय्याणार्या-क्रब जाया-महायवा

(वमाभागिक शत्य शृङ्गाभाम.

শ্রীপ্রান্থের বুসাবুতসামাধ্যায়িসর বর্তী ভটাচার্যা মহাশারত

অমুবাদ ও ভাবার্ড।

শীযুক্ত ভ্বনকৃষ্ণ মিত্র কর্ত্ক নং নীল্মণি সিত্রের দ্বীট্ হইতে প্রকাশিত।

क्रियंतर स्वाप्त वर्ष (कार वर्ष्याको त्या २०० महानाक क्षार्य क्रोन्टबार्य वर्षा युक्तिक।

भन ১००১ माल।

र्शन ।

" এতৎ कर्षकिलः शिक्षाश्वाश्वाष्ट्र।

(र णानिनातायन क्रीक्रका! विद्या! (जागादक नत-लाक পূর্ণভাবে অবতীর্ণ করাইবার জন্য জকাদি-দেবলাণ যে পুরুষ্সুকের দারা স্তুতি করেন, স্নান, পূজা, द्वें, नियम, श्यामि मकल कृर्धार्थे (ये পুরুষসূক্ত অতীব প্রয়োজনীয়, সেই সাক্ষাৎ-মুক্তিপ্রদ পুরুষদূক্ত থানির ভাবার্থের দহিত ভাষান্তরিত कतिलाग। नाथ। जालरे रुडिक, गर्नेरे रुडिक, जाशि रिम जना नाशी निर्श (यदश्यू प्रिम (यदाप वााथा। कतारेशाष्ट्र—णखर्गायिन्! जखरत विमशा जूबि (यक्तर्भ (लथा हेग्राह, जांगि महेक्तर्भ लिथिग्राहि गाज। অতএব করুণাময়! দয়া করিয়া এই কর্মের ফল ভূমি -গ্রহণ কুর। প্রাণনাথ। আমি ভোমাকৈ দিয়া निन्धि त्र त्रिलाय हेि ; शर्टिकां नन > २०००। -महाग्रमम्भि छिहीन, छातूल-भाषादत-छाम्यान

শ্রিকার্ড দেবশর্মা।

अथ प्रवस्ताम्।

(क्रमेदीयम्)

यी सायणाचार्यप्रणीतभाष्योपेतम्।

यीगणेशाय नमः । सङ्ख्यीर्वेति घोडश्चं घरं स्क्रम् । नारायणो नाम ऋषिः । अस्या चिष्ट्प् । शिष्टा अनुष्ट्भः । अव्यक्तमण्डादिविलक्षणक्षेतनो यः प्रकाः "प्रका च परं विचि" दित्यादिश्रतिषु असिष्ठः स देवता । तथा चानुकान्तम्— "सङ्ख्यां शोष्ट्रं घोडश नारायणः पौष्ट्र मानुष्ट्भं चिष्ट्रकां तिस्ति गतो विनियोगः"—

त्व प्रथमा-

॥ *॥ हरि छ ॥ *॥ सहस्रशिषां पुरुषः सहस्राचाः सहस्रपात् । सभूमि विश्वतो । हत्वाऽत्यतिष्ठद्शाङ्गलम् ॥ १॥

सवप्राणिसमिष्टक्षे बद्धाग्रहदेशे विराद्धाख्यो यः पुरुषः सोऽयं सङ्खंशीर्षा । सङ्ख्यान्यस्य उप-लक्षणत्वादननीः ग्रिरोभियंत द्रत्येषः ! यानि सर्व-प्राणिनां ग्रिरोसि तानि सर्वाणि तदेशन्तः पातित्वा-सरीयान्येवेति सङ्ख्यीर्षत्वम् । एवं सङ्खाद्यतं सङ्ख्यान्तं च । स पुरुषो भूमिं बद्धाग्रहणोलक-क्षणं विश्वतः सर्वतो द्रत्वा परिवेध दशाङ्गलपरिमितं देशमत्यतिष्ठद्रतिकस्य व्यवस्थितः । दशाङ्गलमित्य-पलक्षणम् – बद्धाग्रहाद्विरिपि सर्वतो व्याप्यावस्थित दृत्यर्थः ॥ १ ॥

षय हितीया---

पुरुष एवेदं सर्वं यज्ञूतं यज्ञ भव्यम्। ज्ञास्त्राच्यानोयद्क्तेनातिरोहित॥ २

यहिदं वर्तमानं जगत्तर्यं पुरुष एवं । यञ्च स्तमतीतं जगद्यञ्च भट्टं भृतिष्यज्ञगत्तरि पुरुष एवं । यथाऽ ज्ञिन्तरूपे वर्तमानाः प्राणिदेशः सर्वेऽ पि विराटपुरुषस्थावयवास्तथैवातीतागामिनोरिप कल्प-योद्रेष्ट्यमित्यभिप्रायः । उत्त अपि च । अन्तत्वस्य देवत्यस्थायभीशानः स्वामी । यद् यस्मात्वारणाद्वेन प्राणिनां मन्तेन भोग्येन निमिन्तेनातिरोहित स्वकीयां वार्णावस्थामितकस्य प्रिद्यसानां जगद्वस्थाः प्राप्तीत तस्थात्प्राणिनां कर्मफलभोगाय जगद्वस्थाः प्राप्तीत तस्थात्प्राणिनां कर्मफलभोगाय जगद्वस्थाः स्वीकाराचेदं तस्य वस्तुत्विमत्यर्थः । ३॥

ऋग्वे द्रयम

षथ रतीया-

्रातंतिनस्य महिमाऽतो ज्यायास्य पूर्वः। पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यास्तं दिवि॥ ३॥

यतीतानागतवर्तमानक्पं जगद्यावदस्येतावान्स-वीऽष्यस्य प्रवस्य महिमा स्वनीयसामध्येविशेषः न त तस्य वास्तवं स्वरूपम् वास्तवस्तुः प्रवः सती महिन्द्योऽपि क्यायानित्रशयेनाधिकः । एतच्चोभयं स्पष्टीिकयते—सस्य प्रवस्थ विश्वा सर्वाणि भूतानि ' कालच्यवर्तीिन प्राणिजातानि पाद चतुर्थाशः। सस्य प्रवस्थाविष्टं चिपात्स्वरूपं मन्दतं विनाशरितं सिद्दि स्रोतनास्मके स्वप्रभागस्यक्षे व्यवतिष्ठतः इति श्रेषः । यद्यपि सत्यं सानमननं बस्नोत्यास्त्रास्य प्रवस्थाव द्रयपाया सभावास्त्राद्यत्ययं निक्पन्नि-

युरवस्त्रम् ।

यथ चतुर्थी-

त्रिपाद की उद्देश का पादोऽस्थे हा भव-त्यनः । ततों विक्रव के क्रामत्सा शना-नशने श्रीभ ॥.४॥

तुमग्रकां तथाऽपि जगदिदं बह्मस्वरूपापेश्वाऽस्प-मिति विवेश्वितत्वात्पादत्वोपन्यासः ॥ ३॥

े थोऽयं विधात्प्रंषः संसारस्पर्यश्वितो बद्धास्त-द्भाः सोऽयमूर्षे उदेत्—ं प्रसादचानकार्यासंता-राद्विर्भूतोऽचत्येगुणदोषेरस्पृष्ट उत्कर्षेण स्थितवान्। स्थितस्य तस्य थोऽयं पादो लोगः सोऽयमिष्ठ मायायां पुनरभवत्— स्थितं चाराग्यां पुनः पुनरागक्यति । प्रसाद्ध सर्वस्य जगतः परमासंलेगतं भगवताऽप्यक्रम् । "विष्याप्रमिदं सत्स्वमेकांग्रेन स्थित्। जग" दिति । तत्से मायायामागत्यां कत्तरं विष्यस् देवतिर्थगादि-

त्रुरवदीयम् स्थ पञ्चमी--

'त्रसादिराळजायत विराजो सिधि पूर्वा:। स जातो सव्यदिस्थत पञ्चाङ्ग सिमधो पुरः॥५

. क्षेण विविधः सन् व्यकासद्वाप्तवान्। किं क्रात्याः साधनानधने सभि। सभित्य साधनं भोजनादिः व्यवचारोपेतं चेतनं प्राणिजातम् सनधनं तद्रचित-सचेतनं गिरिनद्यादिकम् तदुभयं यथा स्थानया स्वयमेव विविधो भूत्वा व्याप्तवानित्ययः ॥ ४ ॥

विष्य व्यक्तामहिति यहुकं तदेवाच प्रपश्यते—
तसादिति । तसादादिपुरुवादिराड्बद्धाण्डदेशोऽजायतोत्पनः। विविधानिराजन्ते वस्तुन्यचेति विराट्।
'विराजी अधि' विराड्देश्योपिर तमेव देशमधिकरणं
कला पुरुवसदेशाभिमानी कचित्पुमानजायत सोऽयं
सर्वदेशन्तवेद्यः परमास्ना। स एव स्वकीयया मायया
विराड्देशं बद्धाण्डक्यं च्या तच्छीवक्रपेण प्रिम्ध

चय घषी-

यत्प्रचेश इविषा देवा यत्त मतन्वत्।.

वसन्तो अस्वासी दाज्यं ग्रीसर्ध्मः श्राइविः॥६

बद्धाण्डाभिमानी देवताला जीवोऽभवत्। एतचा
थर्वणिकांड तरतापनीये विश्वष्टमामनिक — "स वां

एष भूतानी न्द्रियाणि विराजं देवताः कोशांच एडा ।

प्रविश्वाच्छो चढ दव व्यव्हरकालो माययेवेति"।

सं जातो विराटपुर्वोऽत्यरिच्यतातिरिकोऽभूदेवितयेड्म द्यादिक्योऽभूत्। प्रवादेवादिजीवभावाद्र्यं

समिं ससर्जेतिषेषः । स्त्रो भूमेः स्टेरनन्तरं तेषां

जीवानां पुरः ससर्ज। — पूर्यन्ते सप्तभिधीतिभिरिति

पुरः श्रदीराणि॥ ॥॥

व्यव्यया पूर्वीतानमेश्वेन प्रशिष्ट्रायानेषु सत् देवा उत्तरस्थितिश्वार्थं वाश्वद्रव्यक्षानुत्यकालेन स्विरंतारा-मुंभवात्प्रवास्त्रप्रमेन सनसा स्विष्टेन संवल्य प्रवेष

ऋग्वेदीयम्

षय सप्तमी-

तं यंत्रं विधि प्रौद्धानपुर्व जातसग्रतः।
तेन देवा श्रयजनत साध्या श्रप्यश्च ये॥ ७

ध्रवाखेन इविषा मानमं यन्तमतन्त्रतान्वितष्ठन्।
तदानीमख यन्नस्य वसन्तः वसन्तत्रिवाऽऽव्यमासीदभूत्। तमेवाऽऽव्यत्वेन संकल्पितवन्त इत्यर्थः।
एवं यीषा इध्य धासीत्। तमेवेध्यत्वेन संकल्पितवन्तं
दत्यर्थः। तथा धरद्वविरासीत्। तामेव प्रोखाधादिइविद्वेन संकल्पितवन्त द्रायर्थः। एवं पूर्वं प्रवस्य
इविःसामान्यद्भपत्वेन संकल्पः धनन्तरं वसन्तादीनामांज्यादिविधोषद्भपत्वेन संकल्प इति द्रष्टव्यस्॥ दं॥

यश्च यश्वसाधनभूतं तं पुरुषं पश्चलभावन्या यूपे वंश्वं विशिष्टिका सानसे यश्चे प्रीश्वन्त्रोश्चितवन्तः । सीद्यमित्यवाऽऽह—स्रयतः सर्वस्टः पूर्वं पुरुष्

षथार्थी-

तसाद्यन्तासव्हृतः संस्तं एषद्गज्यम्।

पद्मनाञ्चन वायुव्यानार्ण्यान् ग्राच्याञ्च ये॥ ८॥

जातं पुरुषलेनोत्पक्षमेतञ्च प्रागेनोक्तम् "तकाहिराळजायत विराजो चिध पूरुष्" इति तेन पुरुषक्षपेण
पश्चना देवा चयजना मानसंयागं निष्पादितनन्त
इत्यर्थः । के ते देवा इत्यचाऽऽच्च—साध्याः चिष्पाधनयोग्याः प्रजापतिप्रधत्यसदतुक्चा ऋषयो मचद्रष्टारच ये सन्ति ते सर्वेऽप्ययजनोत्पर्थः ॥ ०॥

'सर्वेद्धतः' सर्वात्रकः पुरुषो यश्चिन्यके द्भवते की व्यं सर्वेद्धत्ताहणात्। तस्मात्पूर्वोक्षान्माद्-यद्मात्ष्वदाच्यं दिश्विनयमाच्यं संभतं संपादितम्। द्वि चाऽद्धं चेत्येवमादि भोग्यंजातं संपादित-

चाव दीयम

अध नवसी-

निसाद यद्गात सर्व इतः समानि जिद्दि । इन्होंसि जिद्दि तसाद यजु ससादजायत ॥ ६॥

मित्यर्थः । तथा वायव्यान् वायुदेवताकां साँ स्नोकप्रसिद्धानारस्थान् पश्चेत्रके उत्पादितवान् । आरस्थाः
परिस्तादय स्वया ये च प्रास्था गवास्तादय स्तानिप
चक्रे। पन्प्रनामन्तरिच्चहारा वायुदेवतात्वं यजुनी ह्याणे
समाक्वायते— "वायवस्तेत्याः खलु वे पश्चः। वायव
स्वेनान् परिददातीति "॥ ८॥ (ते० ना० १॥ २। १)

सर्वज्ञतस्त्रसात्यवीकाद्यज्ञाहतः सामानि कि जिरे उत्पन्धाः । तस्त्राद्यज्ञा कन्दांसि गायच्यादीनि जिरे । तस्त्रद्यज्ञाद्यज्ञायत । १ ॥

षय दशमी—

तसारुषा श्रजायका ये के चोभयारतः।
गावोच जित्तरे तसात्तसाज्जाता श्रजा
ऽवयः॥ १०॥

अधैकादगी-

यत्राष्ट्रं व्यद्धः वातिषा व्यक्तस्यम्।
मुखं किमस्य की बाह्र का जहं पादाः
उच्नेते॥ ११॥

यथ हार्शी—

मार्चाणोऽस्य मुखमासीद्रवाष्ट्र राजन्यः खतः। जरू तदस्य यद्देश्यः पद्रस्यां सद्दो स्रजायत ॥ १२ ॥

प्रश्नोत्तरक्षपेण ब्राह्मणादिव्हिष्टं वक्तुं ब्रह्मवादिनां प्रश्ना उच्चन्ते । प्रजापतेः प्राणक्तपा देवा यद् यदा पुरुषं विराष्ट्रपं व्यद्धः संकल्पेनोत्पादितवन्तस्त-दानीं कितिधा कितिभः प्रकारेव्हेकल्पयन्? विविधं कितिधा कितिभः प्रकार्यक्ष सुखं किसासीत्? की बाह्य प्रमुद्धा सुखं किसासीत्? की बाह्य प्रमुद्धा का अक्ष ? की च पादी उच्चेते ? प्रयमं सामान्यक्षपाः प्रश्नाः पञ्चानुखं किसित्धादिना विश्वेषविषयाः प्रश्नाः ॥ ११ ॥

य्यानीं प्रविताप्रश्नानास्त्तराणि दर्शयति। यस प्रजापते बीद्धायो बाह्यणत्वजातिविधिष्टः प्रवि

षथ चयीदशी—

चन्द्रमा मनसोजातसत्तोः सूथी श्रजायत्। मुखादिन्द्रसामिस प्राचाद्वायुर्जायत॥१३

मुखमासी न्युखादुत्यन इत्ययः । योऽयं राजन्यः चित्रयत्वजातिविधिष्टः सवाह्रकतोवाद्धत्वेन निष्याः, वितो वाद्धस्यामृत्यादित इत्यर्थः । तत्तरानी- भस्य प्रजापतेर्यद् यावृद्ध तृदूपो वैद्यः संपन्यः अद्वर्धः । तथाऽस्य पद्स्यां पादास्यां मंद्रः मूद्वजातिमान्य क्षोऽज्ञायत । इयं च सुखादिस्थोवाद्धाणादीनामृत्यत्त्रियं इतायां सप्त- मकार्यके— स मुखतिद्धिष्टतं निरमिमीते त्यादी विस्थप्तमानाता सतः प्रश्लोत्तरे उभे स्वि तत्यर- विस्थप्तमानाता सतः प्रश्लोत्तरे उभे स्वि तत्यर-

यथा दथाच्यादिष्ट्रयाणि गवादयः प्रथव ऋगादि-वेद्वा बाह्यणादयो मनुष्याच तखादुत्यका एवं चन्द्रा-

महत्वे दीयम्

दयो देवा अपि तस्तादेवोत्पना इत्याह । प्रजा-पते भनसः सकाशा चन्द्रभा जातः । चन्नो चन्द्रभः स्र्योऽपजायत । अस्य मुखादिन्द्रचानिच देवा-वृत्यनो । अस्य प्राणा द्वायुरजायत ॥ १३॥

यथा चन्द्रादीन्प्रजापतेर्मनः प्रसत्यो जल्पसंस-यान्ति द्वा देवा चन-यवा चन्त्रविद्यादितवन्तः । एतदेव दर्शयिति— नाभ्याः प्रजापतेर्नाभे रन्ति द्यामानीत् । शीर्षाः शिरंभो सीः समवतितोत्पचा । चस्य पद्भ्यां पादास्यां भूभिषत्पचा । स्था चोचाहिश उत्पचाः ॥ १८ ॥

चय पच्चेदशी—

सप्ताखासन् परिधयक्तिः सप्त समिधः शताः। देवा यदयन्तं तन्वाना सबधुन्युक्षं पश्चस् ॥१५

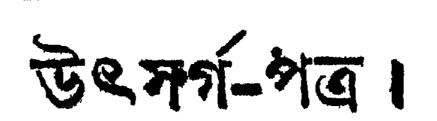
यस्य सांकल्पिकस्य यश्चस्य गायभ्यादीनि सप्त क्टन्दांसि मरिधय चासन् । ऐष्टिनस्वाऽऽहवनीयस्व. चयः परिधय उत्तरवेदिकास्य चादित्यच सप्तमः परिधिप्रतिनिधिक्तपः। अत एवाऽऽमायते—" न पर-सात्परिदधात्यादिलो होवोद्यन्परसाद्रहा ५ स्थप-इम्लीति"। तत एते चादित्यसहिताः सप्त परिधयोऽज सप्तक्तियाः । तथा समिध सिःसप्त चिगुणित-सप्तसंखाका एकविंगतिः इताः। "दाद्य मासाः पन्दतंवस्य इसे लोका असावादित्य एकवि " घ" इति म्ताः पदार्था एकविंग्रतिदास्युक्तेध्मत्वेन भाविताः। ,यद्यः प्रवो वैराजोऽस्ति तं प्रवः देवाः प्रजापति-प्राणिन्द्रियक्तपा यशं तन्वाना मानसं यशं कुर्वाणाः पशुमगन्नि निराट्पुरावमेव पशुक्तिन भावितवनाः । ्रतदेवाभिप्रेत्य पूर्वच यत्मक्षेण स्विषेत्युक्तम् ॥ १५ ॥

मय घोडशी-

यसेन यसमयजनत देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नार्क महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥१६

पूर्वं प्राश्चेनोक्तमधं संज्ञिष्याच दश्यति देवाः
प्रजापितप्राणक्या यज्ञेन यथोक्तेन मानसेन संकल्पेन
यज्ञं यथोक्तयज्ञस्वक्षपं प्रजापितमयज्ञन्त पूजितवन्तः। तस्मात्पूजनाक्तानि प्रसिद्धानि धर्माणि जगदूपविकाराणां धारकाणि प्रथमानि संस्थान्यासन्।
एतावता कृष्टिप्रतिपादभस्कक्तभागार्थः संग्टचीतः।
यथोपासनतत्मलाज्ञवादक्तभागार्थः संग्टचते — यच
यक्तिन्विराद्प्राप्तिक्षपे नाके पूर्वे साध्याः प्रातना
विराद्धपाक्तिसाधका देवाः सन्ति तिष्ठन्ति तं नाकं
विराद्प्राप्तिक्षपं स्वगं महिमानसदुपासका महाकानः
सक्ति समवयन्ति प्राप्तवित्ति। १६॥ सा० भा० पूर्णम्॥

॥ *॥ इति अवेदीयपुरुषसूत्तंसम्पूर्णम् ॥ *॥

রাজসাহি জেলান্তঃপাতি "বলিহার" রাজ্যাধিপতি বিদাংবর বিনয়োদার্যদাতৃত্বাদি বিবিধগুণগুণালস্কুতহৃদয়, সোম্যে য়ুধিষ্ঠিরোপম,
ধর্মে য্যাতি-সদৃশ, জ্ঞানে জ্রীরামসদৃশ, বৈরাগ্যে নব্যোগি-সদৃশ,
উদার্য্যে রন্তিদেব সদৃশ,

<u>बिबिबिबिब</u>ोगगगराताक क्रिकंसतास श्राम महामरस्र

विकत्रकमत्म,

धार्यमीय धेरे श्रूक्षम् का स्वामथानि

অভিশ্ৰদ্ধার সহিত

मन्भामक-कर्क् क छे (मर्शीकुछ इरेल। •

मञ्जीषक

প্রিকাত্রত সামাধ্যায়ি সরক্তী ভট্টাচার্য। সম ১৩-১ সাম। সামীপুর্মিয়া।

श्राद्यनीय शूक्य श्राज्य श्राप्त श्रापत श्राप्त श्रापत श्राप्त श्राप्त श्राप्त श्राप्त श्रापत श्रापत

भू हो।

	মন্ত্রাক। পৃষ্ঠাক।
5	'তাত্যতিঠদশাস্ত্রণ ইহার ৫ প্রকার অর্থ ১ ১ হইতে ৪
	ঈশ্বরের জগজপতাৃশীকার ২ ২
91	বিরাটের চারিপাদ এবং যোডশ কলা ৩ ৬১৪
8	मखन ७ निर्श्व बदभद्र विरङ्ग ७ .: ७ - १
a i	ব্রফোর অভিমনিমিভোপাদানকারণতা ৩ ৭
91	यांत्रिक्छनद्वाद्वत्र नामाविद्धन ७ ৮
9	বেদে ব্যবহৃত আদিপুরুষই পুরাণের আদি-নারায়ণ ৮
b 1	বেদে বরাহাবভারের কথা ৩ ১ পৃঃ টিপ্পনী
21	(वटम जनमाशो नार्तायर वद कथा ७ ३० हिंपू भनी।
301	বেদের ত্রিসাদ্ এবঁং পৌরাণিক ত্রিপাদের সামঞ্জন্য ,,
551	আদি-নারায়ণের উর্দ্ধে উদ্ভ থাকার
	সম্বন্ধে ৫ প্রকার জাতি চমৎকার তার্থ ৪ ১৫—১৭
53.1	कोरवर मश्मात्रहरा भूमः १ धूर्णम ७ तस्त्र है धूर्णम
	बन्नात छेर्पाल व ३৮১৯
281	ব্রনার স্বয়ংভূ হিরণাগভ, ইত্যাদি নানা-
	विध नाम श्रेवाद कार्य निर्वाहन ৫ ১৯२०
301	ব্ৰহ্মকৃত স্ফি এবং ব্ৰহ্মাকৃত স্ফি ৫ 🔭 ২০—১৮
351	মুখাপ্রলয়ের পর পর্বাদে প্রজ্বসকলের
	স্ফিই ব্ৰদাক্তস্ফি এবং ভাষা এক-
	বারমাত্র হইয়াছে আর কথনও
	महाक्षनत्र हरेदव ना व २०२>
	° धार १२७ (एथ ।

स्डीशंज।

5.4

•	~ \%	श्काक।
>91	খণ্ডপ্রলয়ের পর যে স্ফি তাছাই ব্রহ্মাকৃত	
•	স্টি, ব্রদাক্তস্টি বার বার হয়	। २० ३ द
•		8, 20 (万型)
3b-1	কর্মদেব এবং আজানদেব নাত্ম দেবভাদ্বিধ	३५ ८ मथ ।
166	পুশ्वकर्याञ्ज्ञभ जो वगरणज्ञ स्थि ए	₹ ₩
201	দেবগণের বিরাট্পুরুষকে আহুতি দিবার কথা,	23O0
25 1	रिवधानम ७ वालिथा अधिगरनंत छेर्पछि मधरक	' '9'
25 1	युक्त ना इहेरल (प्रवर्ण गनूना शश्चीप किन	
	জাতিরই উৎপতি হয় না, স্তরাং	
`	' আদিভূত সেই বিধাট্যজের কর্তা	
•	ঋষিপণ ও দেবগণ তথন কোথা হইতে	
	তালিলেন, এভদ্বিয়ে মীমাংসা ও	100-m 22
२७।	वमखश्रपुटण जीवनदीरदत शुक्षि व्य (कन,	
	এবং শ্রীষ্মগ্রুতেইয়া শরীর সকল	
	নীরস হয় কেন ! ইত্যাদি: যীয়াৎসা 💩	5
581	দেবগণের বিরাট্যজে সেই 'রাট্পুরুষ	4
	ব্রদাকেই পশু করিয়া যুপে বাধিয়া	h (1)
ን ም ያ	ছিলেন এবং উৎসর্গ করিয়াছেন ৭ সাধানামক যাগকর্তা দেবগণ এবং ঋষিগণ	७ ⋈
<i>ξα</i> (	चेच्चा देश का विश्व का	48
2 de 1	স্ফিক্তা অনেক দেখিয়া সন্দেহ ও তাহার উত্তর	-
291		
	ঋষিগণই যদি বেদমন্ত সকলের প্রকাশক,	•
	ভবে এশার মুখকমল হইতে বেদের	•
A	আবিভাগ এবং অগি বায়ু ও সূৰ্য্য	
	হইতে ঋকৃ যজুঃ ও দামবেদের আবি-	
	ভাব—এসঞ্চল কথার কি অভিপ্রায়,	
	क विषद'त्र स्वस्त योगांश्मा । ।	6828

	মন্ত্ৰাৰ ।	পৃষ্ঠাক ৷
23 1	বেদে ঋষিগণের নাম এবং পুজের মৃত্যুত্তে পিভার শোক বর্ণনাদি দেশিয়া বেদ,	
	মহাভারভাদির মু্যায় পুরুষ রচিত,	
	केश्वतानी नरह विल्या मरमह এवर	
	ভাছার দীমাংসা •	89-60
901	বেদের ঋষিগণ মনুষা নীংহন কিন্তু আধ্যা-	
	• আিক, এভদ্বিষয়ে ঋথেদের মন্ত্র ৭	t o
951	মানস্যাগকর্জ্-দেবগণের ভ্রথন কিরূপ	
	भंदीत हिल?	an-ca
98	সর্বত্ত্যজ্ঞ হইতে দধি, মৃত প্রত্তি ভোগ্য	•
	বস্তু সকল এবং ভাযজ্ঞীয় পশা সকলের স্থাটি	. aa
991	স্বভিৎ্যক্ত কাছাকে কছে? এবং দ্ধি	
	সূতাদিইবা কি? ৮	45-49
Q8 1	অন্নের অর্থাৎ ভাতেরও এক প্রকার কল আছে ৮	¢&¢9
4 2 A 1	मर्तिछ्रथेख्य स्ट्रेट्ड श्रायमित जाविष्ठीव	99-4
•	धवर के मक् म रवरमंत्र सक्ता के	(b60
৩১	বেদের উৎপত্তি সম্বাদ বেদ ও মন্ত্রচন্দের	
•••	বিরোধাশকা এবং ভাছার•মীমাংসা ১ •••	3032
991	যজীয় পশুসকলের স্ফি এবং যজীয় ও	
	अयक्तीत शशु काशांक करण, जाशांत भीभांशमां	& 4 mm & 8
ap	'আনির্ভাব' স্থলে উৎপত্তি এবং	
4	'' উৎপত্তি'' ऋमে कल्लामा भटकात्र	' 9
	ব্যবহারের তাৎপর্যা ১১ ও	५५ हिल्लनी
1 60	विद्राहितक श्रेष्ठ कल्लाना किन्निएक स्टेटम "	*
	কি কি আবশ্যক? ১১১	4990
801	মানস্যাগকর্ত্ দেবগণের মানস্কণ্পনার	•
1	ष्टाता अधिकोक (मयगर । । । । । । । । । । । । । । । । । । ।	۳,

श्ठीश्रद्ध।

i Ø

₽	মন্ত্ৰাক। পৃঠাক।
821	वाभूगांनि हासिंह जान्दि, किस
53. A ⁴	' চারিটি বর্ণ মাত্র ১২ ৭৩—৭৬ " রাজ্যণ কথন শুদ্র হইডে পাবে না এবং
851	्र आयान क्यम नृत्य चंचर जारिय माध्ययः भूमि छ कथन जोक्षन इंचेरिक शास्त्र मां "
	এত দিয়য়ক মন্বচনের বিস্তৃত ব্যাথা ও ভাবার্থ ৭৮
8 • 1	কর্মিছারা আর এখন নূতন করি । রাজাণ জইতে পারে ন। ১২ ৮১
88	বিশামিত্রের তুলা দ্বিতীয় এপর্যান্ত কেছ
_	क्य नारे, का लिया मिरे ७ वाक्ष १८७
l.	भारत, हेजामि वियरसत मोगारभां > > ৮७-৮8
	खाञ्चनामि भन्न त्र मर्घार्य পত्य लिय मी गार्भा ३२ ५४, ५५, ৮९
851	बामानित गूर्थ क्यि ज्वाल, এই क्षरीम
	বাক্যের ভাৎপর্য্য ১২ ৮৯
	मृत्र ७ कात्रकाक । इक्तियान कांचात्र भी भारमा ५२ २०
86 I	জাকাশাদি মহাভূত নেচয়ের স্ফি এবং
	লয়ের বৈজ্ঞানিক রীতিতে অভি স্কর
	वाशा ३६ ३८ ३८ ->३
82	मिक्छ ७ श्री इक्स भि प्रविधित्य ३२ २৮, २२
ao j	চল্রু সূর্যা ইন্রু আমি ও বায়ু, ইহারা চেতন
	कि छाट्टिन ? देशंद्र योगार्मा ১७ ১०७, ১०৪
@ S	বেদে জড়পদার্থ সকলের চেত্তনের ন্যায়
-	ব্যবহার কেন ? ভাহার নীনাংসা ১৩ ১০৫, ২০৬
421	यक्ष्मण्य विकार कर है खेमान कितार
	रत्र ? একদিগে কর্ণ স্থাপন ক্রিয়াও
	সকলদিশের শব্দ শুনিক্তে পায় কেন?
*	देजां जित्र शोषाश्मा ३८ ३०৮,३०৯
les	केश्रदा भगर्णर नित् कल ১৫ ১১২, ১১৩
4 2 1	धर्म किन्न प्रिक्त प्रिक्त प्राप्त श्री किन्न प्राप्त किन्न किन

ভূমিকা এবং কৃতজ্জভা-মীকার।

বড়ই ক্ষোভ রহিল, প্রকৃত বেদ যে কি পদার্থ তাহা অর্থাভাবে मिथा हेट ला बिलाम ना। : जा ककाल य गाहा मरन क बिर उद्दि বেদকে তদমুরূপ দাঁড় করাইতেছে। সম্পূর্ণ তিনটি বেদ (তিন বেদের তিনটি শাখা) রীতিমত ব্যাখ্যা ও বঙ্গান্ত্বাদ সহ মুদ্রিত ও প্রকাশিত কুরিতে গেলে অন্যন ১২ বৎসর কাল সমান পরি-শ্রমের অবিশ্রক এবং অন্যুন ২।৩ লক্ষ টাকা মূল ধনের আব-শ্রুক। ফলতঃ "না ন মেনে তেল হবে না রাধা নাচ্বে," স্থতরাং (म इताभारक क्तरम कथन है सान निर्देश। उर्व गृहा करेला ' হইতে পারে, অপেকাকত অল্ল বায়সাধা কার্যা তাহাতেই সম্প্রতি इस्तार्थन कहा इडेल। जाककान जाभाष्ट्रित मनकर्ष्य, आफानि कार्या, এবং ত ডিন্ন দোল চুর্গোৎসব প্রভৃতি অন্তান্ত হিন্দুয়ানি কার্যাসকলে যে সকল বৈদিকস্ক্তগ্রেলির সর্বদা ব্যবহার হই-दुर्हा, जामि वुक्रा मर्तिम। वावश्यां वे मकन जिलावश्रक মন্ত্র'গুলির প্রকৃত্র পাঠ এবং প্রকৃত অর্থ পরিগ্রহের জন্ম কতিপয় স্জের মূল, ভাষা এবং তাহার বঈভাষায় তার্বাদ ও ভাবার্থ-ভাষা প্রস্তুত করিয়া প্রকাশ করিতে দুঢ় সঙ্কল করিয়াছি। পুরুষ-স্ক, প্রজাপতিস্ক, প্রতঃশারণস্ক, রাত্রিস্ক, অদিতিস্ক (দেবীস্ক্র) আদিতাস্ক্র, ক্রস্ক্র (ক্রদ্রাধ্যায়) শিবসঙ্কার্থক, বিষ্ণুস্ক (বিষ্ণুদংহিতা) পিতৃস্ক (পিতৃসংহিতা) গণ্পতিস্ক (कारणमगरिक्का) देकाापि खाग्र २०।२৫ शामि कुक ध्वकाम कत्रिएक भातित्वरे जामात है शिक्ति रुग्न। यक्त प्रमिश्वा, युक्तु-. दर्वनी ७ मायदानी जिविध जाभाग चाहिन स्वताः विनदिम तरे এই সকল স্কুভালি প্রকাশ করিতে খ্ইবে, সম্প্রতি ধাথেদের পুরু । তুর্গতি প্রকাশিত হইল। তুর্গিৎদবের অব্যবহিত

0/0

পরেই ভরদা আছে অগ্রাহা বেদেরও পুরুষস্কগুলি প্রকাশিত इहेरव। शदा रायम २ अर्थ मिकिक इहेर्ड थाकिरव राज्यनि এक अकि कि विद्या एक मैकल अका भिक इहेट । क्ष्रक्रव वामना, भटव ममख्ड एमके कक्षणामरम्ब हेट्या । यनि वलन धकागा जारभक्षांकृ अञ्चनाम भाषा इहेरल अनान २। ७ महस्र होकांत रा आवश्रक इहरव ভाहार ज्यूगां मर्ल्ड नाई তবে আমার ভায় দীনহানের এরপ পোহদ কেন ? এ জিজ্ঞানা-त्रभ छेट्त पिटलिছ। किलिकाला, ১৯ गर नीलगणि पिटलब द्वीहे निवामि খ্যাতনামা (वृनिशामि विज्लाक) शार्मिकाश्राना, मञ्जम, পরমকল্যাণভাজন ভীশীসুক্ত বাবু কুনুদর্ক মিতা নহাশয় এক শ্রবণ করিয়া সভঃপ্রবৃত্ত হট্য়। (বিনা প্রার্থনায়) মুদ্রণার্থ ১০০১ একশত টাকা প্রদান করেন, বলাবাত্লা তাহাতেই আমি সাহসী इन्द्रेश हि ज्वर (मर् ज्विष ज्ञागात क्तिय जक्ते। जागा-वीज छ উপ্ত হইয়াছে। বাস্তবিক এখনও প্রকৃত ধার্মিক ধনবানের সংখ্যা নিতান্ত বিরল নহে। তাঁহাবা এরপ সদ্প্রীন্তের অনুস্রথ क्रिल ज्यागात मरमक्रम ज्यवशा मिक्र इङ्गेर्ड शार्त व्यड्खव निष्टिष्ठ থাকা অপেকা চেষ্টা করাই যুক্তিযুক্ত। এইরাপ স্থির করিয়া আমি ঈদুশ অর্থবায়সাধ্য কার্যো হস্তক্ষেপ করিলাম। একণে অক্ বিনীতভাবে প্রার্থনা, ধার্মিক ধনবান্গণ আমার অতি পরিশ্রম-দাধা পুরুষস্জানুবাদ খানি মনোঘোগী ক্টয়া পাঠ कतित्वरे धवर जामि, य উদেশো প্রকাশ করিলাম, সেইটি সিদ্ধ করিবার জন্ত আপন আপন গুরু পুরোহিতগণকে এক একখানি कित्रिया श्रामान कितिलाई आभि कुछार्थ छान कित्र देखि।

কলিকাতা, । সম্পাদক, প্রকাশক ও স্বতাধিকারী, ২২নং দরজাপাড়া ব্লিট্ প্রিক্সবৃত সামাধ্যায়ি সরস্বতী।

. सरधिमीय পुरूषस्टाक्त * राज्याम

এবং

ভাবার্থভাষ্য॥

( )

বিরাট্পুরুষ বা বিধাতৃপুরুষের মন্তক অসংখ্য, চক্ষ্ণ অসংখ্য, পাদও অসংখ্য। তিনি ত্রহ্মাণ্ড গোলক সর্বতোভাবে ব্যাপিয়া দশাঙ্গুল অতি-জ্যু পূর্বক অধস্থিত রহিয়াছেন॥

ভাতভাষ্য। চৈত্তন্য দ্বিরিধ, ব্যক্তি এবং সমষ্টি। ব্যষ্টিচৈতন্য সমষ্টিচৈতন্যের এক একটি অংশ মাত্র।

* এই স্কৈর মূলমন্ত্র ১৬টি। ইহা থাথেদের ১০ম মণ্ডলের নথতিতম (৯০) স্কল। নারায়ণ ঋষি এই স্থৈক্তের আবির্ভাব-কর্তা। প্রথমাবধি ১৫টি মন্ত্রের ছক্ত অমুষ্ট্রপ্। যোজ্প মন্ত্রের ছক্ত ত্রিষ্ট্রপ্। অমুষ্ট্র ছক্ত ৩২ অক্রে শ্রবং ত্রিষ্ট্রপ্ ছক্ত ৪৪ অক্রে হইয়া থাকে। পৃষ্ঠ জীবর্গণ আঘর। ব্যক্তিটিতনা। আমাদের বিধাত্পুক্য বিরাটকে সমন্টিটিতনাকহৈ। আমরা অভীত অনাগত ভেদে অসংখ্যা। স্কুরাং আমাদের মস্তকাদি অবয়ব সকলও অসংখ্যা। আমাদিগকে লইয়াইত বিরাটি? স্কুরাং, বিরাটের মস্তকাদি যে অসংখ্য ভাষাতে আর সন্দেহ কি ৭ একাণে ইহাঁর দশাসুল অভিক্রম করা কি, অবধান কক্ন।—

(ক) পূর্বাদি দশ দিক্ বিধাতার দশটি অঙ্গুলি সদৃশ, কেননা লোকে অঙ্গুলি দ্বারাই শুন্যের উপরে দিগকে কণ্ণনা করিয়া রাখিয়াছে, ফল্ডঃ সব শ্রা। সুহরাং অঙ্গুলি-নির্দ্ধিট দশ দিক্ পদার্থ একটা অপেক্ষা বুদ্ধির কন্পনা মাত্র। এইরূপ কন্পনা আছে বাহাতে, তাহাকে 'দশাঙ্গুল' কহে। এই অর্থে মূলাজ্ঞান বা মায়া দশাঙ্গুল শব্দের অভিধেয় হইল। বিরাট্আত্মা এই মায়াকে অভিক্রেম পূর্বক (অর্থাৎ জীবের ন্যায় অধীন না হইয়া বরং মায়াকেই নিজের অধীনা করিয়া) মায়ী বা মহেশ্বর হইয়াছেন। (য়্থা) সায়ণাচার্যের মতে দশাঙ্গুল শব্দের দশ সংখ্যাটি বিবক্ষিত নহে অর্থাৎ বিশেষণ না হইয়া 'কাকেভাঃ

প্রথম শন্ত্র।

पधि तकाजाण हेश्य 'नाश्य देशलक्ष हहेशाहि। অতএব দশাঙ্গুল শবে সমস্ত একাণ্ড দেশকেই ব্ৰা-हेरव। अञ्बार "पमाञ्चल পরিমিত দেশ অভিক্র করিয়াছেন'' ইহার অর্থ— জ্বলাণ্ডের বাহিরেও আছেন এইরপ হইল॥ (গ) অখনা দশাঙ্গুলি শকে পরিমাণ यां ब बुबिदा (कनना शित्रगान, मणि अञ्चल इक्टें कि कि क्रेंग थारक। मभाक्रील + अ-मभाञ्चल। छार्थाए शतिभिन्छ। "मभाञ्चल छान्छ। • चिष्ठे९" অर्था९ পরিমিত স্থান একাওকে অভিক্রম कित्रिशा व्यवस्थान कितिए इटिशन । जित्र १ (अर्थ अर्थिए)-ভাবে बक्षां अशिनक नाशिशा बक्षां एवत नाहित्त अ রহিঁয়।ছেন" এইরূপ অর্থই পর্যাবিসিভ হইভেছে কি ना १ (घ) अथवा ममि जिङ्गाल आह् याश्राज, এইরপ যখন দশাঙ্গুল শব্দের ব্যাকরণ-নিষ্পান্ন-অর্থ इक्ल ज्थन "प्रभाञ्चल" निलए इस अवर शाम नुवी-रेर्व। "দশাসুলকে তিনি অভিক্রম.করিয়া রংহিয়া-ছেন" •অর্থাৎ বিধাতা আয়াদের হাতেরও বাহ্রি পাদের ও বাহির হইয়া আছেন। ফলিভার্থ—আমরা महन्दर शुष्ट्रापि पानक्रि रखिक्याषात्रा उँ दिएक

8

গ্রহণ করিতে অসমর্থ এবং ভীর্থাদি পর্যাটন রূপ পাছের জিয়াদারাও তাঁহাকে ধরিতে অসমর্গ॥ (७). अथवा नगाँठ अञ्चल धात्रगाला जनक अर्थार गार्थक। धरे गार्थक थारक यास्टि अर्थाए धरे गाशक मनिष्ठ अङ्गलित अधाका आहि यादाट. धरे क्रां भागर्थ कि ? शरियान, अज्ञा माजून भाष পরিমাণ বুঝিতে হইল। "তিনি দশাসুলকে অতি क्य कतिया विशाहिन" ইহার অর্থ—"ভিনি পরিমাণকে অভিক্রম করিয়া রহিয়াছেন" এইরূপ त्विराज इहेरव। ए। थां विशाज्यक्य खकाण वाशिशा वाष्ट्रम विलाल, खकाए अत श्रिमान नहेगा विभाज्येक्रावतः अभित्रां। जामिल। — लाक वृतिर्व, ব্রেশাও যভ বড় বিধাভার শরীরও ভাবৎ পরিমাণ। এইরপ সন্দেহ ভঞ্জনার্থ বেদ স্বয়ংই বলিভেছেন "जाना जिलेर मभाकूलर" अर्थार जिनि खकारण वार्िश थाकिना उजना एउन পরিমাণকে অভিত্রম ক্রিয়া রহিয়াছেন অর্থাৎ ত্রক্ষাণ্ডের বাহিরেও রহিয়া-(छ्न। "जार्जा जिल्ला भाक्षणा " (वामन धरे जाराभंत वाक्ना ज्या १ शकात याज वर्ष विननाम॥

(**)

• এই পরিদুশ্যমান চরাচর সমুদায় জগৎ, এই-ৰূপ অতীতকালিক সমুদ্য় জগৎ ও ভাবি কালের সমুদ্য় জগৎ, সমস্তই সেই পরাৎপর বিরাট-পুরুষের অবয়ব জানিবে এবং ইনিই প্রাণি-গণকে অমর (দেবতা) করিয়া থাকেন। যেছেতু প্রাণিগণের ভোগের জন্য নিজ কারণাবস্থা পরিত্যাগ পূর্বক কার্য্যাবস্থা অথাৎ জগজপতা স্বাকার করিয়াছেন॥

তা০ ভাষ্য। এই জগৎই কাহারও সহস্কে হার্য এবং কাহারও সহস্কে নরক হৃইয়া থাকে। ভগবান্ যদি হারং এইরপা অচিন্তা শক্তি লইয়া জগদবস্থা প্রাপ্ত না হন ভাহা হইলে একই বস্তুর হার্য নরকত্বরূপা বিরুদ্ধ ধর্মের প্রকাশ হওয়া অসম্ভব। নাজিকগণ অবশ্য বলিবেন ইহা প্রকৃতির হাতাব কিন্তু আজিকগণু বলেন—" যাহাকে নাজিকেরা প্রকৃতির হভাব বলে. আমরা ভাহাকেই এইরিক অচিন্তা-শক্তিবলি।" ( )

ভূত-ভবিষ্যৎ-বর্ত্তমান-কালাত্মক যৎ-যাবৎঅনুভূত অনুমিত ও অনুশ্রত জগৎ, এসমস্তই
সেই সর্বতাম্থ বিরাটের মহিমা—অর্থাৎ
মায়িক রূপ মাত্র, তিনি কিন্তু ইহা অপেকা
অনেক বৃহৎ। যেহেতু ত্রৈকালিক-ভূতসমুদায়রূপী এই জগৎ, ইহার একপাদ মাত্র।
অবশিষ্ট আরও তিনটি পাদ আছে, উহা
অমৃতস্বরূপ। সেই অমৃতাত্মা পাদত্রয়, ইহার
স্বপ্তকাশস্বরূপে অবস্থিত রহিয়াছে॥

ভাত ভাষ্য। ত্রন্ধ সন্তণ ও নির্ত্তণভেদে দ্বিষিধ।
ইহার চারিপাদ। তন্মধ্যে একপাদ লইয়া, সন্তণ ত্রন্ধ।
অর্থাই জগদবন্ধা প্রাপ্ত ত্রন্ধা বা বিরাট্পুক্ষ। অবশিষ্ট পতিন পাদ নির্ত্তণ ত্রন্ধকে লক্ষ্য করিতেছে।
নির্ত্তণত্রন্ধও দ্বিধ। কুটস্থ ও কারণশরীর। যাহার
শরীর কার্য্যাত্মকও নহে কারণাত্মকও নহে অয়োঘন

তৃতীয় गता।

(নেয়াই) তুলা নির্বিকার ভাঁহাকে কূটন্থ ব্রদ্ধ করে।

এবং যিনি কার্যা জগতের অভিননিয়িভোপাদান
কারণন্ত্রপ অর্থাৎ ফুটের উপাদান কারণ মৃত্তিকা
এবং নিমিত্ত কারণ কুস্তকার, এই হুইটি কারণ ভিন্ন ২।
ইনি সেরপ নহেন জিন্ত ইনি জগজাপ কার্যার
মৃত্তিকান্থানীয় উপাদান কারণও বটেন এবং কুস্তকার
স্থানীয় দিমিত্ত কারণও বটেন। ইহাকেই বলে
"অভিন্নিয়িভোপাদান কারণ"। এইরপ কারণ
শরীরী ব্রদ্ধকে প্রুতিতে নির্দ্ধণ বলিয়া প্রতিপন্ন
করিয়াছেন। (*) ভবে কুটন্থবৎ নির্দিকার ও

^{*} তথাচ শ্রুতি:— (শ্বেতাশ্বতর) একোদেবঃ সর্কাভূতের গুড়ঃ (১) সর্কাব্যাপী (২) সর্কাভূতান্তরাত্মা (৬)।
সর্কাধান্তঃ (৪) সর্কাভূতাধিবাসঃ (৫) সাক্ষী (৬) চেতা (৭)
কেবলো (৮) নির্ভাণত (৯)॥ "একোদেবঃ" এই পদের
৯টি বিশেষণ দেখুন। তন্মধ্যে প্রথম দ্বিতীয় তৃতীয় ও প্রকানবিশেষণ দ্বারা তাঁহার উপাদানকারণতা প্রতিপাদিত হইয়াছে। এবং চতুর্থ বিশেষণদ্বারা, নিমিত্তকারণতা স্পষ্ট হইয়াছে। পরে ষষ্ঠ সপ্তম অন্তম ও নবম বিশেষণ দ্বারা এই আভিন্ননিমিত্তোপাদান স্কর্মপ অর্থাৎ কারণশ্রীরী ব্রহ্ম বা আদিনারায়ণের নির্ভাণত্ব স্পন্টই অভিহিত হইয়াছে।

शक्य. श्कु ।

निर्लिश नरइन। श्रासिक अविभिष्ठ अगुज अतिश পাদত্তয় এই কায়ণ শরীরী ত্রে বর্তমান জানিবে। মায়িক গুণত্তর—সভ্রজঃ ভমঃ বা সুখ হুঃখ মোহ বা খেত রক্ত কৃষ্ণ বা প্রকাশ প্রবৃত্তি নির্তি বা উৎপত্তি न्द्रिक लग्न वा (मवद् मञूबः, द পশু वा खांचावद ক্ষজিয়ত্ব শুদ্রত বা পুণ্য পাপ স্তব্ধতা বা প্রাতঃ यथाक् माशक वा ज्वान धर्म अधर्म वा विवाध जिथ्मा . चरिताभा वा चिश्चिल मृजिका वा सः चूवः जूः हेजानि जित्र वस्रुक करक। यिनि अहे जित्र माशिक বস্তুগুলিকে অধিকার করিয়া ত্রিবুদ্রাপে প্রতিভাত इहेट्डिइन, डाँहारिक्टे मखन खन्न वा कार्या जन्म ना कित्रगार्ज वा विधाजा वा वित्राहिश्रुक्य वा विधा-नताशि वा পিভামহ वा পদ্যোনি वा कमलामन, इंजािमिकद्य। इंदांत जािमिशूक्य वा जािम ज्यासा (शिनि काরণ-भरीती विलिशा निक्ति इहेशाएइन) याँश्राद्य हे जिश्र र्या भि निर्छ न खन्न विलया निक्र श्र कतिलाम, ভाँशांक (याम আদিপুৰুষ কছে। এই व्यापिश्रुक्यक (श्रीतानिकशन व्यापिनातात्राय - मुखित श्राथाय धकार्वजाल भाग्निज वलिया वर्गना कतिया থাকেন * পুৰুষ হুক্তের ১ম মন্ত্রে বিরাটপুরুষের উৎ-পতি এই কারণ-শরীরী আদিপুরুষ হইতেই বর্ণিড ইইবে। এই নিগুণ, বা কারণ ব্রহ্ম চতুষ্পাদ এবং যোড়শকল হইতেছেন। ব্রহ্মা বা বিরাটপুরুষ

* (क्वल ध्वार्ण जारक् अयन नरक् (वरम ७ जारक्। বরাহাবতারের কথা আছে। তবে অবশা ঠিক্ পুরাণ বর্ণিভরূপ नद्र। कात्नक चल इटेट डेक्क कतिए পात्रिकाम किस প্রস্তাব অতিবৃহৎ হইয়া পড়িবে স্তরাং কতিপয়- স্থল হইতে উদ্ধৃত করিয়া দিতেছি। বিশ্বাসি ধার্মিক পাঠকগণ নোধ হয় পাঠ कित्रा जिङ्गानिक काथाशिका वा बक्रमश्रक वर्गा मक्न একেবারে সম্পূর্ণ কল্পিত বলিতে সাহস করিবেন না। পুরা-ণের বর্ণনাতে অবশ্য কিছু অধিক মাত্রায় আলফারিকত্ব আছে। মহাভারতের শকুন্তলাকে কালিদাস যেমন নিজ শকুন্তলাতে অধ্য-धिक माजाইয়ाছেন, বৈদিক আখ্যায়িকা সকলকেও পুরাণকর্ত্ত। निक श्वाराव मधा महिका जक खालाक पिया कि किए जावार्थ ধরিয়া অধাধিক সাজাইয়াছেন॥—কৃষ্ণ যজুঃ সংহিতাতে সপ্তম-काएक এইরাপ আছে ''আপোবা ইদ মতো সলিল মাসীৎ উস্মিন্ প্রজাপতিব্যায়ু ভূঁতা চরৎ স ইমা মপশ্যৎ তাং বরাহো ভূতা হরৎ তাং বিশ্বকর্মা ভূতা যামার্ট্র সা প্রথত, সা পৃথিব্যভবৎ" इंडामि। এवर भाषात्मत्र श्रिकां भिक्ति श्रुक्क-" जारमाई यम् त्रको-र्विषमायन गर्डर पद्माना जनयकी त्रिशः " हेला पि— এই मख একার্বজল ইত্যাদির বর্ণনা আছে। প্রজাপ্ততি স্কৃটি দানু-

ইহাঁর যে একটি পাদ লইয়। প্রকাশ পাইভেছেন (জগদ্রুপে) সেই পাদটির নাম সতা। এই সতা-রুণী পাদ বা অংশ না থাকিলে মায়িক জগতের সাংব্যবহারিক সভাত্ব বা অন্তিত্ব ধপুষ্পাবৎ হইয়া ঘাইত। কারণত্রন্ধকে আমি অভঃপর বেদের ভাষায় ব্যবহার করিভেছি। বেদে ইহাঁকে ত্রিপাদ্ পুরুষ ও বিফু শদ্বেও ব্যবহার করিয়াছেন। বিফুর সভা জ্ঞান ও অনস্ত এই তিন পাদ, * চতুর্থ পাদ

বাদ স্ত্রিত করিব, তথন পাঠ করিয়া ইহার বিভ্ত ভাবার্থ অবগত চলনে। এইরপ তৈতিরীয় শাখার আরণাককাণ্ডে প্রথম প্রপাঠকের ত্রয়োবিংশ অনুবাক দেখুন—" আপোবা ইদ মাসন্ৎদলিশমেব। স প্রজাপতি রেকঃ পুকরপর্বে সমতবং। তস্যান্তর্মনিদি কামঃ সমবর্তিত ইদং হজের মিতি" এবং এর প্রথাঠকে ত্রয়োদশানুবাকে "অদ্ভাঃ সন্তৃত" এই মন্ত্রে এবং মাধ্যনিদী শাখার উত্তরনারায়ণস্তবিতে "অদ্ভাঃ সন্তৃতঃ" এইমন্ত্রে স্বস্পত্ত আছে। এইরপ সমস্তই প্রজাপতি হতের মধ্যে থাকিবে। এখন বাহুলাভয়ে ক্ষান্ত হইতে হইল।

* "সতাং জ্ঞান মনস্তং ব্রহ্ম" (তৈঃ আঃ প্রাণ চাত্রত ১ম) শ্রুতি দেখুল। পৌরাণিক মতে অমৃত ক্ষেম ও অভয় নামে তিন-পাদ। অর্থাৎ সত্যকৈ অমৃত, জ্ঞানকে ক্ষেম এবং অনম্ভকে অভয় বলিয়া গ্রহণ করিয়াছেন। আমি চারিবেদের পুরুষ

তৃতীয় মন্ত্ৰ।

मखा या खाखिष । अखिष भागिष्ठ बनाए बनीत महिक , त्रहिशाष्ट्र वला इहेशाष्ट्र व्यविष्धे धहे সভ্যাদি পাদত্রয় ভাহার নিজের যে স্বপ্রকাশাত্মক সরণ ভাহার সহিত নীরক্ষীরবৎ একতা হইয়া অমৃত হইয়াছে। অর্থাৎ এই তিনের একতাই মুক্তি বা रैवकुर्श। " जिशामञ्जाशृक्श मिवि" याद्यात जानू वाम " সেই অমৃত পাদত্রয় স্বপ্রকাশস্ক্রপে অবস্থিত রহি-शाष्ट्र" अहेज्ञा क्रेशाष्ट्र। अङ्क्षण अहे यार्षा ভাবার্থ সম্পূর্ণরপে প্রকাশিত হইল। অভঃপর একা • বা বিষ্ণুর চতুষ্পাদ্ সম্বন্ধে আরও কিঞ্ছিৎ অন্য শ্রুতাজ মীমাংসা করা যাউক। ছান্দোগ্য ত্রান্ধ-ণৈর চতুর্থ প্রাপাঠকে র্য, অগ্নি, হংস এবং মদ্ত ইহাদের সহিত সত্যকামের সংবাদে যেরূপ বর্ণিত হইয়াছে ভাহার ভাবার্থ সংক্ষেপে প্রকাশ করা गारेट एह— " श्रवािष ठाति है पिक ठाति छ जाकना

স্কুত্রকাশ করিয়া দর্বাশেষে শীমদ্রাগবতীয় পুরুষ স্কুটীও প্রকাশ করিব ইচ্ছা আছে। পাঠকগণ উহা পাঠ করিলে পিরাণিক মতে কতটুকু পার্থক্য স্থংই ব্রিয়া লইতে পারিবেন।

25

(কলা খেড়িশ ভাগের এক. ভাগ মাত্র) এই কলা চতুষ্টয়ে ত্রন্ধের এক পাদ। ইহার নাম প্রকাশ-বানু। প্রকাশবান্ পাদ ব্রেকার প্রথম পাদ इहेट जिल्ला शृथियो, ञाखा दिक, ब्रात्माक अ ममूज এই চারিটি কলাতে আর একট্রিপাদ। ইহার নাম व्यनख्यान्। व्यनख्यान् खाक्त विजीय शाप करे-(जिछ्। जार्री, स्र्गा, ठक्क, विद्वार- धरे ठाति। कलाएक आंत धकि भाष—नाम (জ্যাতিপাन्। • জ্যোভিমান্ একোর ভ্তীয় পাদ। এই পাদত্রয় স্বরণ। ত্রন্মের স্থাকাশস্রপে ভাবস্থিত রহিয়াছে। (যে মন্ত্রের ভাবার্থ প্রকাশ হইভেছে (मरे मञ्जानूवान धरे नगरः जात धकवात (मश्चन) প্রাণ চক্ষুঃ শ্রোক্ত বাক্—এই চারিটি কলাতে আর একটি পাদ। ইহার নাম "আয়তনবান্"। আয়তন-वान् अदिकात हिंचूर्थ शाम। धहे आंग्रजनवान् नामक চতুর্থ পাদে অনন্ত ব্রহ্মাণ্ড অবস্থিত রহিয়াছে। এই চতুষ্পাদ যোড়শকল ব্ৰেমাই, পূৰ্ববিনিত কারণ-শরীরী निर्शं ज्ञा—कर्भार् याशाक व्यामिनातात्र वा विक्रु करङ जिनि हैनि; इউन् जिनि, ज्थािश प्थान

তৃতীর মন্ত্র।

এकि मिर्महर्वे (य भक्ता व्यामिया, मूर्काक व्यानियः मिट्डिष्ट।—आमिनाताय्यं निर्श्वन, এकथा (क ना चौकांत्र करतः • जांशांत भातीत नाहे (जार्रभा ভাঁহাহইতে উৎপন্ন বিরাটের আছে) সুভরাং সেই অবয়বশুন্য অপরিমিতাকার কারণত্রশের वा कना किक्रां र उशा मखव?—"भिता नाखि भिता राथा" मन्म मखश्रामाण इहेशा उठिन। याज-এব ছান্দোগ্যঞ্জির এরপ ত্রন্থ চতুষ্পাদ-বর্ণনের তাৎপর্য্য कि?—উত্তর—(সায়ণাচার্য্য মতে) 'এই व्यन ख्या ७७ डेक कार्यभारी ही ख्या व्याभाष , অতি কুদ্র' এই মাত্র পাদ চতুষ্টয় বর্ণনার বিব-কিতার্থ। অথবা (শঙ্করাচার্য্যমতে) ত্রন্ধ নিরবয়ব इरेट्ल ७ डाँश्त गारा क भावरावा ? এই गारा त অবয়বত্ব ভাহাতে আরোপ করিয়া ভাহাকে চতু-ष्णाम ऋष्ण वर्गन कता इहेशाएछ। खर्थाए छेणामैनात জना नित्रश्य व्यश्यात व्याद्याय, (ভाগবৎ। (पथ अब भागामि জनिত वा खी भूजामि জनिত वा शृश् শ্যা প্রভৃতি জনিত ভোগ হয় । কেবল ভোগ অপ্রসিদ্ধ। স্থতরাং ভোগ করিভে হইলে যেমন

অই পানাদির সংসর্গ অত্যাবশ্যক ভদ্রপ উপাসনা कतिएक इहेरल अभाग्नात अश्भ धाहन अवश्वा कर्त्वा। व्यश्विक कि, खक्त तृश्ट वा नित्रत्र्य धरे ग'ज ख्वानि अ দেখ মায়ার অংশ গৃহীত হইয়াছে যেহেতু বৃহৎ ख्वान, क्युम ख्वान मार्थिक, धवः निववश्य ख्वान, ख्य-য়ব জ্ঞান সাপেক। তবেই দেখ, মায়ার অংশ গ্রহণ ना। इहेट के भारत ना। खकारक 'अं जि तृह्द्' ্ এই মাত্র ভাবনা করিভে হইলেও যোলকলা এবং চারি পাদ এই রূপ মায়ার অংশে (অর্থাৎ মায়িকভাব হাদয়ে রাখিয়া) অর্থে কণ্পেনা করিতে হইবে, পরে উপাসনা করিতে পারিবে, নতুবা এপর্যান্ত এমন कान छे भार वा युक्ति छे ९ भन्न इस नाई यन्त्रात्रा विना याशात माशाया खालात नित्रभञ्चत्रभा था। नित वियश ट्रेंटि পाরে!! এ বিষয়ের বিস্তার বেদাস্ত-पर्मन—दैक्षम्ज ७श व्यथादित २श প्राप्त ७७ मर्थाक নূত্র (বুদ্ধার্থঃ পাদাবং) এবং ভাহার শাক্ষরভাষ্য मिविद्राय পर्याप्ता हमा कि तित्व वृचि अपितिद्र ।।

(B)

ত্রিপাদ্ পৃষ্ণ উদ্বে উদিত রহিয়াছেন।
তাঁহার একপাদ সাত্র মায়াতে পুনঃ পুদঃ
আসিতেছেন। মায়াতে আসিয়া অনন্তর স্বয়ংই
চেতন ও অচেতন-বহুল বিবিধক্ষপী জগৎ হইয়া
ব্যাপিয়া রহিয়াছেন॥

ভাতভাষ্য। ত্রিপাদ্ পুক্ষ বলিতে বিরাটের প্রামাদের বিধাত্পুক্ষের) অভিননিমিভোপাদান কারণ-শরীরী নিশুন ব্রহ্ম, যাহাঁকে আদিপুক্ষ বা বিষ্ণু বা আদিনারায়ণ কহে। পূর্ব্ব মন্ত্রে ইহার পরিচয় দেওয়া হইয়াছে। ইনি 'ভির্দ্ধে উদিভ রহিয়াছেন।'—অর্থাৎ (ক) সংসারে থাকিয়াও পাঁকাল মৎস্য-বৎ সংসারের গুণদোষ স্পর্শরহিত। ইহা সায়ণ মতে।—(থ) অথবা ইনি 'রহহত্ত্রর পরাকাষ্ঠা এবং সুক্ষাত্বেরও পরাকাষ্ঠা ' এইরূপ অর্থ কর। কঠঞাতি এবিষয়টি স্প্র করিয়াছেন যথা— 'ইন্দ্রিয়ভাঃ পরাছ্র্যা অর্থভান্স পরং মনঃ। মনস্ক পরা বৃদ্ধিরাত্বা মহান্ পরঃ। মহুভঃ পরমব্যক্ত

यशकार शुक्यः शृङ्ध , शृक्या च शृङ् कि किए मा काष्ठा मा পরা গভিঃ।"—(গ) অথবা উর্জ্বলিভে मर्खिश्रांन लाक अर्थार मज्रालाक वृक्षिएं इरेरि । "উर्फ् উদিত রহিয়াছেন," বলাতে অমাত্র (ভুঃ जूवः यः महः जनः जभः ॥ क्रां क्रां (लाक) जिभाम् श्रुक्य शृष् इहेशा तिहिशाष्ट्रिन—खंड धव व्हिंडि विलिडि-(इन—" ध्य मर्कियु ভূতেयु शृं ए। जा। न প্रकाभरिज" . তবে বুদ্ধি यদি অগ্রা। হয় অর্থাৎ সভ্যালোক গভা হয়, जारा रहेलिहे **जारा**क (मिथिएंज भाहेरव—" मृश्येरज व्याशा बुका। स्याशा स्यामिकि छि:।"—(घ) व्या "উর্দ্ধে উদিত রহিয়াছেন" বলিতে "তিনি জাগ-जिक पूर्थित वाक् करेशा विमागान" धरेति अर्थ कर । অভএব ভাঙি বলিভেছেন দেখ—" সুর্য্যো যথা मर्कालाकमा ठक्क न लिणाएक ठाकूरेव वाश्पारिवः। এकस्थ्या मर्स्ट्राख्याचा न लिथाएड लाकप्रःथन वाशः" , वाशा र्या, मकल ठक्तरे वाशिक्षा ए-দেবভা (ভিনি অধিষ্ঠাত্ত্তাগ করিলে, চক্ষু থাকি-তেও লোকে দেখিতে পায় না) বটেন কিন্তু চক্ষুর গোলকদ্বরে ফাহা কিছু রক্তত্ব পীতত্তাদি দোষ

পডে, ষাহাকে চক্ষুর বাহিদেরর রোগ কহে ভিনি কি धरे वाशुप्तांयक्षलित्रदाता मर्ण्युकि इन? क्थनरे ना। महद्भा मह्यक अधि श्री स्वात्र (आपि-नात्राय्य) कार्याखचा (विद्याह-शूक्य) इहेया मकल ভূতের অন্তরে অন্তর্যামীরপে অন্তরের (জীবের) व्यिष्ठी उपित्र । इरेश तिर्शाष्ट्रन, मजा, जथाशि সেই অন্তরের (জীবের) বাহা যে দোষ (ছঃখ) ভাহা হইতে ভিনি একেবারে পৃথক্ (অসংস্পৃষ্ট). রহিয়াছেন জানিবে। (ঙ) অথবা—"ত্রিপাদ্ পুরুষ, উর্জে উদিত রহিয়াছেন'' বুলিতে এইরূপ ভাবার্থ প্রকাশ কর।—এই যে গ্রাভ্যহ পরিদৃশ্যমান स्र्ग,—धडनीय (य आजा,—डिनिर्रे जिशान् शुक्य। हिन উध्व व्यर्था द्वार्ताक প্रक्रिक्श देश রহিয়াছেন। এই জনাই আর্য্যশান্তে সুর্য্য-व्याचारक गांशजी (यमगांजा विलया वल्ल वर्नना अ श्रधान উপাদনা বিহিত इहेशाएए। স্থ্য-আত্থা य जिलाम् श्रुक्य ज्लमस्य ज्ञानक व्यक्ति व्यमान (म ७ য়। या चेर जिया विश्व विष्य विश्व विष खसूयम्ह (अ१ य ३। २० ३३६) किंखु आज ना, हिलानी

অনৈক বৃহৎ হইয়া উঠিলে। একলে অন্য অংশের ভাবার্থ বলা যাউক।—"ইহার একপাদ মাত্র মায়াতে পুনঃ পুনঃ আসিতেছেন"; পুর্বমস্ত্রের ভাবার্থে ব্রেমার চারিটি পাদই নিরূপিত হইয়াছে স্মরণ কর। এখানে একপাদ বলিতে চতুর্গ আয়তন্বান্ নামক পাদ বুবিবে। "পুনঃ পুনঃ আসিতেছেন" অর্থাৎ জিমারা মরিতেছেন, মরিয়া আবার জ্বাতিছেন। "মায়াতে আসিয়া" অর্থাৎ "মায়া শক্তি, সর্জ্বনিক্ষার পুর্বে অব্যক্তা ছিল, একণে তাঁহাকে নিজ শরীর হইতে ব্যক্ত করিয়া," এইরপ ভাবার্থ বুবিবে ম

ठजूर्थ माख्य मृश्विं मः (कारण वला इहेशाह्य अकाल পঞ্চ माख्य एक मृश्विहे विभावताल वर्षि इहेड्डिह्—

(&)

 পুৰুষ ষয়ং আবিভূত হইলেন। তিনি জনিয়া দেব তিৰ্ম্যক্ ও মনুষ্যাদি বিবিধ 'ৰূপ জীৱভাব প্ৰাপ্ত হইলেন। পঞ্চাৎ ভূমি সৃষ্ঠি করিলেন'। তৎপশ্চাৎ সপ্তধাতুর জারা জীব-শরীর সকল নির্মাণ করিলেন॥

ভাত ভাষ্য। পরত্রন্ধ (ত্রিপাদৃপুক্ষ) হইতে সমুংপর হিরথর (অর্থাৎ তেজােমর) অও মধ্যে বিনি স্বরং .
প্রান্তভূতি হইলেন তিনি 'স্বরংভূ' 'হিরণ্যগর্ভ' প্রজান্দ পতি' 'ত্রন্ধা' ও 'বিরাট্' নামে প্রসিদ্ধ। জ্রীপুক্রযের সংযােগে না হইরা ত্রন্ধা স্বরংই আভিভূতি, এই
কারণে ত্রন্ধ এখন 'স্বর্গ্জু' নামে প্রসিদ্ধ। হিরপ্রয়
আবরণের মধ্যে প্রান্তভূতি হন এইজন্য 'হিরণ্যগর্ভ'।
দেব তির্যাক্ প্রভৃতি বিবিধ জীবভাব প্রাপ্ত হইরা
স্বরংই আবার ভাহাদিগকে বিধি-নিষেধ-রূপ নির্মন্দির্যান দ্বারা পালন করেন, এই জন্য প্রজাপাতি'।
নির্দ্ধ আদিপুক্ষ ত্রন্ধই স্তরণ বা সাকার ছইলেন,
এই জন্য 'ত্রন্ধা'। বিবিধ বন্ধ সকল বাহাতে প্রকাশ
পার ভাহাকে 'বি-রাট্' কহে। এই বিরাট্ (ত্রন্ধাণ্ড)

M

हेहाँ ज नहीं ज, धरे छन। हेदन " विज्ञा है शुक्स । धर्र क्राण कार्यानूकण अक वख्र हो नाना नाम । "मह व्यापिश्रक्य क्रेटि वित्राहे , हार्था बक्ता ७ क्रेन " ভাষার্থ—আদি পুরুষ বা পরব্রহ্ম, ইহার একটি অঘটন घर्षनाभिष्ठी मिक्कि আছে –्याशांक बाद्या, श्रक्रि, ष्यवाष्ट, এवर প্रधानामि विविध नाम वावशांत कता रहेशा थाक । मुखि विविध—खस्मा मुखि ७ खका त - मुक्ति। बकात (य मुक्ति, ज्रश्रास्त वहे मृश्रामान जन् मगस्य धकार्व क दल वीक ऋथ खरिष्ठ हिल। (म मगास প্রকৃতির ব্যক্তভাব নফ হয় না। অর্থাৎ প্রকৃতি তথনও ব্যক্ত আছেন। ইহাকেই খণ্ডপ্রালয় करहा थ७ श्रामात श्रात श्रात मिरिकरे बकात मृष्टि কছে। এবং প্রকৃতিরও যথন অব্যক্তভাব হয় ज्थन गर्थिलय र्य। गर्थिलायत थातत मृष्टि ভाशां करे बिकार मुखि करश बिकार मृष्टिरे व्यापि मृथि। व्यापि मृथित शृद्धि किहूरे ছिल ना। वक्यात विविधिय तथा हिलन।—वहे अवस्थि महाक्षलय नार्य रावश्व। ७थन जाहात मात्रा वा श्रक्ति ज्यायाका इहेसा थार्कन।

পঞ্জ মন্ত্র।

थादिकम ? मिरे— এर अथ७ मिछिनानम उन्नुवछा उरे विनीन इहेश थारकन। खका-क्रज मुछि वात वात रुस ना। अकवात गांक रुदेसाएए। कथन रुदेसाएए धकथा (वम व विलि ७ ज-भावता। ज्य व ज-क्र श्रायामत राष्ट्रीय १४ स्टाक्त २२ मञ्ज यथा—"मङ्ख (छो तकायुक मक्ष जूगि तकायुक। श्रमा पूषर ছালোক উৎপন্ন হইয়াছে। একবার মাত্র ভূলোক উৎপন্ন হইয়াছে। মৰুৎগণের মাতা হইতে একবার यां ज इस इहेशा ছে। এই मकल भागर्थ खना इहेशा वात वात २ मृष्ठे इत्र ना व्यर्थार श्रुनः २ मृष्ठि । এই मकन পদार्थहे शूनः इय़। ভावार्थ-- খওপ্রালয়ে धमकल भिनार्थत वीक धकार्ववक्राल अवस्थि थारक; একেবারে नके হয় ना। खना यथन সেই একার্ব সলি-लक धनी जुक कतिया शृथिवी मृशि करतन जथन मह वीक मकल शृथियो इहेट श्रक्रिं इहेश मृत्लाकामि लाक मकल প্রাত্ত হইতে থাকে। 'গ্লাক' विलिए प्राप्तिक प्रविश्व वृत्रिय। ध्वर 'मकर-

शलित ,याजा विलिए धिमिजि (मधी वृक्षिज हरेरा। 'इक्ष' बनिए अधि अर्था बीहिका अकृषि भाष्टित वीजयञ्ज वृक्षित्व । भार्थाकाविष्ठानं वत्नन "मृष्ठि आविर्जाव गाज"। थउ श्रामाय मुके भाषार्थ त बीज मकल थारक। जांश या जिम्हा । এই नियम - আছে বলিয়াই একা। (খণ্ড প্রলয়ের পর), যখন সৃষ্টি कत्त्रन िंक् शूर्वा मृश्वित नाग्र व्यर्श शूर्वा मृश्वे वस সকল আবিভাব করেন মাত্র, নূতন কিছু মাত্র করিতে ১०म मण्डल ১৯० ऋष्कित ১।२।०स এই जिन्छि मुद् (एथ, यथा—"ঋতक मडाकांजोद्वाखिशमाधाङाग्रङ। ভভোরাত্যজায়ত ততঃ সমুদ্রোঅর্বঃ॥ সমুদ্রাদর্গ-वामिधमः वर्भावाकाग्रज। कार्शितां विषधम् विश्वका विश्व जिया जिया । विश्व किया विश्व श्रवंभक्ष्य पित्रक श्रिवीकाखितिक गर्थायः॥" मर्क्ला विल- अर्था विधा शृर्क रयमन मुर्छि कतिशाष्ट्रम म्यावात यागापि मुखिए ७७ किंक् मह

পঞ্ম মন্ত্র।

मकलरे मृक्षि कितिरान के साक्— এখন প্রকৃত প্রভাবৈ
পুনশ্চ স্থানা বাউক'। পুক্ষ হংক্তর এই পঞ্চম
सঞ্জাট ঠিক্ মেন ব্যাকরগ্রের স্ত্র। মস্ত্রের প্রথমার্কে
ভ্রমান্তের সৃক্ষি এবং উত্তরার্কে ভ্রমান্ত্রত সৃক্ষি উক্ত
ইইয়াছে। তৎপরে ব্লম্লুক্ত সৃক্ষি একবার মাত্র
এবং ভ্রমাক্ত সৃক্ষি বার বার অথচ ঠিক্ পূর্কবিৎ
ইইয়া থাকে, এই ছই বিষয়ে বেদের প্রমাণ দেওয়া
ইইল। একণে ভ্রমান্কত সৃক্ষি, ভাঁহার মায়ার সাহায্যে;
ইয় তদ্বিয়ের প্রমাণ দেওয়া যাউক্। তৈতিরীয়
আারণ্যকে ৮ম প্রপাঠকে ৬৮ অনুবাক দেশুন যথা—

"मिश्कामग्रज वह नगाः श्रेष्ठा शिरास्त्रिणि। न जिलाजिगाज। न जिलः जशा हिनः नर्स मन्द्रक्र यिनिः किश्च जर मृक्षा जानेवानूश्रीविन्। जननू श्रीविश्व नक्ष जाकाज्यर।" हेजानि। नःस्मिल

^{* &#}x27;সৃষ্টি দ্বিষি' এবিষয়টি নিরূপণ করিবার জন্য বেদের প্রমাণ প্ররোগ প্রদর্শন বিস্তৃতরূপে করিতে, গেলে একটি ক্ষুদ্র পৃত্তিকা হওয়া সন্তব্ কিন্তু সেরূপ বাহুলা হৃষ্ট ব্যাখা। বা ভাবার্থ-প্রকাশ এক্ষণে আমার উদ্দেশ্ত সিদ্ধির ব্যাঘাতক স্কুত্রাং চুইটি মাত্র বেদমন্ত্র ভূলিয়া মীমাংসা করা চুইল।

ভাষার্থ ।— একা, কামসংকারবতী মায়া শক্তির দারা " আর্থি, এক,—'বহু হই" এই রূপ সঙ্কণ্প করিলেন। इहेल। (मद्दे शुक्य जानात मक्षण्य कतिलन,--" পূर्वावर लाक मकल এवर प्राव जियाग् यञ्चापि कीय मकल इएक।" इरेल। जिनि (मरे मकल्ल आयात कीय ভাবে প্রবিষ্ট হইয়া মূর্ত্ত অমূর্ত্ত উভয় বিধ , क्हेरलम। ञाजः शंत खना-क्रज मृष्टि विষয়ে কিঞ্ছ विभाग कति एक । अहे ध्य मस्त्रत छेखता कि यक টুকু বলিয়াছেন সে টুকুভ স্থাত মাতা। ইহার বিস্তার ভৈতিরীয় আরণ্যকে আছে, সেটুকু না বলিলে ভজ্ব-युज्र धार्मिक পाठकगावत गगाक् পतिज्खिलाख रहेर्य ना, सूख्या यिला इहेल। डिख्नीय पातगा-কের প্রথম প্রপাঠকে ত্রয়োবিংশ অনুবাক দেখ— " আপোरा रेम गामनरमिलागरा म প্রজাপতি (तकः शुक्तत्र । एन्यास र्गनिम कामः मम-वर्डेड हेम् मुख्यसमिछि। **** काम खम्धा मग-वर्डणिथ यनरमारतणः श्रथगर यमामीर। मरणियमु यमिक नित्रविद्यन्। क्षि প্रভीया। कवरशा मनीर्या ।"

পঞ্ম মন্ত্র।

मश्किल जावार्थ — "याहा किছू দिখিতে পाইতেছ এখন, এসমশ্তই সৃষ্টির পূর্বে কেবল জলই ছিল, भश्ष्ठ शक्षरकत गर्श्वा श्रकारमा (कवन गश्काम उ जलहे हिल। (मई धक्रार्वि मिलि म्(धा शुक्रत्रपर्व श्रांपिट (यहाकार्य), জगनीयंत्र श्रेष्ठाशिक, मृखित खना मगाक्रां व्याविर्ज् ७ इहेशा व्यक्ति इहेलन। छै। हात्र गत्नाग्राधा मर्ख विध मृक्षिजनक काग, व्यर्था९ शूर्ववर मृथि रूडेक धवः विश्व मक्षण्य डेमिड रूरेम।. (ভिন্নশাখার মন্ত্র এ বিষয়ে প্রমাণ দেওয়া হই-তেছে "काम खन(धं" हेजानि) मृधि काल প্रজा-পতি इहेट काम উৎপन्न ईहेल खर्शार "ममस मुक्षि कति" धेरेक्रा मक्षण উদিত হইল। (कथन ?) यथन मन इहेट कार्या इहेट थाक उथन। জिट्ड-क्तिय প্राक्षां पि जिन्न । जार्गन २ ज्ञात्य প्राक्ष প্রকার চিক্ করিয়া লইয়া, ব্যক্তজগতের উৎপত্তি निशिख मक्षण्याक कार्राक कार्राक स्ट्राक स्वाकर्षन श्रुक्ति लाख क्रिलिन॥" এই ভাবার্থব্যাখ্যা মধ্যে " জিভেভিনিয় প্রজাপতিগণ" এই একটি কথা चाहि। देशत ভাবার্ণটাও প্রকাশ-করিডে হই-

(७एছ। দেবতা घिविध, कर्मामिय धवर आजान नामक (मर्भ क्टिम्स छेट्राञ्च मञ्चार्का जित्र नाश দেবজাতি বিশেষ। यादात्रा क्यीविष्यकात्रा विषद-मायुका लाख कतिया युक्तश्रूक्य इहेया तिह्या छून, जाइं। पिशंक 'कर्यापव' करहा धारे कर्यापवशनक (यम 'প্রজাপতি' বলিয়াও ব্যবহার হইয়াছে। ভাহার কারণ, ত্রেক্ষা সৃষ্টি করিবার পূর্বের নিজ শরীর কম্পিত করিয়া এই জাতীয় কতকগুলি দেবগণকে অতো निङ भनीत क्रेटि श्थक कतिया लन्। डीहा बाई अथात्न " জिভেন্তিয় প্রজাপতিগণ"। এপর্যান্ত ৫म माख्रत উভतार्कित ভाবার্থ, जाना विम बाता विभाम कतिया श्राकाण कता इहेल। धक्काल-उखतार्कित शम खिलित मरिक्छ ভावार्थ वला इहेट एह— " जिनि कि मित्रा দেব ভিহাক ও মনুষা বিবিধরণি জীবভাব প্রাপ্ত हरेलन" शण शिक् श्रज्ञ कि मि वीष्ठे शर्या की व-গণকে ভিহাক জাভি কহে। ইহারা ভ্যোত্তণপ্রধানা প্রকৃতি (অথ। १. শরীরের উপাদান বস্তু এবং জ্ঞানের উপাদান ভদ্মকল সম্ভই ভামস) হইতে উৎপশ্ন

পঞ্ম মন্ত্র।

ञ्चलताः रेहाता आहात विका एत रेगयून এर ठाति। ছাড়া आतं किছू गाज जानिना। धरे जना जिर्शक जािक निक्षे। यञ्चाकािक तकः श्रधाना शक्रिक रहेट छेर्भन। स्वताः किकिर खान उ शर्मा उ इंग्रा थ्रख। धर् जना मनूयाजां जियाक् का कि वार्थका (अर्थ । (परका कि अर्थ मर्डा त्नारक वाम कतिया थार्कन। देशेता मखुश्राना श्रक्रि इहेट छेट्राझ । अङ्बाश मना मर्खनाई (यम-द्यमाख (यमार्क निकाज इरेशा रेट्यां क्वा क्वा अर्था अ ख्वा म-बरे (मवा कार्या उपाछ। धरे छना रेहां वा मर्स्वा एक्से জাতি। ত্রখা এই ত্রিবিধ জাতিরই জীবগণকে ভাহা-(भत्र शृक्त २ कंच्या जूमा दित मुक्ति कित्र लगा। " পশ্চাৎ ভূমি मुछि कतिहालन," अर्थाए बन तक गार्म অস্থি মজ্জা শুক্র এবং সপ্তম ওজঃ এই সাত প্রকার मतीरतत डेभागान वस मृश्विकतिसमा "खर्भकार मश्र धाजुत घात्रा जीव भतीत मकल निर्माण कति-लन," ष्यर्था९ উक्त मक्ष भाजूत्र ममिक् (यक्राप नश्च थांजू मंत्रीत्रज्ञाण शतिग्र इत्र, महेत्रण धवर

B

मिश क्रिय काखिय काथान क्रियान, शुक्रां: এই मगरয় मिर मुक्त जीवशंग निक निक शृक्त कर्मा-नूमादि (कर वााख, कर मिश्र, कर मतीम्थ, कर মনুষ্য, কেহ্ বা দেবভা-ভোগ্য শরীরে আসিয়া श्रिके रहेल। ध विषय् । जागरवरमंत्र हारका गा खाचार्व यर्छ প্রপাঠকে দেখ—যথা—" ত ইহ'ব্যাডো वा मिर्द्श वा वृदका वा वहाद्श वा की दि। वा পভ का वा पर्भा वा मन्दिग वा यम्यम् खबिख जमा खबिख " रेजािन। ভাষাকার ভগবান্ শঙ্করাচার্যা ইহার वााथाएं ज्या विलया हिन-" यम् यर् शूर्वि यि লোকে 'ভবন্তি' সমভূর্ : ভদেব পুনরাগত্য ভবন্তি। यूगमञ्चादका छात्रि नश्माद्रिशाङ या शुद्रा ভাবিতা বাসনা সান নশুতি ইতাথ ? " व्यर्थार "इहालाक (य (यज्ञश हिल म श्रूनः श्रूनः (मरे क्रथ रहेशारे जमा धंरं। किरिएए। मरुख काछि युरगंत পत्र उठिक् छाहाहे थाकिरव। मर माति षशुर्गाणत शूर्य मिक्षेष वामना किছू (७३ विस्माण পाইবে ना।" প্রসঙ্গনে বলিয়া রাখি, ত্রনজানে

বলিতে হইতেছে, "যতদিন পর্যান্ত বেলাজান না হইবে ভাবৎকাল কর্মাবন্ধন • দৃঢ় থাকিবে, স্নতরাং মনুষ্য যোনিতে আসিয়া যদি জীব, সিংহাদি পশুবৎ কর্মাকরে ভবে ভাহাকে কর্ম-জন্য পশু রাসনা-বাসিত হইয়া মরিতে হইবে। এ অবস্থায় মরিয়া ভাহাকে পশু যোনিই লাভ করিতে হইবে; সন্দেহ নাই। এই জন্যই বুদ্ধিমান্গণ, বেদ বেদান্তাদি জ্ঞান শাস্ত্রের আলোচনা বিনা ক্ষণকাল বুথা নই করেন না।

(3)

দেবগণ দেই পুৰুষকে হবি কণ্পনা করিয়া তথন যজ্ঞ ,বিস্তার করেন। এই যজ্ঞের ঘৃষ্ড স্থানীয় বসস্ত ঋতু হয়। কাঠস্থানীয় গ্রীয়া ঋতু হয়। পুরোডাশাদি হবিস্থানীয় শরৎ ঋতু হয়॥

ভাণ ভাষ্য। দেবগণ—বলিতে সাধ্যগণ এবং বেদদ্রুষ্টা ঋষিগণ বুঝিতে হইবে। ইহারই পরমন্ত্রে (৭ম)
একথা সুস্পাই হইয়াছে। তৈত্তিরীর প্রুতিত স্পাই
অভিহিত হইয়াছে যথা—"বহিষোইহং দেবযজায়া
প্রজাবান ভুয়াসং ইত্যাহ—বহিষাকৈ প্রজাপতিঃ

প্রজাঃ অস্জভ তেনৈব প্রজাঃ স্জতে।" (তৈঃ সঃ ১মকাঃ প্রাঃ ৭ম) অর্থ--দেবগণ যথন প্রাজাপতিকে (खक्त। या विधाज्शूक्यक) इदिकाश कण्या कितिनम, मिइ मिइनक्षाणी जिनि यथन विलालन वा हेक् कतित्वन एवं " जािय धथन मिन्द्रार्गत योनमय एउत र्वि, अख्या विविध প্रজावान् रहे " खथन ख्ल्कणाल श्राकाणि श्रिका मकल मृथि कितिलन, ग्रुकतार (पर-.गां यानगय एक प्रक्रिय खान्य इहेट अका (रामशक्त करो।-श्राचिमान, এ वियय পরমন্ত্রে সুস্পাই वाक क्रेट्व मजा, ज्यां भि ज्ञान क्रांता काथा क्रेट व्यामित्लन এथन ७ (प्रविधार्गामि मुखे जीप-मकलात উৎপত্তি इस नारे। यक्त ना इरेल ७ मुछि रहेरव ना, ञ्चताः याख्यतं कर्जुत्राश हेर्हाता काथा र्हेट जामित्नन? ध विषय् कि निःमिक क तिया রাখি।—আদি পুৰুষ একা হইতে একাও ও একাওা-जियानी विवार शुक्य व्याविक उ रहेशा किनि निक শরীরটি একবার কম্পিত (গাঝাড়া) করিলেন, मिक्र नगरम (य॰ नकल मुक श्रुक्य निकाशन खकालोक

यर्थ अञ्च।

প্রাপ্তে তাঁহার শরীরসহ ঐক্য ভাব প্রাপ্ত হইরা व्यविष्ठ, हिल्लन (किक्रालि? ভारा প্রমন্ত্রের धाराय প্রকাশ করিব। ভাষারা আবির্ভু ভ হইলেন,। व्याजि (मथून—''मजर्थार ज्थाजं। ,म ज्थाज्या भंतीत मधुत्र । ज्या ययाश्म मामी ९ जिला क्वाः (क ज्दा · वांज्यभाग अवय उपि जिल्लेग्। (य नथाः (७ दिश्रानमाः । (य वानाः (७ वानशिनाः । (यात्रमः माश्याः (कूर्याश्रृट्)। अखत्रकः कूर्यः पूजः मर्शवः ज गववीर " रेजामि। (छः आः शः ऽ অনুঃ ২৩) অথ—'প্রজাপতি সৃষ্টি করিবার জন্য उपरेगा वस मकल धरे ज्ञाशे रहेरा, धरे जाशे व्हिज कित्रिया निक मंत्रीद्राक किन्निक किदिलन। छ९क्रगां९ गार्म इहेट अक्न (क्वू जैवर वांड ज्ञान नागक श्विग्रन ऐथि इहेटलन यर्शर् श्रेका निष्ठ इहेटलन। नथ इहेट दिथानम नामक श्रीयशन ऐषिक इहेटलन। वाल इहेट (क्न इहेट) वालिथना श्रीवंशन উष्टिक इहेटलन। जाँहांत्र भंती तित तम धालु इहेटक कूर्य (कक्ष महीती शुक्य) প্রায়র্ভ ত হইয়া তৎ-क्षनाए जिनि (कूर्य शुक्य) (महे धकार्नव जनजानि

याधा প্রবিষ্ট হইয়া ইভন্তাভঃ ,বিচরণ করিভে লাগি-ल्म । विधाज्ञूक्ष जाँशांक को ऋण विष्ठत्र कित्रिक हिथिया कि दिनन," हेजा नि॥ दिन्दगद्भा अहे युद्ध করিবার কোন প্রকার দ্রব্য সামগ্রী ছিল না স্বভরাং ज्थन जाँशां युद्ध जार्था गानम युद्ध-यादारक ভান্ত্রিকগণ অন্তর্যাগ কছেন সেই যজের বিস্তার करतन धहेत्रा अथ वृचि इहरव। धहेजना পুরাণ ও ভন্তেও বাহ্য উপাচার দ্বারা পূজা অপেকা गानम शुका वा अखर्शारात প্রধান্য की दिं छ इहे साहि। অধিক কি মানস পূজা না করিয়া मिह्ना इस ना अक्रश विधि (मधा यास। अहेक्रश डीथ वाम मदस्य जावान क्राज्य अध्ह मि नकल क्षि जिल्ला यात्र विखात कतिए हि ना, ভবে সংক্ষেপে এই মাত্র বলিয়া রাখি—বাহ্যে ধে मकल वाजानमी প্রভৃতি ভীথ গুলি দেখিতেছেন ध ममस्य खाखरतत जीथ मकरनत खानूकतरन किन्निज गाज। অसुरत्रत जीर्थह श्रक्त जीर्थ। असुरत्रत वांतानिगीए यादांत मृजूर ना इहन, छाहात वाश-वात्रांगनीएक कि कतिरव ? आवात अखरतत वाता-

गनीए याद्यांत मृज्य करेल, डांश्तरे वा वाश् वाता-পদীতে ক্রিবে? তবে অবশ্য স্বীকার করি প্রাচীনগণ বাফ্ বারাণ্দ্রী বা বাফ্ রুন্দাবনাদি ভীপে शिया वाम कित्रशास्ट्रन, हेहात जूति रे श्रामान পाउया याग्र ? ভাহাঁদের বাছ, এ সকল ভীথে বাস করিবার উদ্দেশ্য 'मেই অন্তত্তীথে র বা তীথ বাদের সাহায্য कता गाज। अर्था ९ डाँशता वाक् महे महे डीएर्थ থাকিয়া অন্তরের ভীথবাসেরই ত্রভ উপবাস দান धानापि नाधन नकल घांता পतिशुक्ति विधान कतिएजन गांज।। (प्रवान श्रंष्ट्र मकन क य खित्र थक वस कल्लांना करतन, ভाষাভেও বেশ निशृष् ভাষ व्याष्ट्र । यम् अञ् मञ्जानीय कित्रयाद्य विलयादे বসন্ত ঋতু চিরকালই জীবগণের মৃত তুল্য আয়ুর্ক জি वा भंतीत्र (পायन करता जीषा ঋजू कार्षश्वानीत नतीत एक कार्छ जूना नीतम हहेशा थारक । नत्र श्रज्ञ शूरहाणाण ज्यानीयः क्वाट्डरे এशन अ अञ् व्यागारमञ व्य-পाठा रुहेशा अस्यारह। व्यर्शर শরদে ভুক্ত দব্যের শীদ্র পরিপাক হয়-না।

(9.).

দেবগণ, সেই অগ্রজন্মা পূর্ফ্যকে মানস্যাগে, যজ্জনাধন করিয়া উৎসর্গ করেন। তদারা মানস্যাগ সম্পাদন করেন। যাঁহারা সাধ্যগণ— যাঁহারা ঋষিগণ—ভাঁহারাই মানস্যাগের কর্তাদেবগণ॥

ভাত ভাষ্য। "যজ্ঞসাধন করিয়া উৎসর্গ করেন," অর্থাৎ যজ্ঞের সাধন পশু, ভাঁহাকে পশু কম্পেনা পূর্বাক মূপে বন্ধ করিয়া ছাগাদি বাহ্য পশুগণকে যেমন মন্ত্রাদিল্লারা বলি দিবার জন্য উৎসর্গ করে ভদ্রেপ উৎসর্গ করিলেন। 'মূপ' পশু বন্ধন কাঠ অর্থাৎ হাড়িকাঠকে কহে। বিরাট পুরুষের বাধিবার উপযুক্ত মূপটা কোন্ পদার্থ কম্পিত হইতে পারে। বিষম সমস্থার কথা!! ইহার উত্তর, কেহ দিছে পারেন বলিয়া বোধ হয় না। ভবে, দৃচ বিশ্বাসী ভক্ত সাধুর নিকট রেশ উত্তর আছে। ধার্ম্মিক পাঠকগণবাধ হয় ভাঁহাদের উত্তর শুনিতে উৎকর্প হইভেছেন, শুরুন। দৃচ বিশ্বাসিগণ বলেন "যত বড়ই বিরাট্

शुक्य इडेन ना (कन, मुख्ज्य विश्वाम क्रेमी गूर्भ कर्षि उँशिक्श्यनाञ्चारम वाँधिष्ड शाद्य । । । ध्राय मायाना यूण नरह। हेरा जनस जनामि जाजार लाशिङ (शाए।) আছে। ইহার অগ্রভাগ গুলোক হইতে ७ व्यानक উक्त इहा ७ छक्त ज्ञान व्यक्तीय। वह गृत्य একবার বিরাট পুরুষকে বাঁধিতে পারিলে বিশ্ব একা-(७त नकल প্রাণিকে বাঁধিভে পারা যায়। ফলভঃ এই क्रेट विश्व रिक्त मर्सियथ श्रकतित मृष्टि क्रानित ॥. এই উৎসর্গট। হইবে কাহাকে ? উত্তর—এই বিধাতা यादा दहेए लाइई ७, भिरे विधाजात विधाजा जापि-नात्राञ्चन वा द्विभाष श्रुक्य, डाँशांक। जिभाष् श्रुक्य এবং বিরাট পুৰুষে পার্থকা কি? উত্তর—ত্রিপাদ্ शुक्य काরণ-শরীরী, নিতাণ, নিরাকার। বিরাট্ शुक्य कार्यामतीती, मलन, माकात। जिलाम श्रेक्ट्यत পাদ ভিন, বিরাটের পাদ একটি মাত্র। (৩য় মস্তের ভাবার্থ ভাষ্য দেখ) স্থভরাং মহান্ পার্থক্য জাছে। व्यर्था विद्यार्ध-शूक्य इहेटल्म व्यागारमत विधाला अ लिভागर। किस जिलाप-शुक्रायत महा य कि मधन जारा ध পर्यास (वपरे निक्र भ कि कि शादान नारे,

神

আমরাত কোন্ ছার! তথাপি যিনি "যেন আমা-দের সর্বা সম্বন্ধ যুক্ত'' এরুপ অনুভব-রেজ সেই পরাৎপর আদিনারায়ণই জিপাদৃ পুরুষ "ভদ্বারা यानम-याग-मामान करतन।" ইহার ভাবার্থ এক্ষণে वला याछक्। = यिशशंख (मर्गण विजाि श्रक्षिक উৎসর্গ করেন নাই—বা উৎসর্গার্থ বিরাট্কে মানস-यू (প व्यापका करतम नार्ह, जावर यक मण्यूर्ग इत्र , नाइ, यह एक्जाल एएममं कतितन, फल्कमंर " जिलाता," (मह-छेट्मर्ग-कार्या-षात्रा, जाँशापित (मह মানস্যাগ সম্পন্ন হইল। 'কি সুন্দর ভাব! ভারুক-গণ! এ মন্ত্রের কি স্থানর গৃড় ভাব। একবার স্থির-िएख चालां हना ककन। लिथनीत वावात माधा व्याशनार्षित नगरक खाशन करता! व्याकाः शुका-मख-नागा शंक्षर्वताङ कि मजा कथारे करिशाहन, ভব গুণানামীশ পারং ন যাভি।" অভি সভ্য, পূর্ণ সভ্য,—একটি বর্ণও ইহার 'বাড়ান' কথা नट्या "याद्याता সाधागन, यादाता श्रीयगन, जादा-

त्राष्ट्रे मानमयारात्रत्र कर्छा • (प्रवर्गण । अकृर्ण, भैम मलानू वादमतं धहे भारी चारण पूर्कत जावार्य जाया কর। যাউক।—'সাধ্যোণ' বলিতে এক প্রকার (मर्लाक-निवामि জाভিবিশেষ इक्टि পারে, ভাহা नर्ह। ভবে ईक ? खन्नात्र मंत्रीत कन्भान (গাঝাড়া দেওয়াভে) পাছর্ভ ত কতিপয় প্রজা-পতিগণই এখানে 'সাধ্যগণ' শব্দে বুঝিৰে। অর্থাৎ कणां अ मक প্রভৃতি সৃष्टि-সাধন-যোগা প্রজা-. পতিগণই এখানে 'সাধাগণ' শকে লক্ষিত হই-शाष्ट्रा धरेक्राण 'श्रीयगर्भ' विनिष्ठि धर्थान छ्रशः-পরায়ণ মুনিগণ নছেন, কিন্তু যাঁহার। বেদমন্ত্রসকলের প্রত্যক্ষ করিয়াছেন; কেবল মনোমাত্রশরীরী মুক্ত शूक्यविष्य, डाँशामिशक वृक्षिड इहेरवा धहे সাধ্যাপন এবং এই ঋষিগান ইহারা, জন্মার সৃষ্টি করি-यात रेक्षात व्यनखत ख्यात नतीत रहेए ग्रान्धा ब भरीती इहेता প্রাত্ত ভ্রমাছিলেন। সর্বভ্ यख्ड वा विवार यख्ड रेहाँ वारे करतन। रेहाँ ता अरे मुके मावत जनगानि जगर मगूनारमत मुष्टिकर्छ।; (महे जना हेहँ। निगद्व (यदन প্राज्यभाषि वनिया

श्रुक्ष स्क।

ব্যবহার আছে (ভৈতিরীয় দংছিতা দেখ) ভন্মধ্যে किलाश প্राक्तां शिक (यम-मञ्ज-मकल्नित मृष्टि करतन, (महे जना डीं इंगिंगिटक श्रीय, व्यर्श सञ्जानका नाम হয়। সুভরাং এই সাধাগণই আমাদের পিভা,— 'এই मश्वां अज्ञा शिकायर नाम शारेलन। अक्ता वानका, - इंदांशा थकाशिव वर्श वर्षा वरः ব্ৰহ্মাও প্ৰজাপতি অৰ্থিৎ ভ্ৰম্টা, তবে . खिनिय़ म इय ना (कन? (य गृहास्त्र कर्छ। खानक ভাহার গার্হ্য যেমন বিষময় হয়, ভদ্রেপ এক জগতের নানা কর্ত্তা হ'ইলেও জগতের কোন नियमरे थाकिरव ना। ये उस अ कर्जा जकरे कथा। धरे छाना महर्षि भागिनि कर्जात नक्ष कित्राष्ट्रन 'সভন্তঃ কর্ত্রা' (পাঃ ১।৪।৫৪)। অতথ্য মনে কর, একজন কর্ত্তা নিয়ম করিয়াছেন জল নিম্নে প্রবাহিত হইবে, আর একজন কর্তা তিনিও ভ স্বভন্ত, স্কুভরাং जिनि हेका किहा थारितन जल ऐफि श्रेवाहिड এ অবস্থায় বিষম ফল হওয়াই সম্ভব। অভএৰ কৰ্ত্তা (প্ৰজাপতি) একের অভিরিক্ত কোন मर्गनकर्छ। श्रीकांत्र कतिएड शास्त्रन मारे।

যুক্তিমূলক ঈশ্বর এক কাজীত কোন শান্তে তুই প্রখা-निष्ठ इस नाहे। योपिय "अक्लापियः मर्साज्यसू गणः" वरः "रिज्ञगागर्दः मगर्वजात्य ভृज्य जाजः পতিরেক আসীং" (ঝ॰ ম॰ ১০ হু০ ১২১ মন্ত্র ১) धवर (वर्ष हेन्स क्सामि खानकारनक (प्रवर्गाणक अर्थेत छारिव छा जि मिथिया शाहि कि (४४ व्यानक जैयंत-वानी" ভাবে, এইজন্য বেদ সমুংই বলিয়াছেন "रेज् भिज् रक्ष मित्रियाङ्ः" (४० म०५ स्० ১७८. मञ्ज ८४) এवर "क्रभर क्रभर मघवा वाखवीं जि" (४० २० ७ २० ६७ यञ्च० ४) , धवर ' शिर्षा अ शिर्ड-विकि" (अ) ग० ७ इ० ए मंख हर्श) धवर "ज्याश शुक्तभः" (४० म० ८ स० ४ मछ ८) धवर षाइर युक्त (२० २० २० युक्त ১२৫) धवर "स्वर्गर्वर विश्राह" (अ० य० ७० छ० ७ ३ अख ६य) हेजानि; असिम धवर धहेनुश यकुत्रामि, नकन (वाम्हे धक नेश्रात्रवर् मानाविध (कार्या मृत्के) छि अर्थाए नाग-(जम गाज-निक्रिणिक इहेशाष्ट्राः ज्दा वागापित अधा এक विधा ज। छ। ज। त अ कि श श श ज। श जि । श क व्यथे। व्यर्शर मृष्टिकर्ड। विलय्ग निक्रिणेख इहेशाएए।

कि क्राप्त छेखत-मृष्टित माधनरयाना याँचाता অর্থাৎ যাঁহারা কৃষ্টির সহায়তা করেন, তাঁহারাই এখানে প্রজাপতি নামে ব্যবহৃত, এ সহায়তা, সেই मर्खक् नामक (याकारक यजूर्याम श्रूक्यामध करक) वित्राहे याख्वतं विखात कता गावा। यखार्ख विधा-ভার অনুকুলে সেই সেই লোকের সর্জন-সংকশ্পই (অমুক লোক হউক এইরূপ) তাঁহাদের সহায়তা वुविद्या উक দেবগণ অর্থাৎ বিরাট যজের कर्नुगन यमि अपूक श्रेक्य, शक्ष भूक श्रूक्यगानित এশ্বর্ধা ও ক্ষমতা ঈশ্বরতুলা, যেহেতু শ্রুতি বলিতে-ছেन—" আংগ্ৰাভি সারাজাং" " অর্থাৎ ঈশ্বর-मागुजा गुक्ति श्राक्ष श्रूक्षाण मन्धूर्ग याथीन, ভाँश्रा यर्गत ताजज পाইয়া थाकिन।" এইরপ আর व्याज्य विद्याद्य अध्याद्य विद्याद्य भाषा यिनगार्तिषु " এवर " (ভियार मर्सियु लाकियु কামচারোভবতি," অর্থাৎ সমুদায় দেবগণ তাঁহা-(मंत्र উष्म्ट्रांक छेशहांक श्रामान कित्रिय़ा थाटकन, এবং সমুদায় এলাকে তীহারা স্থেক্চাচারী হ্ইয়া थारकन।" এ সমস্ত हे मठा, उथाणि मूक्यूक्यशन

मश्कु मञ्जा

निश्रात्रत चातूकूल इहेन्नाई मृष्टित मक्षाभ, कर्तिशा थारकन । डीश्रा क्रेश्रित প্रधान क्रमडा जगर-मृष्टि, ভिषियां डीइस्मित विद्राधि ये कि कूटिं স্তুরাং এক প্রজাপতি বিধাতারই স্বতন্ত্রত্ব व्यवाष्ट्रं तिक्ल। এই वियस खक्तस्खित 8र्थ व्यथारয়त 8र्थ পাদের সপ্তদশ সূত্র (জগদ্যাপার-वर्डाः প্রকরণাদসন্নিহিতজ্বাৎ) টিতে বিশদ. व्हेशाष्ट्र। ज्ञावान् मक्षत्राघार्या जे स्टाबत जारवा चा चिनम कतिया निक्षिण् कित्रिया हिन ज्लाके विनिद्याद्वन-" जगद्व शंख्या निवालात वर्ष्ट-शिषा व्यनार व्यनिषाणां वाकर अर्थार युकानार ভবভি। জগদ্ব্যাপারস্ত सैनिভাসিদ্ধায় ঈশ্রীয়েব" व्यर्श द नेश्वतमागुष्का श्राश्व मुक्तश्रुक्य मिश्वत क्र श ए व्य ग्रेष ছাড়া আর আর অনিমাদি সমস্ত এখাহাই হইরা थारक। व्याञ्च एक मिन्नान विधाजात नित्रमाधीन, धवर - धक्याज हित्रगात्रार्ज् (विश्वाजाहे) . मक्टल् त कर्जा; इंश्वे स्थित इंश्ला एत ये जाशामिगाक প্রজাপতি কছে, তাহা তাঁহারই নিয়মে অর্থাৎ

ভীহারই কর্ত্ত লইয়া।' থেমন রাজা কর্তা থাকি-ভেও রাজমন্ত্রিকৈও সাধারণে কর্ছা কহে, দেবগণও, সেইরপ প্রজাপতি। যাক্ হউক একণে আর একটি জিজ্ঞাম্য ৷—এই প্রজাপতি দেবগণ—যাঁহারা बकात भरीतकलान প्रार्ड्ड, — हेहाता यूक-शुक्यभन, ভाषां युविलांग, किन्ত किन्न धेराँन। बन्नात महिं मायुका लां कतिয়ाছिल्न १ . छेखत-कोवी जिने दान्न (पथ-" (ज जियू जन-লোকেয়ু পরাঃ পরাবতো বসন্তি ভিমন্ বস্তি শাশভীঃ সমাঃ সা যা অন্নণোঁজিভিঃ যা চ ব্যুফীঃ ভাং জিভিং ভাং ব্যষ্টিং বাশুতে ভদ্য এবৈতৎ এক-লোকং এক্লচর্ষ্যেণ অনুবিক্তি"। অর্থ—"যাহারা জিতে जियु इहेश अर्थित महिज विषयोगे मि कार्या बाता कीवन-याशन करतन, डाहाता बक्रात लाक গমন করেন, জন্মার সমান আয়ুঃ প্রাপ্ত হইয়া সেখালে বাস করিয়া থাকেন এবং ত্রেন্সার যেমন छे एकर्य मिरुक्रिश छे एक्र्य मां कर्त्रन, खकात्र (यगम मर्साङ: धार्शि-मागर्श ज्जाश वार्शि-मागर्श लांड करत्रम," তांडधर मुक्तशूक्रगांग्रे खना-नंत्रीरत

मश्या, यञ्ज।

मायुका लांच कतिया किशाह्न। बक्ता कतिएक हेर्रामिशिकिर भाराया कतियात जना निज गाज रहेट (किन्शिक, कितिया) आविर्धाव कद्रिन। हेहाँ ताहे धहे (वर्षाक (१ मस्त्रतं गाणा जात একবার দেখ) মানস যাগকর্ত্তা সাধ্যগণ এবং বেদ-किकिए ভाষা कबा याछेक।— यूनिवब ভগবাन् वानिब कर्टन, "অভাবং বাদরিরাহ হেবং" (अञ्चल . ৪ অ০ পা ৪ স্থ০ ১০) অর্থাৎ বাদরি মুনি ঞাতি দেখিয়া বলেন· যে মুক্তপুৰুষগণের শরীর মনো-व्यक्ति यथा—''यनरेमंजान कागान शमान त्रमण्ड बक्रालारक "-- वर्य-डांशात्रा बक्रालारक शिया (करल गरनत दात्रा অভিলয়িত रस मकल (स्वडःह উপস্থিত হয়) উপভোগ করিয়া থাকেন। যদি यन ছाড়। শরীর ইন্দিয়গণ থাকিবে, ভাহা হইলে धरे व्याष्टि 'गमित दाता' धकथा विलिधिन ना, ञ्चत्रभ् जांकारमञ्ज भंगीत् गरनागरा गाज् । किन् সর্ববেদ गोगाংসক অপূর্ববাদী মহর্ষি জৈমিনি कट्टम "ভायः छिपिनिर्सिकण्यायनाए" (अक्तस्टि

অত ৪ ৷ পাত ৪ ৷ স্তুত ১১) অর্থ—যেমন তাঁহা-দের মন থাকে শ্রুতির দারা জানা যার তদ্রাপ भतीत ७ रेन्सिशामि जांसामित जार्ह, यार्ड् ভিষিষয়েও প্ৰভতির অভাব নাই; যথা—"স একধা ভবতি ত্রিধা ভবতি''—অর্থাৎ মুক্তপুরুষ স্থীয় मक्राल्य कथन अव इन (ग्रानाग्रा) कथेम अवा जिन इन। (भंदीत हे क्यिय ७ भन) मर्कायम-. বিভাগ-কর্ত্তা বাদরায়ণ মুনি কি মীমাংসা করিতে-एक्न **७२न ७२न—" धानमा**ङ्बङ्ख्यविशः वान-রায়ণোহতঃ" (ব্ৰহ্মস্থ্ৰ, অঁ০ ৪। পাণ ৪। স্থ ১২) व्यर्थ—वामद्राय्य वर्णन यथन प्रशे প্रकात व्यविष् পাওয়া যাইভেছে তখন এইরাণ মীমাংসা হইবে— मुख्नश्रूक्यशं कथन उ वा मानामाद्य नहीं हैन, आवात कथन उ वा भारीत, हे लिया उ यन जिनहे व्यवलयन क्रिया थार्कन। जार्गापत्र. मक्षण्य ज्रायाघ उ विष्ठित। यागीताई यथन यागक्रमक्रियाता विविध भारतीय-धायर्ग शहे ब्हेश थार्कन, ज्थन जाङ्गराज মুক্তপুৰুষ! তাঁহাদের ক্ষমতার কথা বলিবার আব-गुक कि!! देशाँता यादा महाला कतिर्वन उएकाराए

मद्या विकि । विकि जारा कर्जिंग जारि । विके मगरा जात একবার ৭ম মজের অনুবাদটি পাঠ করিয়া রাখিলে ভাল হয়) 'দেবগণ' বলিভে মানস্যাগের কর্ত্তা প্রজাগতিগণ-কশ্যপ এপ্রভৃতি বুঝিলাম। এমস্ত্রে 'দেৰগণ'' বলিভে ঋষিগণকেও ভ বুঝিভে হইবে? व्यवशा। हेर्न्ता अकि मुक्तश्रक्य । माधारान ममुन रेरांत्रा প্रकाপতि। माधागगरक প্रकाপতি. कर्ट, ভাহার কারণ ভ বুঝিয়াছি, ইহারা কিসের अकाभिक नाम भारतात छेथ-युक्त इहेट পाल्यन ? २मं मट्य (पथ—हेहाँया জना इंहावाउ প্রজাপতি। তবে ইইাদের খ্যি नांग (कन? (वप मञ्ज नकल विशाजांत हेम्हांत देशामित क्षाय व्यातिज् उ इस धरे कना हेश-मिशिक अधि कर्ड (अधिभाष्मत व्यर्ड इकेट उद् यञ्च-अधी)। ভবে " खनात्र गुश इहेट । विष वाहित रहेशाएए" এরপ অনুক্রতি রহিয়াছে, কারণ কি ? श्टर्बरे श्रमानिङ करा रहेश्राष्ट् डिक संियगन,

रेक्। অভিন। अयिता यस नकल প্রভাক করিয়া मानगराख्य पाता बक्तारक পরিত্প করিলেন, ञ्चा अना अन्य म्हर् एक रम्ह अवि मुखे यस मकल ((यम मकल) श्रकांभ कतिएड लाशित्लन। आवात (महे मकल मुख प्रकेश अधि-भगरे जिस्त्रपुर्थ (महमकल मञ्जूशिलरे (तम मकल) , छे भिष्ठि इहे (लग। भेट्रा क्रमणः डीहारा आवार সক্ষণতানু হইয়া অন্যকে, তিনি আবার তৎ-मखिजिनितक हे ज्यापिकार थ किया (वन, खक्रीक्राजा, मूर्थ मूर्थ े कि इस्या वामिर छि। (वर्षत वरे জना এकि नाम 'अञ्चिति'। 'जानू अति' नामि उ जे অর্থে। অভএব বেদ কাহারও রচিত নহে। हेहा खक्तवानी निष्ठा नित्रक्षन। धहे कना हेहारक मकल দর্শন-শাস্ত্রকার একবাক্যে মানিয়া গিয়াছেন। (कवल जोर्किकरान कट्यनः, "मायागा खन्यमापि मुखे পুৰুষ রচিত নহে বটে, কিন্তু বিধাতৃপুৰুষ রচিত"। धरे ऐकू डीहोत मण्ड विष्यं बाह्य। डाहार्ड किंदू

क्षिनाहै। धकहे कथा। विशाज्यक्षे ७ (मह ত্রেকা? ত্রতিনি নিরাকার, ইনি সাকার; এই विश्विषादा जात क्रिं मिक्ट छेशिष्ड इहे-তেছে। বেদ यদি जन्मनानी, কোন মনুষা ইহার त्र हिंग नारे, व्यर्श व्यापोक्या, ज्य व्यापत ग्रामा বিবিধ ঋষিগণের নাম পাওয়া যায় কেন? যথা— श्रायान-"जिङ: कृष्णिवहिष्णापियान् इवज छेज्स" (य॰ ३। २०० ३००। यस ३१ (पथ)। यस्र्रिंग---. जागछा ঋरिय আহিয় ঋষীণাৎ নপাদর্ণীভায়ৎ यखगान;" (७क्लयजूः गाः भाः चा॰ २)। किका ७> (मथ)। সামত্বদে—''ভং' ত্বা গোপবনো গিরা জिनिष्ठेमर्श्न व्यक्तियः"। (मायम० इनः व्याः ১ অর্জ ১দঃ ৩ মন্ত্র ৯ (দেখ)। অথক্বিদে—"প্রভী-চীनः অঙ্গিরেশাহধ্যকো নঃ পুরোহিতঃ" (অথর্ক-(यममर्श्डा ७छ काछ. ७छ खन्याक्) धरे छ ठात-(यरिष्टे अधिशालित नाम पिथि छि। धदः, म्हल-বিশেষে পুত্রযুত্তাতে পিতার শোক-সঙ্গাতও দেখা नित्राष्ट् ; यथा—"रेमः ७ এकः भन्न छे७ এकः पृष्टी-(य्राम (छा) जिया मर्विणय। मर्विणय। मर्विणय छाय ७ ठाक

क्षि शिर्शामियानार अन्तरण किन्छिं अहे गञ्जि अधिरातत .১० मखरनत ७७ स्टिन धवर् मागरवरमत ছন্দ আর্চিকের প্রথম প্রপাঠকের ২য় অর্চের ২য় দশভিতে আছে। মন্ত্ৰিভে র্হছক্থ ঋষি স্থীয় वािकनागक गृंजशूजिक कि जिश्रा छेशाम मिराए हिन। উপদেশ, অবশ্য, পূর্ণভত্তজানপরায়ণ মহাত্মার মুখ-নিগতি বলিয়া বোধ হয় কিন্তু ঋষিপুত্রের মৃত্যু ও তৎপিতার উপদেশ ঘটিত কথা থাকাতেই পূর্ণ मत्मह উপস্থিত হইতেছে, অতএব বেদ পৌৰুষেয়, मश्चात्रकामियर ? উछत्र-- व्यानक न्याल अधिराशित नाम ও মহাভারতাদির ন্যায় ইভিহাসও আছে, थाकुक, ভাহাতে কিছু মাত্র ক্ষতি নাই। ঋষিগণের नाम श्रांशमः आधार्षिक। ज्निरिण्य हिट्डार्थ-দেশ গ্রন্থে যেমন কাক কুর্ম প্রভৃতি পশু সকলকে लहेशा हे जिहाम विति हिंछ हरेशा ए जिला तृह पूर्य वािकनामक धकछ। यनःक्ष्णि गृज्ययिक्यातः स्ति त्राधिया जे डेलल क गरान् डेलटनम क्षेपछ रहे-शाष्ट्र गांज । श्रुक शक्क कर्क क्व बुर्ब्रक्थ नागा

मश्रम्भन्त ।

यशिय हिल ना, धरং राष्ट्री नामक जनीय गृज, शूल उ ছिল ना। তবে এ खेषायाणी स्वत्रेश विक्रभंषात (विष्णां भारत का विष्णां भारत व धास् काकामि श्रष्ठ मकत्मत উল্লেখ একৈবারে অর্থ-রহিত, বেদের বৃহত্ত্থাদি ঋষিগণের নাম একেবারে निরর্থক नेट्र, आध्याज्ञिक सुन्दत ভাব আছে। यूनित ভাষো উত্তম-রূপে বিশদ রহিয়াছে। সংক্ষেপে, একটি সূত্র ও ভাষার চুই এক পংক্তি ভাষা উদ্ধৃত कतिएकि, यथा-- "পतः व्विजिनामानामाजः" (रिजः सूः भा । स् ७) यए भारः ववतामिकः जए भाम-मार्गाना (यव न जू मून्या। ववतनागत्काञ्ज विव-क्तिङः ववत्रथ्वनियुक्तमा श्रेवङ्गञ्चावमा वार्याद्रज वक्ट् भकाषाए" ভाষার্থ ভাষা যথা—বেদে এক-ऋल आहि,—"ववत्रः शावाद्य त्रकागराज" अर्थ इश्ल-"প্রবাহণগোতোৎপন্ন ববর নামা ত্রাহ্মণ এই-क्राथ कामना क्रिलन"— अष्टल मान्ह इहेट थादि, मुखे मनूया घडिं देखिशाम यथन देशेल खर्थन (यन शुक्य-निर्मिज. महाजातजामि हेजिहां नवर? এहे

সন্দৈহের উত্তরে জৈমিনীর এ ৫ম স্ত্রটি বুঝিবে।
অর্থাৎ জৈমিনী উত্তর করিতেছেন যে, উক্ত প্রুণ তির
তরপ অর্থনহে, ওরপ অর্থ ফানবর্গণ নিজ সংস্কারাত্ররপ করিতে পারে বটে কিন্তু বাস্তবিক দেখিতে গেলে
উহা আধ্যাত্মিকার্থ হইতেছে । যথা—"ববর" এইরপ ধ্বনিযুক্ত "প্রাবাহণি" অর্থাৎ প্রবহণ সভাব
বায়ু (*) এইরপ অর্থ—হইতেছে । এইরপে যেখানে
যেখানে আমাদের স্থুল সংস্কার জন্য সন্দেহ হইবে
সেই সেই স্থানে ব্যাকরণাদিদ্বার। আধ্যাত্মিক অর্থ—
ভাঙ্গিয়া লইতেই ভগবান্ জৈমিনীর আদেশ।
স্থুতরাং বেদে ঝিবনাম দর্শনে, কৈহু যেন চমকিয়্য
উঠিবেন না । এবং বেদের মধ্যে স্থানে স্থানে ঝিবি

^(*) প্রবহণ স্বভাব বাসু অপ্রসিদ্ধ নহে—দিদ্ধান্ত শিরো-মণির গোলাধ্যায়ে মধ্যগতি বাসনাধ্যায়ে সপ্রবিধ, বায়ু নির-পিত আছে, তথাধ্যে প্রবহণসভাব (অর্থাৎ প্রবহ নামা) বাসু নিতীয় হইতেছে, যথা—

^{&#}x27;' ভ्वाय वावर. (১) हैर खेवर (२) खमूकी माइ खव (७) खमस्मरवरमर छक्ष (८) । जम्म खरारा रिम स्वरः (६) পরি-পূর্বকো শ্যাদ্ বাহাঃ (৬) পরাবহ (৭) ইমে প্রনাঃ প্রদিদ্ধাঃ।''

সপ্তম মন্ত্র।

विट्निट्य ज्ञा मृजा, स्थ द्वःथ, রোগ পোকাদির করা। আছে, কুপে পতন প্রভৃতি বিপদ্-পাতের কথা आছে, विविध অভুত २ আখ্যায়িকা স্থানে ২ বর্ণিত त्रहिशाष्ट्र, मि नमखहे आधाषिक ज्ञानित । अधिगन যে আধ্যাত্মিক, প্রকৃত্মনুষ্য নহেন, এ কথাত বেদ निएक रे वित्यार्क्त। यर्यप्तत श्रीयम मध्यल ५ ०० श्रुख्य १म मञ्ज (छारु भा किस्मि, हेजामि) धरु ভাহার ভাষা দেখ। এব০ ঋ০ ম০ ১ সু০ ১৫৮ ঋক্ ७४ "नीर्घडगाः" ইত্যাদির ব্যাখ্যা দেখ। ভদ্জিন খ০ ১। ৭২। ১, মন্ত্র (নিকাব্যা বেধসঃ ইভ্যাদি) (मथ, (मिथिल म्भुके त्विरङ भातित ⁴(तम निङ, ত্রকা হইতে আবিভূতি মাত্র, কেই ইহার রচয়িতা नारे" रेजामि অনেক প্রমাণ আছে। বাল্ল্য ভয়ে निवृक्त इहेलाम। अक्तान ऐंशेमश्हात कता या छेक।---मुखिंत জना यांकाता गानम-यागवाता मिरे जामिर्किय खचारक छे एमर्भ कति स्निन छै। हारा मकरन एमर्गन এবং সেই দেবগণ বলিতে এখানে সাধাগণ ও মন্ত্ৰদেষ্টা शिविशेष। এই পर्यास এই পুৰুষস্থাক্তর ৭ম মন্ত্রের व्यञ्चाम পाठ कित्रशा द्वा शिला। ভावार्यভाষ্য পाठ

कतिया कि वृश्विलाम ? সाधागण ७ मखामका अधिगण नाम २ প্রাছভূত, এই বুঝিলাম। আর বুঝিলাম, इंड्राजा जनारमार्क जनगायुकाथाथ युक शुक्य। मुक्तश्रुक्यगार्गंत ज्ञेथत्रवर नम् क्रम् क्रम् थार्क किस् मृष्टि कतियात क्रमणा धक्रमाज नेषातित्रहे रूप्छ धवर ष्यात्र अव्याप्त व्या व्या व्या व्याप्त विष्युत्त व्रेटि ना, श्वाक्र " जिल्वन, युक्त क्रेटिक्र ममूक्त क्रेटि" धइत्राथ धकि शाक्रिक निराम আছে। म कथा (यरमञ क्षेकान कार्या अञ्जा (स सम्बोध मामि वा थाकि लिउ खकात महकाति मिरे पूक-शुक्य (प्रश्न (अर्था भाषाभाष अ अधिभाष) योनम-याश कतित्मन। তবে मृंखि इहेल। এই পर्यास ज विम् कतिएक २ श्रामाधीन (तर्मत्र व्यापोक्यस्य व्यर्गर दिष द्वान यञ्चािषि कर्नुक वित्रिष्ठि न ह् । धवर (वर्णित श्रीयग्रेग व्याथा। जिक । जिनकल विषयः यानकल প্রমাণ এবং যুক্তি প্রদর্শিত হইয়াছে, দে সমস্তও

यख-कर्जा (प्रवर्गन (यूक्न शूकैयर्गन) कथन यहन यान । শরীরী ইইয়া থাকেন কখনও বা যোগীবৎ শরীর रे जिया अ यन এर जिनिष्ठिक छोर्न कतिएक भारतन। ध्रे कथां ि य मुक्त श्रू क्या (। त्र मामर्था वर्नन कतिवा व मगरत वर्षिक इरेशार्ट, रेशांट किकिए मान्सर थाकिएडएए। मत्मर धरे,—डांशामित भतीत यत्ना-यस जवर भूबीत हे जिस्स यन जहे जिविधयस, जिविधास व्याप (पन्या इरेशाष्ट्र वर्ष किंचु कथन उ यनागरा धवर कथन ও जिविधगरा धविषररा छाडि काम मिथिएडिं ना, ज्य, এরপ তাতি ज विकक्ष वृहेल! यारहजू ' अकवा कि इस मामामस इहेए ज পারে অথবা ত্রিবিশ্নময় (অর্থাৎ যোগিগাণের नाश भरीती) रहेए भारत. किंखू উভয়ময় रहेरव कित्रार्थ ? উত্তর—সিদ্ধাসক্ষণ্পই ভাহার কারণ। डीशामित्र मकाले (हेक्ट्रा) वायाच उ विविद्य। याहा यथन हेका ভाश्रह इहेशा थाक, हेका किन-(लन "भटनामय रहे" जिल्माना महनामय महीत्रीहे क्हेटलन। हेक्टा कतिदलन "मंत्रीत हेल्यित अ यन जिविधमत रहे" रहोलन।— अवियदत माम-

(वंदमत्र ऋारणांगा क्रिक्टि (५म थ) २त्र थ० (मथ) न्त्राष्ठे व्याष्ट, यथा—"म .यमि शिज्दलिककार्या-ভবতি সঙ্কল্পাদেবাস্য পিতরঃ সমুতিভতি **** यः यमसमिकारमा ভवि यः कामग्र मार्श मकल्लारिय मगूछिसेखि एउन मन्नाद्या बहोत्रएं সংক্ষেপে ভাবার্থ এইরূপ—"মুক্তপুরুষ যদি পিতৃ-, जानक प्रिचिष्ठ हेक्चा करत्रम, ख्ल्काश शिज्जान ' শ्रुप्तः (मथानि आमिया উপস্থিত হন *** जिनि এই क्षण यथन यादा कामना करतन उथनहे उएकवाए मिहे र मक्षिणि वस काहात्र ममूर्थ आमिया छेप-न्डिक इत्रें विविधा बक्त ख्राह्य हर्ष ख्राधा हर्ष পাদে ৮ম হতে (সক্ষাদের তু ভচ্ছতেঃ) এবং ভাহার শারীরক ভায়ে অভিবিশদভাবে মীমাংসা রহিয়াছে। অভএব উক্তদেবগণ (সাধাগণ ও शिशिश्। यानम्याशं कतिवातं जना यत्नायाः ज नतीती रुरेशाहित्नन, रेराएक आत्र कान मत्मर त्रहिल न्।। एत् शूनक आंत्र धकि मत्नि हरे छि शास्त्र, यथा—यि (पर्वशं मिक्नमःकण्य उद्य याशं कति-यात्रहे या आविश्वाक कि, मश्कल्भ कितिमहेख मकल

ष्ट्रम मञ्जा

সৃষ্টি হইতে পারে? • উত্তর—শারণ কর, পূর্নের
একবার থলা হইয়াছে; মুক্তপুক্ষণালের সকল ক্ষমতা
আছে—কিন্তু ঐটি ছাড়া, অর্থাৎ সৃষ্টির ক্ষমতাটি
কেবল ঈশ্বরের হস্তে প্রাকে। সুস্তরাং তাই।দিগকে বজ্ঞ করিতে হইবে এবং যজ্ঞপুক্ষ হইতেই
সৃষ্টি করাইতে হইবে। এই জন্যই দেখ, বেদমন্ত্রসকল, ঝিষণণ, প্রত্যক্ষ (মনোময় শরীরে)
করিলেন বটে কিন্তু নিজমুখ হইতে প্রকাশ করিতে ।
পারেন নাই—সেই যজ্ঞপুক্ষ বিরাটের মুখ হইতেই
প্রকাশ করাইয়াছেন এইরূপই নির্মণিত হইয়াছে।

(b)

যজ্ঞপুরুষ, দেবগণের, মানস্যাগে পরিতৃপ্ত হইয়া সেই-সর্বহুৎ-যজ্ঞ-হইতে সর্বপ্রথমে দিখি ঘৃতাদি ভোগ্য বস্তু সকল উৎপন্ন করিলেন। অন্তুর বায়ুদৈবত আর্ণ্য পশু সকল সৃষ্ঠি করিলেন। তদনন্তর গুামায় পশু সকল সৃষ্ঠি করিলেন॥

श्क्र, श्का

ভা॰ ভাষ্য। সর্কবিখসংসার স্বরূপ পুরুষ याख्ड व्याङ् इन (महे गानम यागारक "मर्साङ् " करहा मर्ख + इ + क्लिं — "मर्खछ । "मर्ख श्रथा मिश्र श्रामि (छोत्रा) वस्त नकल छेर्পामन क्रिलिन" अञ्चल मत्मरं,--शाया পण मकल (शा यश्यामि) অध्य—मुखि ना इहेटल, प्रश्विश्वापि किक्रिप आपो उर्भिष्ठ इर्ल १ उख्न- अ मिश्र अवर् अ श्रु, . घ्रायत विकात ७ घ्रममात नवनी इरेट छेर्भन न ह्या । । विश्व जिल्ला विष्य विषय कानिर्वनः। পार्रकशन हमर्क् इ इहेर्यन न। विधा-ভার বিশ্বজ্ঞাতে কিছুই বিচিত্র নহে। আমি (कलिल उंदा इंटेंड अन वादित इत। ठाउँल मिह्न कहार् एयज्ञ था बह कहा ठिक् मिह्न धवर ठिक् दमहेन्न शो जात्राम युक्त जान जानार थारक। याशिशन, পर्याज्यामि अत्रगाणिक जनस्थि। अहे अञ्च थाहेशा জीवन याशन कतिया थार्कन। अ अञ थाहेएक स्भ ' ७ वाञ्जनां मित्र किছू गांज जाव गुक

षाष्ट्रम् मञ्जा।

रश ना। धरेक्र व्यक्ता ग्राध्य प्रशिक्ता श्रक्ता र्गार्थ जाएक जाकारकरे नका कतिया धरे मर् "পৃষৎ আজাং" অর্থাৎ, দধি ও য়ত উৎপন্ন করিলেন वला क्हेशारह। कनजः हेहा छेপानका गाज। উৎপৎস্মান জীব সকলের খাছা শস্তাসকল আদৌ मुधि कितिलन, এইরূপ ঐ কথার ভাবার্থ বুঝিতে इरेरि। द्राक्टि (य अञ्च इस এकथा आणि विश्वेख लाक প্রমুখাৎ ভনিয়াছি। যিনি বলিয়াছিলেন. जिनि धकजन विषय्वीत्माक। शृश् इहेटज शनाजक इहेत्रा जीर्थ পर्याप्टेन कतिर्द्ध २ (कमात्राष्ट्रीयत्र निक्रि धक गश्तर्गा श्रीविछ हरेग्रा भएएन। अनस्त সেখানে এক গুহাভে অতি বৃদ্ধ তপসীর শরণা-গত হন। তিনিই এরপ অন্নফল তাহাকে আহার कत्राहेशा त्रका कतिशाहित्नन। "वाशूरेनवज जातना পশু সকল্ সৃষ্টি করিলেন'' ভাবার্থ যথা—ভৈতিরীয় भाशात्र खाक्षाणारम উक इहेत्रारह—"পশুগণের অधिकाञ्पावजा वांग् चाज्या প्रधानकलाक आग्रुप्तर-ভার উদ্দেশেই উৎসর্গ করিবে"; ভৈভিরীয় ভাষাণ ७।२।> (मथ। धरे कनारे ध माख्य "वाशूरेमवड"

বিশেষণ দেওয়া হইয়াছে। হরিণ গবয় প্রভৃতি পশু সকলই আরণা পশু। গ্রামা পশু বলিভে গোমহিষ প্রভৃতি বুঝিবে॥

(5)

मिर्च मईछ्९-यख-रुट्ड श्वक् मङ्ग मक्ल बदः नाम मङ्गीज मक्ल श्रीपूर्ज्ज रुट्टेल। जाँदा ' रुट्डिट्टे हन्मः मक्ल बदः जाहा रुट्डिटे' यकुर्मञ्च मक्ल श्राइर्ज्ज रुट्टेल॥

ভাত ভাষ্য। বেদের রচনা ত্রিবিধ। কডকগুলি পাছাত্মক, কভকগুলি গীভ্যাত্মক এবং কডকগুলি গাছাত্মক। (এই জন্যই বেদের অন্যতম নাম ত্রেরী) তম্মধ্যে পিছাত্মক মন্ত্রসকলকে ঋক্ কহে। গীভ্যাত্মক মন্ত্রগুলিকে সাম কহে। এবং গছা-ত্মক মন্ত্র সকলকে যজুঃ কহে। এই সকল বিষয়, মহর্ষি ফ্রেমিনি, নিজ প্রাণ্ডিত পূর্ষ্ষ মীমাংসা নামক জৈমিনি দর্শনে "তেষা মৃঙ্যন্ত্রার্থবশেন পাদব্যবস্থা, গীভিষু সামাধ্যা, শেষে যজুঃ শব্দঃ" এই তিন্টি

नवस् शञ्ज ।

स्टि धरः खे स्वविद्यार्थन निक्ष जार्या विभेष क्राप्त निर्गिष्ठ क्रेश्नार्ष्ट्र। "इन्ह" नकल जाका हरेए उर्शन इत्र। ? अरे वारका अकट्टे मान्सर इट्टिइ; अक् मङ मकल ह्यां यजा १ इत्यां यजा यञ्ज मकल উৎপन्न इक्ल' वलाए उके इनः मकल्तन खेर था इहे शाहि जा श्वक कि शा शून क ছमः मक्ला উৎপত্তি-विधानित তাৎপर्যा कि? উত্তর,—ভাৎপর্যা—ছনোবিধায়ক জ্রুভি সকল. আছে যাহাতে এরপ 'ত্রাক্ষণভাগ'বেদেরও প্রাত্ত-র্ভাব ভাঁহা হইতেই হঁইয়াছে; এইরূপ कরा गाज। বেদের ছুই ভাগ। মন্ত্রভাগ এবং বিধি-ভौগ। 'মন্ত্ৰাগ' সংহিতা নামে প্ৰসিদ্ধ विधिजाभ 'खाभाग' नाय श्रीमिषा । এই জना गश्यिं वाशयम निज थ्रीड युंबधास् थ्रथमा-थ्याद्य "मञ्जू जाकानद्यादर्यमनामृद्ययः" धरेक्रे व्या लक्षन कित्रशाह्न। ভाতএব कि मञ्जूकांग कि खाजागजार्ग ममखरे (मरे गुख्य मुक्य रहेए ब्राइर्ज, ज कानिय। यहर्षि यामाप्य निक्षे थागीक छेखन योगारमा नामक जयाष्ट्राज (यरमज उर्पेश जया

40

क्टैंटि , निक्रिश् किश्रिशिष्टिन । खिचास्टिव अथिय व्यथारात প্रथम भारतत "भाखरगानिष्।" परे स्विहि भारीतक ভाষা मह (पथ। (एंड (कड जार्भक्षा करतन, यञ् (वमविककं विनिशाष्ट्रिन। यञ् मः श्विजात श्रंथमाः धारित २० (क्लांक प्रथ—छाश्राष्ट्र व्लियाष्ट्रन— "অগ্নি-বায়ু-রবিভাস্ত ত্ররং ত্রহা সনাতনং। ত্রদোহ यखानिकार्थर श्रीयजुश्मायलक्षनर्' व्यर्थार् ''खका, . অগ্নি इरेट अक्लक्ष मञ्जनकलटक, यायू इरेट यसुमकलाक याशक जी (प्रकारित याश मकल कर्ति-वात छाना च्याकर्यन कितिलान।" चुक्तार श्रेक्य-स्राक्तत अहे नवम माख्रित महिले मनूमश्क्लात अहे श्लाकि विकक्ष इहेश डिमिन १ डेखत—थक्रड কথা একই, কেবল বলিবার ভঙ্গীমাত্র ভিন্ন। यत्न कब, (कह यपि জिख्छाम। क्राब ''वाली काहा रहेटि भाविन?" उद्घादा किर किल, "जीवाग क्हेएछ" कह या कहिल "जीताम चामुक वार्ग व्याकर्यन कतिया भाषितिनन" अञ्चल, श्रीयपित ऐकि এবং মনুসংহিতার উক্তি সেইরূপ পৃথক্ মাত্র।

मागदविश ছান্দোগোর ৪র্থ প্রপাঠকের সপ্রম খণ্ডে একটি মন্ত্র আছে—"অগ্নে র্যারো র্যজুং বি नागामिजार ' এই मस्तित जावार्य यह विं यह धार्य कतियादिन। व्यापिति (मवजय इहेट अगानि र्वमखरात्र आकर्षन है। कि १ अवशा हेहा धकही। विश्विय जिल्लामात र्याभा। উত্তর— बक्षात भतीत यक्षा अश्चि वाश्च अ त्रवि थरे जिथाजू आहि। जग्राक्षा यथन व्यश्चि भावृत्क मश्यू किन्छ क्रिलिन. ज्थन श्रेष्ट्राञ्च मकल वाहित इहेल, यथन भातीतिक वाशू भाजूरक न्थवाहिन क्रिंति लाशिक्षिन ज्थन यजूर्यक मकल श्रकाण इहेल। ध्रवः यथन णजीतिक स्र्रा धाजूक উত্তাপিত করিলেন তখন সামগান मकल वाहित इहेल। ভावार्थ हेश्रेत्र खञ्चव कतिया मिश्रिल প্রকাশ পাইবে অন্যথা সাধ্য কি যে लिथिया (पथारे! याहाबा ছिन्मावक श्राद्धा नकल मर्खिषा व्यथायन कद्रान जां हो पिश्व जिल्हामा क्रिया मिथून, डाशामत श्रंह यस मकल भार्य यश्चिष्क उ वाघाड नाता ना, প্রাণ বায়ুডেও 'কোন আঘাত लार्श ना, (करल জाठंताश्चि डेमीशिड इंस कि ना?

স্তরাং এখনও ঝ্যেদের প্রকাশ অগ্নি (জাঠরাগ্নি) इरेटिर इरेटिए । येजुर्स्टिम के फेठाइम ज्यानक किंगि, ऐकार्य किरिए २, दें श मार्था वर्षां भंदीरद्रद्र मकल यांयू (विद्याय প্রाণ यांयू) উদ্দীপিত ना इरेल यजुर्यन मकल छिछात्रिज इय ना हेश স্থিয়। স্থতরাং এখনও যজুর্ঘন্তসকল বাগু দেবতা हरेएडरे প্রাত্ত ভ হইয়া থাকে। সাম মন্ত্র সকলের . উচ্চারণ যর্জুর্বেদ্বৎ কঠিন না হউক কিন্তু স্বর धाग गृष्ट्रना ভानलशामि এত मीर्घ य जम्बाता मिखिक नवाल প্রতিঘাতিত বা আঘাতিত হয়। मिखिकरे स्र्यात स्वान वा स्रा, स्वतार स्रा लिथिय़ा এভদপেকা আর অধিক স্পাঠ করা অসম্ভব, ভবে কেহ यमि প্রভাক অনুভব করিভে ইচ্চুক হন ভাহা হইলে ভাঁহাকে আয়ার নিকটে খগাদি जिनिहि (विषये खाँवन कितिष्ठ हरेदा। ये विष्रे बुक्तिगार् रुप्तेन ना (कन, श्रंड)क खंदन दिना, खिद्रा वाशू स्र्रा इहेट अगानित উৎপত্তि-वियस निःमर्क्ट रहेए পाরিবেন বলিয়া আমার বিশ্বাস হয় না।

দশম,মন্ত্র। (* ১১)

ভাণ ভাষা। ৮ম মল্লে আমা পশুসকলের উৎপত্তি কীর্ত্তি হইরাছে পুনশ্চ এই মল্লে (১০ম মল্লে) অশ্ব অশ্বতরাদির উৎপত্তি-কীর্ত্তন কেন, এ মল্লের অশ্বাদি পশুসকল ত সমস্তই আমে ব্যবহার্যা হতরাং ইহারা সকলেই আমাণ উত্তর—অইম মল্লে সামান্যতঃ "আমা পশুসকল হইল" বলা হর, এ মল্লে সেই আমা পশুসকল কি কি? এরপ জিজ্ঞাসার উত্তর শ্বরূপ অশ্বাদিশ সৃষ্টি কীর্ত্তিত হইরাছে মাত্র। অথবা ৮ম মল্লের গো অশ্বাদি সকল যজ্ঞীয় নহে কিন্তু ১০ম মল্লের গো

कशामि यक्तीय। ५म मह्य 'वागा' धरे विष्मयनदाता व्यक्तीय পশুগণের সৃষ্টি স্চিত হইয়াছে। ফলতঃ यएख नावश्रां भा अशामि श्रांति श्रांति विष्य र চিহ্ন আছে r 'तंरमत विधि ভাগে (खाञ्चन গ্রাম্থ) (म मकल लक्कन सम्भरिक्षामाज इहेशा हि। यथा--" ञूल প্ৰতী মাগ্নিবাৰুণী মনড়াহী মালভেত" हेजामि। अर्थार् "यादात मतीरत काला अथह शुक्त कहरत, ठक्क्व य व्याप्ति उ क्रिया नाम जक्किन उ श्रीक्ष इहेर्व, जेम्म अन्जादीक (शांक) উৎসর্গ করিবে।" এইরূপ অশ্ব, ছাগাদির সম্বন্ধেও विश्विय २ लक्षन विश्वि जाहि । मिरे २ लक्षना जनस পশুসকল यक्तीय। जंबिङिङिङ्खिल धारा वर्शि श्राप वावश्रां जानित। श्रामा প्रधमकालव माञ्ज ऐक रहेशाहि। अजबार ऐस्य माञ्ज এकविश (>>)

দেবগণ সৃষ্ঠির জন্য মানস্যাগ বিস্তার করিয়া যথন নিজ অনোঘ সঙ্কণপদারা বিরাট্ প্রুষের বৈরাজৰাপটি (বিরাট শ্রীর) সৃষ্ঠি করেন, (জিজ্ঞাসা করি) তথন বৈরাজৰাপটি কতিবিধ প্রকারে পূর্ণ হইল ?

ভাত ভাষ্য। (সর্বাদৌ কভিপয় প্রাজনীয় ।
উপদেশ) বিরাট্-সৃফির মধ্যেও ছই অংশ বুঝিতে
ইইবে। প্রথম বিরাট্ পুরুষের উৎপত্তি, দ্বিতীর
বিরাটের বৈরাজরপের উৎপত্তি। দেববোনি
ইইতে কমি কীট মোনি পর্যান্ত জীবগণের জীব
সকল একত্র করিয়া দেখ, '(যাহার নাম সমষ্টিচৈতন্য) ইহাকেই 'বিরাট্ পুরুষ' কহে। এবং
দেবযোনি ইইতে কমি কীট যোনি পর্যান্ত জীবগণের স্থল শরীর সকল একত্র করিয়া দেখ, ইহাই
বৈরাজরপ। বেদান্তে এই কারণেই বিরাট্ পুরুষকক
সমষ্টিচিতন্য এবং জীবপুরুষকে ব্যস্টিচিতন্য বলিয়া
ব্যবহার ইইয়া থাকে। ইহার মধ্যে' বিরাট্ পুরু-

ধের আবির্ভাব (*) এই পুক্ষ হুজের ৫ম মস্ত্রে
কথিত হইয়াছে। এক্লণে এই একাদশ মস্ত্রে বিরাট
শরীরের (বৈরাজরপের) উৎপত্তি সম্বন্ধে জিজ্ঞাসা
করিলেন। 'ড়দ্নস্তর ১২শ হইতে ১৪শ মস্ত্রে
উক্ত জিজ্ঞাসার উত্তর স্বরূপ, বৈরাজ রূপের বর্ণনা
করিবেন। বর্ণনাতে দেখিবেন বিশেষ শনপুণতা
আছে, অর্থাৎ বেদ একদিগে যেমন বিরাট্ পুক্ষের
অস প্রত্যঙ্গ সকল বুঝাইয়া দিবেন, অপারদিগে
আবার ঠিক সেই সকল বর্ণনা দ্বারা ত্রিভুবনের
সৃষ্টিও বুঝাইয়া দিবেন॥' এক্ষণে ১১শ মস্ত্রের
ভাবার্থের ভাষ্য করা খাউক।—লোকগণের শিক্ষার
জন্য বেদপুক্ষ, নিজেই প্রশ্বর্কতা এবং নিজেই

^(*) त्वर्ण खात्रभः जाविकांव श्र्ल উৎপত্তি এবং উৎপত্তি श्र्ल कन्नना विषया थारकन। जाहात्रश्च किकिश गृह जाएनशं আছে। অর্থাৎ উৎপত্তিটা না কি মায়াতে কল্লিড, সূত্য নহে, সেই জন্য 'কল্পনা' (কল ধাতুর প্রয়োগ, অকল্লয়ৎ ইত্যাদি) ব্যবহার হয় এবং আবির্ভাবটা না কি সহ্য বস্তুর হয় সেই জন্য আবির্ভাব স্থলে উৎপত্তি ব্যবহার হয়। এই টিপ্লনী টুকু বড়ই প্রয়োজনীয়। পাঠকগণ শ্বরণ রাখিলে বেদ ব্যাখ্যা অভিসহজে ব্ঝিতে পারিবেন।

একাদশু মন্ত্র।

উত্তরদাতা হইয়াছেন। এপানে ভিবিখ। अकि माणाना ভাবে, • जात अकि • विक्यक्ति । गेट्युत প্রথমার্ছে সামান্যভাবে একটি প্রশ্ন আছে এवर माखा भाषा विभावता का विषियत का विषय व्याष्ट्र। ज्याषा প्रथमार्कित व्ययपान कता इहेशाए ; हेशां एक धिकि मायाना ভাবে প্রাশ্ব इहेशा हि 'जांचात ऐखत ১७म ७ ১८म मस्य जारह। मस्त्रत শেষার্জের অনুবাদ আমি পৃথক্ করিয়া দিলাম (*) এই শেষার্জের অনুবাদে যে ঢারিটি বিশেষ প্রশ্ন व्याष्ट्र, (म मकल्बत উखत '७९शतवर्डि ५२श मास्ट्रह म्लाके इहेशाएए॥. "ज्थन दिवशाकाता कि विश " প্রকারে পূর্ণ হইল?" এই জিজ্ঞাসার একটু ভঙ্গী আছে।—বিরাট পুৰুষত 'জীবঘন' অর্থাৎ সমষ্টি-रिजना अतथ डीहात्र अन्यमामि वाष्टि जीवशापत नगाश वाखिविक लिक्रभ्रोत ७ जूल भेतीत नाइ। ভবে দেবগণ মানস যাগে ভাঁহাকে পশু কম্পনা करतम, পশুভাব, विना অভিমানে হয় ना,—जुভिমान

^(*) अर्थाৎ পृथक् भारतज्ञाभ् कतित्रा निथिनाम।

रिना लिक्ननेतीरत इस ना-लिक्ननेतीत, विना कूल শরীরে হয় না, স্নভরাং বিরাট্কে পশু করিভে इहेटल ममखहे जावगाक, जार्श डीहात, जाजियार्न, लिक महीत, कूर्न महीत, मकल छिलिरे छारे। अक्टल लाक প্রসিদ্ধ একটি শ্লোক, উল্লিখিভ হইভেছে। श्लोकि मक्कि विकालिमारमञ् । "ज्ञाक्त्रक्रिका-का जिल्ला विविद्यामां का शास्त्र कि शास्त्र मा जिल्ला । कुखम्बनमगनवभाषा क्रिकः তত वीकः। एकाणा कीर्তिवली गगनवनहती मूलमग्राः क्नीनः, खनाना-ज्यानि প্তাनुष्ड् गनकिनिका क्षञ्चमाः यूल्यीकाम्"। অর্থ—"হে রাজন্। "ভোমার অ্থ সকলের ধাবন निरम्भन शृथिवी जल धूलियश इशं उ ९ थात लेक नाती-গণের বৈধবা জনিত শোকাঞ্জল প্রবাহে এ গুলি-তৎপরে সেই পক্ষিল ভূমিসকলে গজমুক্তাগুলি পতিত ও ঝোপিত হয়। বদি বল কি রূপে ? কেন, ভাষার আকর্যা কি? রাজন্। ভোষার মদমভ ইন্ডিগণের কৃত্তস্থল যথন হন্ডিপকের (মাল্ডের) वाकुमाधारण' विमीर्ग एय, जथन जाश स्ट्रिक मुख्ना

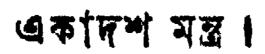
একাদশ্ব মন্ত্ৰ।

मंकल विकिश इहेश थाएक। श्रुडश ् मकल शिक्षमुका वैविভिन्नभ शिक्षिण ভূমিতে প্রোথিত হইলে উহারাই কীজ হয়। 'मেই মুক্তাবীজসকল হইতে कीर्जिक्षा वल्ली প্রায়ভূত হয়। इहेश উহা গগন-क्रिशी वरन शिया श्रमुक इहेशाएए। महाताज ! এहे कौर्जियक्षीत मूल इहेर जिल्ल मर्भताक वाञ्चकि, खल-वर्ग (यघदां জि देशत शज्यक्त, नक्ष्वकां हेशत (कातक (कुँ फि) धवर (महे मकल (कात्र कित मधा... একটি প্রস্কৃতিত হইয়াছে—যাহাকে সাধারণে চক্রমা कट्र"! পाঠकशन! यहाँ क्वित धरे वर्नकां जियातन ক্রিয়া রাখুন। এখানেও প্রায় এইরপ রূপক কণ্পনা इइँয়ाছে। দেবগণ, মানস্যাগে বিরাট্-পুরুষের অভি-यान, लिक्नभंतीत उ कूल भंती दित कंभना स्रापक षाता मण्यामन कर्तन, अकृत्व अर्थे य मामाना-ভাবে প্রশ্ন इहेल काशीद ''তথন বৈরাজরূপ কতিবিধ প্রকারে পূর্ণ হইল।" ইহার মর্ম্ম এইরূপ—"ভাঁহারা मानमगार्श शूक्यरक शखः कल्लाना करहतः, शखु কণ্পনা করিতেত লিঙ্গ ও সুল শরীরের আবশ্যক গ अ ७ ७ व । इ । त अ ७ यान मन्यापनार्थ (मम्यद्र कान् २

र्वञ्चरक, निक-भारीत काला ध्वः (कान् कान् भागर्थ-(करे वा कूल-भंतीत ऋाश जावना कतित्राहिएलन?" দেবগণের এই ভাবনা বা কণ্পনার দ্বারা সেই সেই উৎপন্ন পদার্থের অধিফাত্দেবতা সেই সেই বস্ত क्हेश्राष्ट्र। यद्य कत, (प्रवर्शा ভावना कति लान, यन তাহার, চক্র হউক, স্নভরাং চক্র, মনের অধিষ্ঠাতৃ-(एव इक्ट्रेलन। कृषी, ठक्कू क्छेक, अख्रा ठक्क्र अधिष्ठा ज्राव स्रा इरेलन, रेजानि। जारात निश्च-সক্ষণ স্তরাং তাঁহাদের সক্ষণপ অযোঘ ও বিচিত্র, (महे जनगृहे धहे क्रिया हिशादि । जामापित जा खर्गाता अर्थाए मानमश्रुकारक क्रेश कण्या गण्डे इंडेक ना रकन, िछ পরিভ দিমাত্র ফল অবশ্য হইবে, কিন্তু উজরপে किष्णिक शेषार्थ मकल कथन इ व्यक्षिष्ठी कृष्णि जाश পরিণত হইবে না। এইটুকু দেবগণের মানস-পূজা এবং আমাদের মানস-পূজায় বিভিন্নতা বুঝিবেন।

একাদশের শেষাক্রের অন্থবাদ যথা—

्वर (कान् भाग एक दिवाक भागी वार्यभाव करेन? (५) (कान भागिर्व वा वार्यभाव

रुवा? (२) कान् 'शमार्थ रे व। छेक्यू शन रुवा? (७) अवः कान शमार्थ रे वा शम्यू शन रुवा? (०৪)॥

ভাত ভাষ্য। এসকল বিশেষ প্রশান্য-क्रिश প্राप्त वादा मास्त्र श्रीयार्क इहेशाइ, देश लिङ्गभरोत्रविष्या। भियार्क कूल भरीत विषया श्रेश इहेल। ट्यांज (১) एक् (२) एक् (७) जिल्ला (8) नामिका (৫) এই পঞ্চ জ্ঞানেন্দ্রি। বাক্ পानि वा इंख (२) পान (७) পायू वा भूतो (या९-मर्शित देखित्र (8) উপস্থ-বা मिथूनिख्य (७) 'अरे शां कर्पा लियं। (यमकल रे लियं घांता ज्वान উপাर्ভिड इय ভাহাদিগকে জ্ঞানে নিয় কহে। এবং कर्च वा कियाविष्णय याश्रीमिश्राम्यात्रा मन्नाम इय, धक्रे हिल्यागर्गक कर्पालिय कर्ह। छेल्य हेल्यिय (३०) मण। প্রাণ, অপান, সমান, উদান ব্যান এই পঞ্চ প্রাণ। প্রাণের স্থান হাদয়, অপানের স্থান खञ्, मगात्मत साम नाजि (मंग, छेमात्मत साम कर्छ-कूल এवर व्यात्मज्ञ आन ममञ्ज अजीज । व्यर्श इत्क्र

নিম ভাগ সমুদায়। দশ্বিথ ইন্দ্রিয়ের অধ্যক্ষ মন;
এবং ঐ সকলের কত্রী বুদ্ধি, এই সমষ্টি (৬৭) সপ্তদশকে 'নিক্ষ শরীর' কহে। অভএব সামানা প্রশ্নে
বুঝিতে হইবে, "এই সপ্তদশ পদার্থেরই জিজ্ঞাসা
হইয়াছে" অর্থাৎ জিজ্ঞাসা, হইয়াছে, "বিরাটের
ভৌত্তে কোন্ পদার্থ ? তৃক্ কোন্ পদার্থ " ইত্যাদি।
বিশেষ প্রশ্নে স্থল শরীরের চারিটি প্রধান অংশ
মাত্র গৃহীত হইয়াছে।

षामभा शख।

रहाँत यूथ, खाक्य रहेल । वाङ्यशं ताङ्ग् नारक कतिरलन। इंगाँत खेक्यूशंल रेवना रहेल। शाम्यूशंल रहेर्ड मूम् रहेल॥

ভাণ ভাষ্য। ত্রাহ্মণকে দেবগণ বিরাটের মুখ মনে করিলেন। স্ক্রাং ত্রাহ্মণ, মুখের অধিষ্ঠাতৃ-দৈবভা হইলেন। ক্ষতিয়কে বিরাটের বাত্যুগাল মনে করিলেন। শ্বতরাং ক্ষতিয়, বাত্যুগালের অধিষ্ঠাতৃ-

मिवजा इरेल। दिशादकं विवादित छेक्यूशल मन कतिलन। ञ्चतार नेवण छक्यूक्रलत अधिष्ठाष्ट्-দেবতা करेल। शृंक, विदाधित পानग्राल गर्न कति-लिन। ञ्चत्रार मृक्त, পाদযুগলের অধিষ্ঠাত্দেবভা इहेल। (प्रयान मिक्नुमःकण्ण धहेजना डीइ।एपत्र मत्न कन्ना, व्यापाच, এकथा रेजिशूर्क निक्रिशि इरे-য়াছে স্মরণ কর। ত্রাক্ষণ, ক্ষজিয়, বৈশ্য ও শুদ্র এই চারিটি শব্দ এখানে ধর্মপর (অর্থাৎ ত্রাহ্মণতু वा जिल्लाएनव, क्लियुष् वा नत्राप्तव, दिन्शुष् वा अर्था-(मब, मृज्ञ वा.मामामव) धर्माशत नाइ। धर्माशत क्रेटल खामार्गाम क्यां विनया श्री क्रिया কিন্তু দেটা অসম্ভব, যেহেতু জাতি জন্মের সহিত थाका जाकाणि रमक्रथं नटक, मःकात विष्णाय (উপনয়ন ও বেদারস্ত) ছারা উৎপন্ন হইরা থাকে। धरे जना मनूमः रिजाटि खामाशामिक 'वर्ग' मः खा मिया एवन यथा—" खाचानः कि खिर्या विश्व खा वर्ग দিজাভয়ঃ। চতুর্থ একজাভিন্ত শুদো নান্তি তু পश्चमः॥" व्यर्थ—खाक्षण किञ्जिय उर्वेष्ण धरे जिन्छि দ্বিজাতি অর্থাৎ হুইবার জন্মে, একবার প্রকৃত জন্ম;

किलीश (भोन कथा, याक्रांत माम मरकात (উপনয়ন उ (यम खीकात) धवर शृंक धक्कां कि कार्शर धकवात गाज डाच्य, व्यर्श डिशनश्न अ (विषाधायन क्रथ मश्कात नाहे। किंद्रु छाटे विलिया कि के जिमक वर्ग विनव भूमाक वर्ग विनव ना १ धरे आभकाश विलिए इन-शूम उ " ठजूर्य" (ठजूर्य वर्ग १ वर्ग ९ मः कात्र नाथाकित्न उ वा मः कात्र कनि जोन जग ्ना इहेटल अ विজ-मिदानियक्षन हेहा पिशे । भूज व वा मामाम्वात अधिकान इहेत्रा थारक, अज्ञार শুদ্রে বর্। তবে অবশ্য পঞ্চম বর্ণ বলিয়া আর (कष् नारे॥ এইত গোল মনুবচনের অর্। ইহার ভাবার্থ বলি দেখ, মনুতে 'বর্ণ' একটি শব্দ ব্যবহার क्हेश्राष्ट्र, इकात कार्य अहेत्राथ "वर्गनः वर्गः" कार्याए वर्गम करारक वर्ग केरहा वर्गम करा 'त्रश्कनाम' अकह कथा। व्यर्शि (प्रवर्गन यानम्यार्ग निर्णन श्रूक्य क्रण विशिष्ट विवाष्ट्रिक्यक्रणी ि छिजमर्गन किर्या ভাষাতে আক্ষণাদি 'চারিটি বর্ণ' অর্থাৎ চতুর্কিধ त्रश्कलाहेशाहित्वन। धहेजना हेरापिशाक मञ्जर् বলিয়া ব্যবহার করিয়াছেন। ফলভঃ যাহ।

দ্বাদৃশ মন্ত্ৰ।

मक्त्र रहा मा-यां राज्यां मरकात विराध वाता वावज्ञ व्यवः मध्यात नाय नय इत, जाका जाकि इहेट ज भारत ना। प्रथ जे यनू एक रे आहि—"रिशक्न भी जा विष्ठादिष यमाज कूक एक खायशा 'म की यहार मृज प याण शक् जिल्ला नावराः,॥" व्यर्थ—य विक निष्कत्र खाक्षाव्यविधासक (यम পाঠ অध्याना कतिया अना किছू अधारान करत, मि अভिनी ख हेर-জমেই শুদ্ৰত প্রাপ্ত হয়।" এখন বলুন, একজাভিতে কি কখনও অপরজাতি (কর্মাজনা) হইতে পারে ? কৈ, ব্যাদ্রকে कर्षादाता भा करून पिथि? यनुषाक कर्षादाता भा कतिया विठालि था ७ यान ए विश् श थहे जनाहे मुर्थि-প্রকরণে দেব ভিষ্যক্ ও নর এই সকল জাভির नाम উल्लिখिত इहेशाएए। जानाफित नाम कुलाणि नारे। তবে অবশ্য বর্ণধর্ম এবং আশ্রাদানি ধর্ম বেদ इरेटिरे अंगिंज , इरेग़ाइ रेश (क ना श्रीकात कतिरव ? এখানে ত্রাক্ষণাদির লাগ দেখিয়া পাছে मत्मिश् करतन विलय्ना এত व्याथाः कतिए रहेए ए । এथानकात खान्नगामि वर्ग वर्षा युष वाल्श्राज्जित्र व्यक्षिष्ठाज्रितज्ञा विर्मिय दुविरव । छेश-

ज्य उ উপদংহারদ্বারা ভত্ত নির্ণয় করিতে হয়। উপাক্রমে দেখ 'দেবগাণ কর্তৃক মানস্যাগে 'বিরাট'-श्रेक्षरक ने अ कल्लाना धवर जी इरत अवस्व मक्रान वर्न-চ सर्गामि अधिष्ठा ज्राप्त न मकर न त मृष्टि निक्र शिष्ठ इहेग्नाह्य कि ना? जित्रहे (पथ, अहे " खार्चा(पाइमा মুখ মাসী ए" মন্ত্রটিও অধিষ্ঠাত্দেবভাপর, জাতি-ु भारत नार्च, हेवा चित्र व्हेल। তবে ভাবশ্য এই চারিটি অधिष्ठाञ्दातञात 'वर्ग' नाम माउ, मिट्ड পात्र, य्यारक् प्रके ठाति हिप्तिक जाति । स्मिन्य पिता है-शूक्यक्रभी हिट्छित तर् ফलाहेशाह्न। এवर मञ्ज मिरेकना এই চারিটিকে বর্ণ বলিয়া ব্যবহার করিয়া-ছেন। विद्याष्ट्रेयुक्यवद्र देश कलाहेए अहे जातिष्ठि ছाড়া অন্য পঞ্চ বস্ত লাগে নাই বলিয়াই মনু "नास्ति ज शक्षमः" । शक्षम वर्ग नाई धई क्था न्श्रिष्ठ वित्राहिन। यिन्विन् श्रयाञ्च (১৩न माञ्च) छन् स्र्गामि , यानक व्यक्षिष्ठ। ज्ञात ज्ञा कि निक्रिणिक रहेशाहि, ভবে फियल खामानानि छाति हिर्द किन १ छेखत-शत गांख वितार्धित लिक-भन्नीत दलियन।

धगास विवादिव कूल-भेदीत हिजिङ हहेशाहि। व्यर्थाए वित्राष्ट्रि विविध हित्रगार्भ अ.वित्राष्ट्र । लिक-"मतीत्राভिशानि विद्यारेशुक्य क हित्रगार्शक, ध्वर सूल-भंतीता ভिगानि विवाहे शूक्षरक विवेष है करहा शव-मस्ति हित्रगार्शक हिजिक इहेशा हिन। अगस्ति हाति। यां वर्ग वर्ग विद्यार्थ पृत्ति हि जि उ इरेलन। अ ७:-পর আর একটি সন্দেহ,—আমাদের চির সংস্কারালু-क्रिण खामार्गाम ভবে জাভি হইল না, একমাত মনুষ্য-জাতি, কর্ম বিশেষদারা ত্রাক্ষণাদি অধিষ্ঠাত্দেব-ভার অধিষ্ঠানে, ভ্রাহ্মণাদি বর্ণ হয়, অর্থাৎ দেবপুজক (यमन পূজারি, রন্ধন ব্যবসামী যেমন রাধুনি, মন্ত্রণা कार्रा नियुक्त रयमने, यञ्जी, इन्तांकार्रा नियुक्त रयमन ङङ्लाम, খানসামাগিরিকার্য্যে নিযুক্ত যেমন খান-সামা, তজুবয়ন ব্যবসায়ী যেমন তজুবায়, তোমা-मूमि कार्या नियुक्त यमन खावक वा ভোষামুদে धवर गनमाकार्या वामनभील यामन गनक छेलाधि প্রাপ্ত হয়, ভদ্রেপ বেদপাঠাদিরদারা ত্রন্ধা আর্রাধনা-कार्या नियुक्त खाक्षन, वाक्रवल রाজ্যশাসনাদি कार्या नियुक्त क्विंश, छेक्त्रवाल (मर्ग विमिन इहेट भगा-

जया नकलात' क्रय विक्य 'उ डिक्बल्ल क्रिकार्य। याममणील रियणा धवर धहे ,ि विविध वर्षा अवात वाजा जगाउन मीश्या करत. (य, म्मूज विलया मःखा उ गागराप्त প्राक्ष रश गाज। वाखिक দেখিতে গেলে পূজারি, রাধুনি বা মন্ত্রী ইত্যাদি জাতি নহে, তদ্ৰাপ ৰাক্ষণ, ক্ষজিয় ইত্যাদিও জাতি महा हेरारे यमि स्त्रित रहेल, खरव खान्नण मिया कार्या कतिया भूज इडेक धवर भूज विषयों कतिया बाक्रन रूफेक ? रेक जाशा रहा ? (क) ध्वर मशानि धर्माणाखरे, या (कन "खामान कथनहै शृक्ष रहेएड পারে না, এবং শুদ্রও 'কখনও ত্রাক্লণ হইতে পারে ना।" विलशाष्ट्रन? यथा—" खनार्या गार्या कर्यान गार्शः চानाशाकिर्मिनः। मध्यशार्गा खरीकाजा न मर्गो नामगाविछि॥ (मञ्च० २। १७) छार्थ—"खन्ता विछात कतिया विनिप्ताष्ट्रिन य शृक्ष, षिष्ठा छित्र कर्षा कतित्व विकाि इय ना धवर विकाि धक्काि बिक (भृत्मत्र), कर्मा कतिला शृक्त इय्न ना, याद्यक भृक्त अ खाँचान हेशता भन्नज्यतित विभन्नी कर्मा कनिया পরস্পর সমান হইতে পারে না, পক্ষে ইহারা যে

शामन् मञ् ।

পরস্পর অসমান অর্থি কাত্যন্তর, তাহাও নহে।" অভএব এখন মহান্ সন্দেহ উপস্থিত (খ) ? উত্তর---অর্থে (ক.) চিহ্নিত প্রথম প্রশের উত্তর করা याडेक।—এরপ প্রশ্নই "কাটালের আম্সত্ব" তুলা। (य काँगेल (कलैकी कल) (म काँगेलक, आम कथन उ इरा ना-इरेल वागमजु इउरा वाम्हर्ग न इरहे ' किन्छ इश कि? जिक्का य खाचान व्यर्थाए जिनाशन-मः कात उ जनस्वत जाज बक्त गृं युक (वनाता-চনাদি হইতে অধিষ্ঠাত্দেব ত্রেক্ষণ্যদেবের অধিষ্ঠান यादात नतीत क्रेग़ाष्ट्र, मिकि कथन ७ भूम क्रेप्ड भारत ? शूम वर्ग वार्थाए वार्थिष्ठा ज्रापव । 'मामरमव' একেবারে অসম্ভব। এইরূপ যে শুদ্র, দে কখনও खाचान इहेए जारत ना। स्वतार् अक्रम अक्षेह लां करत नारे, व्यर्श यूल बाचागरे नहर, म वाकि भूज-कर्म कि त्रा भूज थाथ इहेट्ड भारत वरि। ভাত হইয়াও থাকে। "যোহনধীতা দিজো (यम मनाज कुक (ভ डांगर।" (मनू २ वार्व क्षां० ১७৮)

धके मनुवहन छ कथारे, किलग़ाष्ट्रम। यपि बल ব্যবহার হয় না কেন ? ততু,ভারে এইমাত্র বলিলেই यरथि इंदेश्च-मशूठ कित मशू कृता है या शिल् अ ला कि 'यशूषाक' विषया वावशांत कतिए वित्र इस ना, शाभारलं याद शाभाल यद्शि। शिलं अ "शाभा-लित या" दिलिया लिएक मरिश्राधन कतिएं का ख इस ना, बाजाब वाजा (शत्न अ 'बाजा' विलि जि लाक ' नित्रष्ठ इश्ना, এইরপ মানবের জ্ঞাণ্যদেব ফুরাইয়া গেলেও (এক পুৰুষে হয় এরূপ নহে কাহারও বা পিতার আছে কিন্তু পুলের আদৌ এক্ষণাদেব হয় मारे, এস্থলে বলিতে হাইলে, দ্বিতীয় পুৰুষে ফুরাইয়া गिशाष्ट्र, धरेक्रथ (भोट्न रहाल, ज्डीश श्रूक्र्यं, প্রপৌত্রে হইলে, চতুর্ পুক্ষে, ইত্যাদিরণে বুঝিতে इहेर्य)। ভাহাকৈ অর্থাৎ দে নিজে হউক বা ভাহার विजी । ज्जी शामिक भागिक मा निम्न जग श्रुक स्वरं वा इंडेक खाचान विलिया वावरात रहेया थाका धक्र वाव-হার মাত্রে ত্রাক্ষণগেকে, 'ব্রোক্ষণক্তব' কহে। 'আমি खामान' विनिया - অভিমান টুকু রাখে এইজন্য শাজে ইহারা 'ব্রাক্ষণক্র' পদবাচা। মনুসংহিতায় এবিযয়ে

डेखगज़र्ल देलरमन ब्रह्मिश्हा अडवर जडमर्ग वर् चित्रं करेल जानित्य, "कर्जाबाजा जात्र अथन (कर नुजन कित्रा जामार्गि वर्ग रहेट शाद्य ना," जल छानम-क्राय विनया त्राथि,— खन्ता (पवर्गावत भागमगार्ग পরিত্প্ত হইয়া ভাঁহাদের সঙ্কণ্পা নিজ সঙ্কণ্পানুগত ब्रेल यक्षन 'मिरकां जि, जिरी क्षां जि अ मन्या काछित मुखि कर्त्रम ख्थम खाँचारक मनुषाकाचित्र मयस्म किश्विष् विराधि कतिएक क्षेत्रशिक्ता विराधि धरे—यागकडी (प्रवर्गन मनुग्रागनिक कर्माविष्णयवाजा চতুর্জা কণ্পনা করিয়া তাঁহার অঙ্গ বিশেষের বর্ণ (বর্ণ + त्र । अहे तर व्याशाजिक) कदिशा हिन्ता करतन ; अहे " कांत्रण खना, यञ्चा-भृष्टि, वर्ग-धर्षात मरक्र कतिला । পুরাণের মতে কেবল বর্ণ-ধর্মের সহিত নহে কিন্তু (यर्गि। উপলক্ষণ মাত্র,) यर्ग-शर्या ও আশ্রম-शर्या এই উভ-स्त्र महिष्ठ युश्रिष्ड इहेर्य। (यरहरू आध्येम ठाति ना इहेटल वर्न-धर्मा थाकिटव काथाय ? अख्यार 'वर्न-थर्या ७ जालाग-धर्पात महिल गतुषा-मृक्षि इहेशारह" हेराहे फिता। जाङ्ख्य मुखित जानिएड यिनि यक्त वर्ग ब्हेवात छे पत्रुक्त (मकामि खनं जात्र ज्या) जिनि

स्मिर्म वर्ग हरेशाहित्यन । धरेखना महाचात्रहरू यनिज्ञां एक्न, "कार्या मानवर्गन-सुर्धा कोन बर्न किन ना পরে কর্মবিশেষদার। ত্রাহ্মণাদি বর্ হইল।" সেই चार्याध (महे यून वर्षात्र ममान हिलामा चामिएक हि, धारः स्वकात (श्क्रब श्विष्ठ वर्गाधाय-धार्यत ব্যবস্থাপক এন্তপ্রতোভা গোভিল, আপন্তম, আখ-लाग्नन প্রভৃতি মহর্ষিগণ) ও মন্বাদি স্মৃতি সংহিতাকার. यहरिंशन वावन्द्रा कतिलन " मूल शूक्य (य धर्न डाहात यर भी श्रेश । अर्थ । वर्ष यह । अर्थ । यह मूल পুरुष खाक्तग-वर्गण। প্রাপ্ত হইয়াছে ভাছার বংশ-পরম্পরা সকলেই ত্রামাণ হউক, অর্থাৎ ত্রামাণ বর্ণ हरेगांत जना (यत्रा जेशनशनानि मःकात, जनार्ध) ও বেদপাঠাদি বেদবিহিত আছে সে সকলে অধিকার रूषेक। अरेक्रण किञ्चामि वर्गकल्व मसस्य व वावसा हरेशाएए। अजग्र बचागामिवविशेन बाचागगन, खाञ्चनवर्भा हरेटल ७ श्रंक खाञ्चन नट्टम, डीहारा (क्वल " जां जि जां जां । " जां जार । " जां जार । व व र लां ।" 'रश्यकांक) ७ "जांकि खांका" भक ममानार्थक

'खान्नाणां कि' बिनाशा जीवहां करतनं, कक्न, श्रा किंशितितः हेक्ना खन्ना किंखु खान्नामि नामक केंकि नकत्नत मुखिक्तन नाहे हेहा दित्र

अक्रा (भ) हिस्डि अस्थित छेखेत् मिउन्ना याहे टिंग्स,—मनूमः हिलाटि, वाहि—" बाक्षन मृत रश ना, न्यूज कथन खाकान रश ना," हेजानि। ° हेरांड ठिक्हे बिलग्नाएएन। (क) हिस्डि প্রশোর উত্তর আর একবার দেখ, ভাহা হইলেই বুঝিতে, পারিবে। ভবে প্রদক্তমে বলিয়া রাখা উচিত--मञ्ज अङ्गाकि । अकजमाश्रज द्विदि । अर्शि अक-धक वर्णित खेत्रम खमाणिति अरु कतिरल, " डीश्रांक धर्माणाञ्च अं मुक्तिविधानानूमारत स्मरे वर्तत कांटक र यथन जाहारक रमहे वंबंहे इहेर ज हहेल जधन তিনি আর ভাবি বিতীয় ভ্তীয়াদি জন্ম ব্যতীভ धक्षाम कथनं उ यना वर्षा थार्थ हरे एक पारत्न ना ; हेश युक्तियुक्त (*)। यन अहेकना ज्लाके विल्याहिन

^(*) में जिल्ला विश्वामिक ছिलान बार्जिस, किल्ल भरत छेंदक है। जिल्ला होता बक्किया मांच करतन, का चहेंगा कि करमारे १

ষ্থা— নুসুনং হিডার নবম অথারের ৩৪ এবং ৩৫ লোক দেখুন। অভংপর ইহা ছির হইল আন্ধণারি বর্ণ, রান্ধণানি জাভি নহে। জাভি বলিয়া ব্যবহার লোকেও লাজেও আছে. সে কেবল গৌণ ব্যবহার মাজ, এবং ইহাও যুক্তি ও শাজ্র ছারা ছির হইল যে সৃষ্টির আদিতে মুস্বাজ্ঞাভি কর্মধারা রান্ধণানি বর্ণভা প্রাপ্ত হইরাছে, কিন্তু এখন জার কেহ বান্ধানি বর্ণভা প্রশান্ত হইরাছে, কিন্তু এখন জার কেহ বান্ধানি বর্ণভা প্রশান্ত বর্ণ-র্মান করিলাগা ভিন্ন মাজ কর্মবিশেষের অনুষ্ঠানদ্বারা অন্যবর্ণভা প্রাপ্ত হইভে পারে লা। জামি যে মীমাংসা করিলাম, ত্রান্ধণ-ক্রিয়াদি-বর্ণ-ধর্মপ্রান্ত ভল্বংশীরগণকে যে ব্রান্ধণানি ব্যবহার (কি লোখে কি শাজ্রে) ভাহা জাভিনিবন্ধন নহে কিন্তু গৌণ

উত্তর,—উৎকট তপস্থা, সকল মুক্তিকেই পরাক্ত করিয়া থাকে।
ফলত: উৎকট ভক্তিতে খেমন আজিও দিতীর শ্রহ্লাদ জয়ে
নাই, তর্জাপ উৎকট তপদ্যাতেও আজি পর্যান্ত দিতীয় বিখামিত্র
কৈছ জান্ম নাই ইহা স্থিয়। পজান্তরে এই বিখামিত্রের দৃষ্টান্ত
দারাই ব্রাক্ষণাদি ধে 'জাতি' নহে কিন্ত 'বন' মাত্র, একখা সম্পূর্ণ
প্রমাণীক্তত স্করাং নিঃসন্ধিয়া হইয়াছে।

'वामण महा ।

यायकात्र गाळा। ध कथात्र छार्शर्या कि? शोन काशास्त्र करह । विलि-- किश्विर माधनी। नहेशा खाशन बखरिक वार्यत बखरिक कारिदारियंत्र माम लानि, यागन भेशाक्तमणील्डाक्रभ मामृश्व लहेशां (काम दानदक "मिश्रहायांगवकः;" जाशीर "अरहरन मिश्र" अज्ञान नावकात कत, जान विकागारमविक्रीन कार्वाक्षमध्य व्यव त्राष्ट्र अरेगांक मामृष्ण मरेशा जाका उ कित्र रावरांश. विषया गर्मि পভঞ्जिन, পानिनी स वाक्रावत क्रमण बारियन श्रीपम शामित्र ३३४ स्टब्रिस (एक्न जुनार् किशार्कम् विष्ः) यश्भाषाया निर्मय विष्ठांत्र कतिया-(इन। अन्दल পार्ठक्शां पत्र পরিতৃ खिन्न जना উছার कियमश्य छक् ७ वाशां कित्रा पिटि इहे-८७८६ यथा-

"সর্বে এতে শকাঃ গুণসমুদায়েয়ু বর্তন্তে, ত্রাক্ষণঃ ক্রিরো বৈশ্রঃ পৃত্র ইতি আতিশ্চ গুণসমুদায়ে। এবং ভাহ—"ডপঃ প্রতিগু যোলিশ্চ এডদ্ ত্রাক্ষণকারণম্। ভপঃপ্রভাভ্যাং যোহীনো জাভিত্রাক্ষণ এব সঃ" অর্থ— ত্রাক্ষণ ক্রিয় বৈশ্ব শৃত্র এই শক্ষ গুলি কভিপর

क्षभगम्भित्र वाहक। धारे कथा विनिग्नाह्म (*) जिंशः वार्थाए ज्याहर्याखंख (३) व्याखं (३) विषाधाँतन प्रवर (यानि (७) यिनएड बीम उ. क्यां, मर्थार शिषा उ याजात खकार्नुल जना-वर् छन मयुनात्र, खाकानवर्न-जारक लाश कताया। यय यान्द्रत अरे जिन्हि लद्भन यथा जन्म अर्था अर्थ विषाधात्रन धरे प्रहेषि नारे, क्वल পিতা ও মাতা একাকুলোন্তব, এই গুণটি আছে, সে क्षा जिजा का वार्वा (वार्यार जिनिति अकड यथन इस नाहे, ज्थन (म जाक्य नंदर, ज्द जाक्य विनया (य वावरात इस जारा क्वम जमकूल क्या इउरा निवसन गोन-व्यर्थार त्राका अविक्रमार्गि विहीन कि कि सित त्राका' वाव-राज (यगन शोन—रिवजाशा ७ जिंदिक किया जिन । रीन, (ডाর কৌপীনপরিধারি, ভিলককুভলিমাত্রশারি, পাষওধর্মিগণের 'ষেমন 'বৈফব' বলিয়া ব্যবহার গোণ, एक्ति । जामन वियदा (यज्ञ न वना इहेन, धहेज्र न क्षित्र विश्व अध्य ध जिन ध वर्ग — (वमविष्ठ समकर्ष

^{্ (*)} মহর্ষি পভরাল, বলিলেন "এই কথা বলিয়াছেন" অভএব ভাঁছার ন্যায় মহর্ষি যথন নাম করিলেন লা তখন ব্রিতে হইবে এ বাক্য ভাঁছার অবগভ ভাভিবাক্য।

चामन यह।

জন্য ঐ সকল বর্ণভা প্রতি ইইরা থাকে; মুত্র সেই সেই বংশৈ জন্ম হইলে এবং কর্ম না থাকিলে ক্তিরাদি-ব্যবহার হর রটে, কিন্তু সে গৌণী। ফলভঃ এই গৌণ ব্যবহার দিবস্থনই ত্রান্ধণ ক্ষ্তিরাদি সকল বর্ণ ইইরাও জাতিস্থানীয় হইরা উঠিয়াছে। বাস্ত-বিক জাতি এক মাত্র 'মনুষ্য' ইহাই হির।

অতঃপর এই বাদশ মন্ত্রের ভাবার্থ বিস্তার করিতেছি, পাঠকগণ, অবহিত হউন। মহর্ষিবর পাতঞ্জলির।
মীমাং দিত আদাণ পদার্থ অদাগদেব। অদাচর্য্য বেদ
পাঠাদির বারা। শরীর মধ্যে এক প্রকার, তেলোবিশেব প্রান্তর্ভ ত হইরা থাকে। এই তেলোবিশেবকে অদ্যবর্তন্ত কহে। অদ্যবর্তন্ত অদ্যানদেব একই কথা। "অদ্যাদেব বিধাতার মুখ সরপা
হইল বা মুখ হইতে প্রান্তর্ভ হইল (সায়নমতে)"
"আদাণোহস্ম মুখ মাসীং" এই অংশ টুকুর এইরূপ অর্থ হইল। আকাশ পদার্থের আকাশত
যেমন অখণ্ড উপাধি অর্থাই আকাশত বলিলেও
আকাশ, এবং আকাশ বলিলেও আকাশত বুলি
বিবর হয়—অবিনাভাব রূপে প্রতীতি হয়, তক্রেপ

bb .

व्याचापा ७ वाचन। जाना वाचन (वक्ना-(प्रय वा खन्नविक्त म्) श्रेषार्थः व्याकाणपु श्रेषार्थः नगाग्न ज्यशंक्षाशाशि। ध्यश्चात. चक्रश-मच्या या पाटक ভাহাকে অখাপোপিষি কহে। অরপ-সমন্ধ বস্তর यज्ञश्यक करहा जित्रहे (मथ, व्याकाभाष उ व्याकाभ, পরমার্থত, একই হইল, সেইরূপ ভাকাণত ও তাক্ষণ धकरे रहेट्य। ञ्चत्रां धगाज जाक्यां प्रकारा । " खक्रागारमयामिक्राश व्यर्थ यू कियूक । खक्रागामिक अ ज्राप्त अकरे कथा। श्रिकाक कर्यानिष्ठ वाशा महीदित होनि आगमन शूर्यक मूर्य आमिया वाशित्य-रम्ब अधिष्ठा ज्राप्त जा जिल्ला नामुका नाज कतिया थाक्न। जाकान, जकात मूथ-अक्रण (या कावार्य श्रकाभ शाहेम ॥ ' (पश, -- कीवशद्भत ममुमाग्र कुल्ला शाहित विकास कि विकास कि विकास कि ना मयूपारम रय वा। थान क्रेट्व जाका जाहान वाष्टिक व्यशिष शिष्टाकि उरहेत्। धरे गुक्ति गूनक धरेज्ञ भ कांवार्थ बहेल। . खार्मांशत मुद्ध खचागामिव कांग्र सभी रहेश ज्यस्थ करतन बिल्हाह "जाकाशत मुस्थ

व्यक्ति। व्यक्ति। व्यक्ति। व्यक्ति। विव्य हृध्यत "विषय, ध्यम ध्य श्रीवामवादकात गर्च मछ रहेग्रा निशास । धरेक्य "दाल्युशंल, ब्रांक्नार्क कविर्णम" वह राषाराष्ट्रमात्र गर्मा व त्विष्ठ हरेर्त, यथा--वन क श्रांजाविद्यास्त्रक्षत्र हा मिलिविद्यास्क्रिश क्रिकाश्रंष युश्चिर्व । धारे का जिल्ला वा 'न्राम्य ए' विशा जात यो छ-यूर्गन-अक्रथ वा (माय्रगप्छ) वाल्यूरान इहेट्ड उँ६-পশ। ञ्राह्य न्या वास्युभात्न अधिकाञ्छ । हरेशा वास्युगत्लव উৎপত্তি महजा ज अधिका ज्राप्य जा रेट्या महिक मायुष्ट जाब कतिया बाल्युशिल शिया चारणान करिया थारकन। धरेखना श्रक्ष किया यिन जिनिहे हेसाजुला तलविक्य शंकाण कत्रिष्ठ मधर्थ च्हेत्रा श्राट्यम । धहेत्र(श "हेहात छेक्यूनाल दिन्द्रा इहेल" धहे व्याप्त केंद्र व मर्मा युविष्ठ इहेरव, यथा---क्षि-वानिषा-श्रेष्ठि-वावभा-निर्भय-खननी भिष्ठि-विर्णियक रिक्शांच्या वा रिक्शांचा वा व्यक्तित्व वा एखरम्ब याक्षत्र। व्यामिक श्विज कर्माविद्रभयकात्र। निक देकपूर्वाल (एमणएमणाखन्न श्रमनहात्रा) পरिव सदा, धारे देवकारमय, जार्गारमत्र रगरे भावज्य उक्तूनारम

#1

चामिया अवसान करतन। 'रेनिरे विधाजां के क्यूगल मानीय या जारा देरे जिल्लामा अरेजना यूथ ज यास्त (पर्या जार्में। उ कि जिस्त्रत नात्र हिन उ छक्यूरालात चा शिक्षी ज्राप्त रहेरलन, धवर खळाडा मरका ख विकाज् भित कूर्वरङ्ग महिल मायुक्ता माल कर्त्रम ।—ञ्जर्नार . शक्ष रिकाशन, कूरवज्ञ जूला धनधाना मग् किमाली इहेग्रा थाक्न। धरेक्राथ "भाषग्राम रहेए भूम रहेन" धरे दस्यार्भोरूत्र जारार्थ अहेत्रभ, यथा—मन्ना माकिना विनग्न नगुजा मिवा ७ महिक्कु । প্রভৃতি পরোপকার-कार्या-काननी भक्तिक भूजध्या भूजप्रिय वा मामप्रिय करह। धभूज প্রচলিত নীচজাতিপর নহে। যিনি 'मार्गापव' रहेशा जागामित वर्ग ब्राह्म का शाह जर्ग भन्नीदन व्यवस्थि रहेशांदहन, या भन्नीदन व्यवस्थि পরতোমাস্পদ আতারে ন্যায় পোমাস্পদ হইয়াছেন, (महे भूजरे विदास भूजन वृत्तिया माजा य श्रीह ना थार्क (म शृश् (यमम यानकार्णित खत्रण्या) ह्य, चंट्यान्ता चंट्यानय (वयन कनार्य नच्यानय हर, एकाश नामर्पव काश्य (श्वा) श्वा मश्मात्र अ यर्ग ब्रिश्न बाबगाज्या या यमालय मम् व हरेशा थादि ।

वामन गजा।

योशांता (वर्गानिक भूजिश्च शतांत्र। हम, छाहारमंत्र शाम्त्रारम अहे भूजपात वा मामरमंत প্রবিষ্ট हहेशा शापत त्रहणाक अधिकाञ्चात क्रिक्ति महिक मात्रुका मान क्रांत (*) अहे मकमाभूजपर्ग सनावकः विकास (महेस्मनाहे (मध श्राक्रक भूज जान्नान-एक

व्यश्वास्यात উপসং वात अक्ता वार्षक। ५में माद्र पितं इक वा क्रिश्मणिक विविध भेगा मकत्मूत्रं ध्वर वाख्य व्यावदार्या (व्यव्छोत्त) शक्ष मकत्मत्र मृष्टि विविध अगावद्य व्यावदार्या (व्यव्छोत्त) शक्ष मकत्मत्र मृष्टि विविध) विधिमकल, (जाःचान नामक विभ कात्र) ध्वर याख्यं वावदार्या (यख्योत्तं), शक्ष मकत्मत्र मृष्टि विलिम। धकामभ माद्य प्रदेषि क्षेत्र। 'क्षामभ माद्य (व्यर्था व्यव्धा प्रदेष क्षेत्र । 'क्षामभ माद्य (व्यर्था व्यव्धा प्रदेष क्षेत्र । धकामभ माद्य प्रदेष क्षेत्र । 'क्षामभ माद्य (व्यर्था व्यव्धा व्यव्या व्यव्धा व्यव्धा व्यव्धा व्यव्यव्धा व्यव्धा व्यव्या व्यव्या व्यव्या व्यव्धा व्यव्धा व्यव्या व्यव्या व्यव्धा व्यव्या व्यव्या व्यव्या व्

^(*) आमिविक् जिनाम् निर्ण्न। हेनि एँहाँ निर्ण्न मूर्वि य धकनाम् आमिशक्य वा उन्ना 'ठाँहात পूर्व ई मकनम्बर्ध अकनम्बर्ध स्त्रन। धरे विक् श्रृष्टि अधिश्राष्ट्रमयण। मकनमत्रीद्वत मम्हि स्त्रन। धरे विक् श्रृष्टि अधिश्राष्ट्रमयण। या मक्तिमकन छाहात्रहे शक्षमक्ति आनिद्व। '

कार्श्वम-वर्षित महिल मनूया मृखे हहेल। वर्ग मृष्टिएक वर्षि मृष्टि। वर्ग मनूया वालील कात कह हरू ना। एल तार वर्षत छेल पिल महक्कुलः मला हरेल। मत्रन लाख ना विनाता अत्रथ ब्रक्कार वनात खार भर्या कार्ष्ट्र। मनू रवात मनूया के भनार्थ, अहे वर्ष वा वर्ष्य (हरातरे मर्या अल्लाहि विक तहिन-कार्श्यम-वर्षा। (यर हलू वर्ष- धर्म कार्श्यमधर्म वालील कार्य कार्या। वालील कर्षा ना, अहे कात्र वर्षे कहिनना किस्किट वर्षकार्य मनूर्यात छेट पिल कहिर्मन।

षाडः शत्र वर गरञ्जत न्याथा महस्त्र किथिए निष्ठात्र षाद्ध। यथा—

যথন প্রশ্ন মস্তে (১১ শ) পদগুলি সমস্তই প্রথমাবিভক্তান্ত অর্থাৎ ইহাঁর মুখ কি ? বাহুযুগল কি ?
ইত্যাদি রূপ, এবং উত্তরনন্ত্রেও (এই ১২ শ মন্ত্রে)
যখন প্রথমাবিভক্তান্ত করিয়া উত্তর দেওয়া হইল,
অর্থাৎ ইহাঁর মুখ ত্রাহ্মণ, বাহুযুগল ক্ষক্রিয়, উক্যুগল
বৈশ্যা, এই ডিনটিই প্রথমান্ত, তখন পাদ্যুগল হইতে
শুদ্র হইল' এইরূপ, উত্তরবাক্যের শেষ অংশে পঞ্চমান্ত
প্রয়োগ প্রথমার্থে ব্রিভে হইবে, অর্থাৎ "পাদ্যুগল

चांसमं यञ्जा

क्टेट्ड" देवाज कार्य भाषागुण क्वेज्रम क्वेट्य। दिएम अक्रिश महत्राहत ब्हेशा अथारक, विभिक् बाक्तर्य हेहात बिधि (युक्त) जारह । धरेक्रण मरमरश्रुरक्ष जायाम् मात्रगार्घ यीयारमा कतिहार छ्न । , यथा—" क्रक यंजूर्किए १म कार्ष मुखि श्रकत्र (कानिष्ठ श्रथमाञ्च नारे, मकुल छ लिरे यथन शक्ष्यास ज्थन जथानकात कि शक्ष यस, कि উखत मास्त्रत धरे जिनित छेखत, मस्यारे भक्षमीत व्यर्थरे श्रथमा बुबिएक रहेरव।" मायगीय अहेक्य भीगारमाय शक्य मख्यत "हेहाँ पूर्य क्रेट कि क्रेल ? हेजा़ कि ज्ञा अवर . खेखत महाज " रेट्रांत मूथ ट्रेंट जाचा, ट्रेन" रेजानि जल वर्ष द्विएक हरेरा। अञ्ल यि यि एक्षिणान ना थारक छेशनियर ७ जनाञ्जामि (दमाख छोड् मकरनज मगाक जारमाचना यपिना थारक जाहा हहरम मारकत একটি महज दुखि नार्य ज्ञासि जामिया উপস্থিত ब्हेग्रा षारिक। जङ्डी वृक्ति दल्ल "প্रथमारे इंडेक या शक्योरे रूडेक शर्यावनारन ভाষार्थ अकरे यथन माँखाईटिए जभम मांग्रगाहारिंग्न टायगांख थर्गांग-लिंदिक अभगोत वार्थ चित्र कतियात जना थड

श्रांम পाउरा व्या।" वा ख्विक किंह व्या न इ। मर्कादमर्वा। था। कर्जा मर्का करण जगवान् माम्नावार्या किष्टू आधुनिक शन्श्रवशाहि शिविजयाना शिविज ছिলেन ना। , जिनि य जेक्रं अथगारक शक्योत वर्ष वानियारहन, जारात्र गृष्ठ व्याय वाहि। षा जिथा अरे—(यात मृष्टि-श्रकत्रा कित्रम 'आहि, "य यञ्च याचा इदे जि छे छु ज इय, त्मरे यञ्च निर्मात्र जाहार जहे शिया लय शांख हरेया थारक।" क्रमणः (मथाहेट हि, পুरुषष्ट्रका मृथि थथ श्रामा भन्न। व्यामि व्यक्ति मुखिए उदे मिथा है एक शिवम (मथ, शराज्य इहेट जाकान स्हेल। जाकान (भूना इहेया) जिल्लात का शिक्षा ज्राविका इहेया ज्रा व्यविष्ठ रहेल। तमहे जनाहे जनादक 'थः' करहा यथन जाकारणंत लग्न रहेर्व (यहार्थलर्ग्न) ज्थन मिरे खिलारे। ভारात लग्न रहेशात आत कान सान नारे। (১) व्यनखत (मथ, व्याकाण रहेट यात्रू हरेल। यांश् (अक्षत्रक्रश रहेशा) व्याकारण श्रविछ इरेशा अधिकापुरमवजा इरेल। त्मरे जमारे जाका-

হাদশ মন্ত্ৰ।

(णंत्र खण निक इहेला। धेरे निक विलीन इस मिरे व्याकाटण्डे (२) व्यनखन याशु हहेट व्यात्रिक्ता . वाश्च (शाहक माहक हहेशा) वाश्च किशा क्रिशिक् (पर रहेन'। এইজনাই বায়ু জগতে ভিবিধ—কোন वाश পाচक (हिंगानाः याष्ट्र), कान वाश माहक (উखत शिक्तम श्रामिश 'लू' करहा) अहेजनाई व्यशिक 'वाशूनथ' करहा वाशूनथ क्यलरम अहे वाशू-(७३ विलीन इहेशा थारक। (७) व्यश्चि इहेर जल, উৎপদ্ম হয়। সেই জল (বাস্প হইয়া) আগ্নিডে यारेया अधिकाज्रमवजा रहेया अवन्धि रहेल। धरे-क्षनारे व्या जिविध रहेशार्ष्ट्न। क्षार्रमाश्चि, जेस्त व्यश्चिमार्था व्यथिष्ठान ना कतित्म व्यश्चित्र धक्रे दिवा विधा मन्भामन (क कति छ ? अर्थार अशित भाठक ए माइ-कष् उ श्रकामकाषुत्र व्यविध के वान्त्रत्रा कल (मवजात , व्यक्षिकारनरू रहेशारहा नश कारल धरे व्यधिक्षाज्यमय वाष्ट्रा (महे निष्ट्रा कांत्रग -व्यशिष्ट शिशाई विलीन रहेशा थाटक (8) जनस्त कले रहेटि मृष्टिका उद्शम इहेसाट्छ। उद्शम मृश्विका (शंक्षकर्गी

रहेशा) मिरे काल शिया अधिका एपिया रहेशा अव-चिति केतिया थारकन। (महे जनाहे (मथ क्रम जक विध न हि। कांत्रन, यङ श्राकांत्र मृखिका, जलाक ' जिन्धिकात्र इर्टाज क्रेट्रा थवर जटल मुक्का षा जिल्लाकारण '(शक्कारण) व्यक्षिण ज्राप्त वा व्रेशा' यारकन रिलिया थए शल स्त्रत शतं मृष्टिएक भिरे, धकार्नव 'जल घनीजुङ इन, व्यनाथा जालत घनीजुङ्डा कथनह शंभात्र बहेटल भारत ना। भारक जल घनी कुल बहेताहे व्याजगारक न्थारे कतिया প্रতিপাদিত হইয়াছে (৫) আর বাড়াইব না। ফলভঃ এবিষয় এত সুখ্য যে वक्विखात कतिया मा निथित्न क्य ना, किखु कि कति, धोन्द-वाङ्गा-७য় আমাকে निরস্ত করিতেছে। यांचा इफेक, এजकृत्व त्यांध इग्न शाठकराव हेहा त्यां वुबिएक भातिस्मिन स्म (यर्पत धरे विस्मिय निश्नम (व्यर्शर या यादा इहेट इस म जाहार जिसा ভাহার অধিষ্ঠাত্দেবভা হইয়া অবস্থিত হয়) প্রথ-गांख अंशिय हरेरव नां। शक्या खत चावभाक। ञ्चत्रार मारागाणां अथगाहित्क शक्षगार्थ त्विया

(महेक्रा वार्षा कितियां छिन। कार्या केर्या यूथ क्रेट खांचान क्रेल। वाक्यूगन क्रेट किया क्रेल। छिक्यू गेल इकेट विमा इकेल धवर शाम्यू गेल इकेट भूज इहेल"—এই त्रश चार्य कितिशाष्ट्रिन । . जित्रहे अथान हेशत जावार् धहेक्रण इहेल—" बाक्षन वा बक्षना प्रव इहात पूर्वत अधिकाज्दात वहत्तन। काळित ता. न्दार हेहाँ वाल्युगला अधिकाज्दावका इहेटलन," हेजानिः धयन वलून-धक्तशं अर्थ श्रंथमार्खं क्रांशिरणः रुरेट পाরে? कथनरेना। প্রসঙ্গ কেমে বলিয়া রাখি, व्यागि প্रथमाञ्च जाथियाँहे, मस्त्रत वाकाला वार्-, वाम कतिशाहि, मि॰ (कवन পाঠकविष्णायत मनञ्जित জना। অनाथ। शुष्ठाश्रुत धमन অनেक পार्ठक व्याह्न या श्राता मूल প्रथमाख प्रवः जाशात वाकाना অনুবাদ পঞ্চমান্ত দেখিয়াই সহসা মুখ বক্ত করিতে পারেন। , অতএব বিজ্ঞ ধীর যথার্থ পতিতপদবাচ্য य मकन পाठक आयात ए जाम्क यभा९ जेशिक्ज इहेर्यन, जाइँ। দের निकि विनी कुलार्य প্রার্থরা, আমি मङ्खानू वाद्या वार्याचार्या यथन ममछ हे न्यु छ कि इश मिलाय जथन প্रथमाख-घाँठि जनूराम जना जागात

হাদয়ের, দৌর্বল্য ক্ষমা ফ্রিবেন। যাহা হউক এই মন্ত্রের (১২শ মন্ত্রের) ভাগার্থভাষ্য করিয়া আর ভিনটি সন্দেহ উপস্থিত, অভঃপর ক্রমশঃ সেই সকল সন্দেহের উত্তর দেওয়া যাইতেছে।

প্রথম সন্দেহ—মুথ, বাহু, উক, পাদ, এই চারিটি অবয়বে ক্রমে অগ্নি, ইক্র, কুবের ও বিষ্ণু, এই চারিটি সহজন্মা অধিষ্ঠাতৃদেবতা আছেন। ইহারা শরীরের ও উৎপত্তির সঙ্গে সঙ্গেই আমেন এবং শরীর পাতানন্তর গমন করেন। মুখাদির ত্রান্ধাদি অধিষ্ঠাতৃদেবগণও
কি সেইরপে সহজন্ম।?

দিতীয় সন্দেহ—চক্ষুং, শ্রোত্র, মনঃ প্রভৃতির এক একটি অধিষ্ঠাত্দেবতা দেখিডেছি (১৩শ মন্ত্রানুবাদ দেখ) কিন্তু মুখাদি অবয়বচতুষ্টরের ছই ছই অধিষ্ঠাতৃ-দেবতা হইল, ইহারই বা কারণ কি?

ভূতীয় সন্দেহ:—মনুষ্যজাতিসাধারণেরইত মুখাদি চারিটি অবয়ব আছে; অতএব সকল মানবই আহ্বাণ, ক্ষজ্রির, বৈশ্য ও শুদ্র হউক?

প্রথমের উত্তর,—সঞ্চিত ও প্রারক্ক রূপে দেবজা দ্বিধ। পূর্বে জন্মার্জিভ কর্মফলে যাহারা শরীর-

Sec.

गठेरनत मगरा উপস্থিত হন, তাঁহারাই শরীর-মহজনা। आगृजा अधिष्ठि अधिकंत। (मह मंकल अधिष्ठा ए-দেবভাগণকে 'मक्षिडमंत्रडा' कर्ছ। জীবের একা-मृत्य रे सिर्दात अधिका ज्ञान वरे मिक्ष ज जा जी त प्रवजा হইতেছেন। আর যাঁহারা শরীর পরিপ্রহের পর वर्ज्यानकां एक (वर्षानिक मश्कात धवर वर्षानिक था हात अ कर्म विरम्भ दाता थक थक हि अवस्त था निया, अधिष्ठा ज्ञु পদে অবস্থিত হন, তাঁহাদিগকে প্রারস্ক- ' (पदछा' करहा (यगन महामूर्थ कालिमान, (कनल छप्ट-काल डेड जाताई मत्या शैषित जाति कि गानित माधा. (तिथानकात महजा इ हिन्दित महिङ) अधिष्ठी -দেবভা পদে বরিভ 'করেন, স্থভরাং মহাকবি হইয়া পড়েন। সেইরপ মুখাদি অবয়ব চতুষ্কের ত্রাক্সণাদি-দেবতা-চতু छ য় প্রারন্ধ দেবতা-জাতীয়। ইহারা বেদো-দিত সংস্কার ও কর্মবিশেষ জন্য আগান্তুক, সহ-জাত নহেন। তবে, এই আগান্তুক দেবভাচভুফয়কে বেদোদিত সংস্কার ও কর্মবিশেষদ্বারা ফিনিই মনে कतिदवन जिनिहे कि आविज् ज कतिए शांतिरवन ? ना, ভाषा পারিবেন না। ইছার কারণ ইভিপুর্কে

বর্ণিভ , মইয়াছে। স্মরণ কর বা আর একবার এই মন্ত্রের ভাবার্থভাষ্য আদি হইতে পাঠ করিয়া ফেল।

দিভীয় গদেহের উত্তর—, বাঁহারা বিশেষ ধনবান্ তাঁহাদের বাঁটার এক একটি দ্বারে হুই হুইটি করিয়া দ্বারবান্ কি থাকে না? এবং প্রতাপবান্ প্রভু হইলে, উত্তর দ্বারবানে মিলে মিলিয়াই দ্বার রক্ষা করিয়া থাকে। তদ্ধপ অধিকারানুরপ বেদোদিত সেই সেই বিশেষ কর্মানীল হইলে, মুখাদি অবয়বচতুকে হুই হুইটি করিয়া অধিষ্ঠাত্দেবভার সন্ধিধান পূর্ণ সম্ভব এবং সেই সেই কর্ম্বির সেই সেই কর্ম্ব-প্রভাপে আগজুক সেই সেই দেবভা, চির সহচর সেই সেই স্থানীয় অধিষ্ঠাত্দেবগণের সহিত সাযুজ্য লাভ করিয়া সেই সেই জীবের সেই সেই পুণ্যমাত্রাকে ক্রেমই যে বিশ্বিভায়তন করিছে থাকেন, ভিদ্বিয়ে অধুমাত্র সন্দেহ নাই।

তৃতীয় সন্দেহের উত্তর—মানব মাত্রেরইত ১১টা ইন্দ্রিয় এবং ইন্দ্রাদি. ১১টা দেবতাও সেই সকলে অধিষ্ঠিত; তৃবে মনুষ্য মাত্রেই উক্ত ইন্দ্রাদি একাদশ দেবতাম্বরপ হউক ? হয় না কেন ? কৈ—ইহার কোন

উত্তর নাই কেন ? সেইরপি এখানেও বুঝিতে হইকে। यानवमाधातरणंत यूथानि अवस्व ठातिष्ठ जाट्य विन-शाहे (य मकुल्विहे जाक्यगापि जातिष्ठि वर्ग स्हेर्व, अभन किছू नियम नारे। ভবে रेश अवश्र श्रीक्रीं एय, मानव-या (जंब मंदी (त (कंवल इंन्ज़ानि ध्रादिष्टि (कंन जंबादि भहोत (लिक्रभंतीत এवर कूलभतीत) या अर्थाक (मर्जा लहेशा, (म मगखरे (७७ काहि) जाहिन। कान २ गानदित जगाधा धक धकि (प्रवं व व इ জাগ্রভ থাকিয়া কাষ্য করিয়া থাকেন, সেই কারণে मिहे (महे यानव, अमिहे मिहे जिथि जिथि प्रविजा द्वि नार्य প্রচলিত হইয়া থাকেন ৷—অর্থাৎ মাহার প্রজাপতি-দেবতা জাগ্রত তাঁহার বৎসরে ২ সম্ভতি হইয়া थारक। लारक अध्यक्त, विलिशा थारक, " छ ध्यपूक माकाए पक्ष थाजाशिक।" य गानैयत हे का प्रवा জাগ্রভ, ভিনি অভিদাতা ও অভি প্রভাপশালী হইয়া थार्कन। रा मानव का जिम्नानील धवर पिथि उ অভিমুক্ত মুর্তি, তাঁখার চক্রদেবতা জাঞ্ড । যে गानव कि वाद्य कि ञञ्जदत ञ जिपूत इहेट ज पूरत व्यविष्ट वस मिथि । भारी, धवं मिथि व वि-

ভেজস্বী; ভাহার সূর্যাদেবভা জাগ্রভ। যে মানব क्तिवन পরদারৱভ, মদ্য পানে সভ্ফ ও বধাদি त्राक्तािक विश्मा कार्या. अनाग्नाम , श्रव ह्यं, ভাহার নির্বতি (পাপ) দেবতা জাগ্রত। এইরপে य यानव (वमभार्य कतिएक ज्ञालमाश्र्मा, विमामिक कर्या कतिएक व्यक्तिगूर्यूक, भगमगामि नामा गनिहास ভূষিত এবং পরোপকার করিতে লালায়িত থাকিয়া ' थार्कन, काभ याँशांद्र निकि छक्ता इरेशा हन, अर्थ যাঁহার সেবক হইয়াছেন,⊸-অর্থ যাঁহার নিকট গুলি-বৎ ৰইয়া আছে। খেশক যাঁহার নিকট (বিবিধ मूर्जि धात्रन कतिया) অভিনয়ের কার্য্য করিভেছেন,— ' জানিবে, সেই মানবের জেলাগদেব বা জালাদেবভা বা ভূদেবভা জাগ্রভ রহিয়াছেন। এইরপ ক্তি-शामि मशक्ति उ द्विरव । " ष्यमगिष्मि विष्व ॥"

, ত্রোদশ মন্ত্র।

(330)

हिन्दू अन इहेट इहेटन। हिन्दू अव्यक्षि इहेटन। हिन्दू अव्यक्षि इहेटन। श्रुश इहेटन। श्रुश इहेटन। श्रुश इहेटन। श्रुश इहेटन।

ভা॰, ভাষ্য। वाट्य (व छक्त, स्र्या, अश्रि ও वायू • দেখিতেছ ইহারা জড়, চেতন নহে, কিন্তু ইহাদিগতে अधिष्ठीन इहेश्राष्ट्र (य दिवंशक व्यन्भ (मिकि विम्निय)" मकल, जैकाता (ठ जन शमार्थ। यादारक वलिए जह ठल, म ठल्पान जात अक्रो श्रधान अधिष्ठान आगलक याज। याश्रांक (मिथि छि श्र्या, मि श्रांपिक छात्री এक है। প্রধান অধিষ্ঠান স্থান গোলক মাত্র। যাহাকে वलिए इ अग्नि, (म' अग्निप्तिकात धकरे। क्षांन अधिष्ठान स्थान याज। अहे अश मर्कत तुविदा अहे मकल (प्रवाणादा र्थान श्रान प्रक प्रकृषि शालक हहेटल उ हेर्हा दित खश्न मकल खार्शन २ कात्रन स्वान अधिष्ठा ज्रावजा वहेशा अंत्र्यान करिया शार्कन। (यगन छालात श्रधान स्थान संयुक्त , इहे लिं छ। हात कि किए २ व्याप्य मकलाजी (यह थाएक, मिहजा अथारिन उ

বুমিতে হইবে ৷ অর্থাৎ, ভদ্রেদেবতার প্রথান স্থান धरे मृग्यान , हिल्लाक वा हिल्लागानक इहेरिन उ ভাহার কিঞিৎ ২ অংশ ভাঁহার কারণ স্থান মনে शिशा व्यक्षिण्ट्राप्त रहेशा बहिशाह्न। व्यक्षिण्-(निराज्य व्यक्षिष्ठी (नित हालक इहेशा शादकन, अहेक्राप्त्री स्र्रात् थ्रान स्न वह मृना स्राद्ताक वा स्रा (शालक इक्ट्रेल उ जाकांत्र कि छिए २ व्याप्त वामादात • 'क्कूट आमिशा अधिछ। ত্দেব তা इहेशा त्र हिशा हिन। (मरे जनारे वायता (पिश्विट भारेता श्विक । व्यक्त पत व्यक्षिक्ष्ण्राच्या विषाय था अ इन। वहेक्राल व्या দেবভার প্রধান স্থান অন্তরীক্ষ, দূা, ও জঠর এই ভিনটি, ভথাপি ভাঁহার কিঞ্চিৎ २ অংশসকল ভাঁহার কারণ স্থানে (অর্থাৎ আমাদের মুখে অবস্থিত वाशि क्तिया वाशिया विश्विष्ठा व्यविष्ठ तिहारिहन। जाशाउरे आगता कथा किर्जिह। ইহার অনবস্থানতা নিবন্ধনই মুক হয় ৷

"মুখ হইতে ইন্দ্র ও অগ্নি হইলেন," মূলে এই-রূপ আছে। এখানকার ইন্দ্র, অন্তরীক্ষ ও ড্রালোক ব্যিত অগ্নিকে গুঝাইবে। « যেহেতু শাখান্তরে বাছ-

ত্রোদশ মন্ত্র।

यूगल इकेट हेन्सपिव जात छे ए पछि वर्ति जाहि। धवर प्रके मजानूमार्त, पोतानिक गृन व वाह्यूगल त 'अधिक ए प्रवा हेन्स के चीकात करिया हुन।

ভাবার্থ বলি—বায়ুদ্বভার প্রধান অধিষ্ঠান স্থান বায়ুলোকে তথাপি তাঁহার কিঞিৎ অংশ কারণস্থানে ভাবাং আ্যাদের প্রাণে আসিয়া অধিষ্ঠাতৃদেবভা হইয়া রহিয়াছেন। ইহাঁর অধিষ্ঠান যথন শেষ' হইবে আমরাও তৎক্ষণাৎ বিগতপ্রাণ হইব।

উপসংহারে প্রকাশ করিয়া রাখি, বেতে এবং বৈদিক ব্যবহারানুকরণকারী মহাভারতাদিতে যে বেঁ স্থলে অচেতন মৃতিকা জলাদির 'কহিলেন,' 'দেখি-লেন,' 'ইচ্ছা করিলেন,' ইত্যাদিরপ চেতনসদৃশ ব্যবহার দেখা যায়, সে সকল, সেই সেই মৃতিকাজলাদির অধিষ্ঠাত্দেবতাদিগকে লক্ষ্য করিয়াঃ যেমন বেদে একস্থলে উক্ত ইইয়াছে 'মৃদত্রত্রীৎ,' একস্থলে, 'আপোক্রবন্,' একস্থলে 'ত্তেজ ঐকত,' জার এক-স্থলে 'তা আপ ঐকস্ত"—অর্থাৎ 'মৃতিকা কহিলেন,' 'জল কহিলেন'—'জল

व्यारलाइना कतिरलन'— अम्रकल ऋल यूबिएंड इहरव, मृजिकामि श्रेमाद्श्रंत व्यक्षिष्ठाव्रामद्वाभारे कहिलन, व्यात्नाह्ना क्रितिन्न; हेन्यापि। व्यव्यव त्यमापि শান্তে মৃত্তিকাদি পঞ্মহাভূত পদার্থের সম্বন্ধে চেতন ममृण वावशात (मिथिया) (करु जात जास क्रेया, (वमा-मिटक व्यमञ्ज्ञाची वा व्यमञ्जव विषयात्र अञ्चित्रामक ख्वान व्यक्षा कित्रश महाপाপ मक्षय कित्रियन ना। ভবে ইন্দিয়াদি সম্বন্ধেও বলিয়া রাখি৷ বেদে এবং মহাভারভাদিতে দেখিবেন, ইন্দিয়সকলও চেতনবৎ वावका करेशा छ। जागि (वर्णत छेम्। रत (मथारेव। ইচ্ছা হয়, পাঠকগণ মহাভারতের উদাহরণ স্বয়ংই शुँ জिया नहेए जाति दन। (यर एतं को यो जिने नागक বোক্ষণভাগে উক্ত হইয়াছে,—"তে হেমে প্রাণা অহং শ্রেরদেমানং ত্রকা জগ্মুঃ"—"তে হ বাচ-মুচুজন উদ্গায়"— অর্থ "সেই ই ক্রিয়গণ আপন্ শ্রেষ্ঠতা সম্পাদনের জন্য কলহ করিয়া (অর্থাৎ চক্ষু वलन यात्रिवछ, कर्नवलन् यात्रिवछ; इंडानिज्ञभ) खकात निकेट शिलन। डांशात्रा वाकारक किल्लन, उट्ट वाका ! जूमि जागामित कला। वार्य मागगान

চতুর্দশ মন্ত্র।

কর "—এ সকল প্রতি পাঠ করিয়া সহসা অসম্ভব জ্ঞান ইইতে পারে, নেই জন্য মীমাংসা করিয়া রাখিলাম,। ইন্দ্রিয়গুণ অচেতন হইলেও এসকল প্রতি ইন্দ্রিগণের অধিষ্ঠাত্দেবতাগণকে লক্ষিত করিতেছে জানিবেন। পূর্কেই বলা হইয়াছে দেব-ভারা সহচতন পদার্থ।

(38)

ना ि इहेर्ड अख तो क इहेन । मस्य इहेर्ड इहा (पित्) इहेन । श्रीमयू गन इहेर्ड ज् िम इहेन । শ্राब इहेर्ड पि ग्रामक न इहेन । शूर्व-कर्ण यक्ष मृष्टि इंग्ने बकारनेड महे क्ष ममस्र इहेन ॥

ভাত ভাষ্য। "নাভি হইতে অন্তরীক্ষ হইল,"
অর্থাৎ অন্তরিক্ষ লোকের অধ্যক্ষ অন্তরীক্ষ দেবতা
নাভির অধিষ্ঠাত্দেবতা হইল। 'তাৎপর্যা—অন্তরীক্ষ দেবতার প্রধানদার অন্তরীক্ষলাক, তথাপি

उंचात्र किश्विट्र व्याप्त मार्कल व्यामारमञ्जीवरारमञ ना छि खानि या निया ने ती त भानित कत किन 'इहेन। " गखक इरेरा प्राइरेल "—गखक वलिए . उ श्विष मिल्डिक त्विएर्ड इर्हेर्य। मित् आत छा धकरे कथा। मिन् এक প্রকার প্রকাশাত্মক দেবতা। মস্তিকে এই প্রকাশাত্মক দেবতা আসিয়া অধিষ্ঠাতা হইয়া বসি-(लग। এই দেবভার ক্ষণকাল ভিরোধান হইলেই मंत्रीतक जावदतक किनका धर्मानिष्या गिखाक जानिया জমিয়া যায়, স্তরাং জীবতথন অন্ধকার দেখে, মূর্চ্ছা হয়। विदे দিব দেবতার যদি পুনরাগমন না হয়, ভাহা হইলে একেবারে মহামূর্চ্ছা (মৃত্যু) হইয়া পড়ে। याशिशन ज्याद्या मुक्ति ठिक्कृत होता यि कित्न पर्णन कतिया थादिकन, त्मरे मकल कित्रन अरे मिन् मिन्डातरे मिखिक इहेटि शंतावृक्त প্রকাশমাত্র জানিবে। याशामित मिखिएक हेई।त कालि वार्यिर्धाय अकालि र ভিরোভাব হয়, ভাহারাই অন্থ্রিমভি এবং সকল कार्याहे खाख इहेशा थार्क। ऐगान इहेवात उ প্রধाন काরণ এই মন্তিকের অধিষ্ঠাত। দিব দেবতারই আবি-र्ভाव जित्राजांव गार्ज। 'शाम यूशन इहेटज जुमि

क्रेल '— जूगि आधाता पार्व (प्रवर्णा क कर्ह। आधीत-শক্তি उ ভূমি একই ক্থা। ভূমিদেবভার প্রধান अधिन ग्यान এই পৃথিবী, সেই জন্য পৃথিবীকে ভূমি কছে। ভূমিদেবতা (আধারশক্তি) নিজ কারণ म्बे जारे नर्तभंदी तित वर्न माय्श भाषप्त . क्रेशाष्ट्र। ভূমিদেবভা ক্ষণকালের জন্য ভিরোহিভ व्हेल माश्र कि य जीव माँ जाविक भारत ! अणि---(शृष् ভাবে ; অবস্থান করেন।। " শ্রোত কইতে দিক্ मकल इहेल "— फिक म्यूफार्श श्र्वाफिक्य फणेडि। এই সকল দিক্, দিক্ দেবভার প্রধান অধিষ্ঠান স্থান এই জনাই ইহারা দিক' নামে ব্যবহাত হইয়া থাকে। पिक(पर्या वाश्यम कार्य-(वाखरें क्रिय कियम र भ यारेशा वाधिकाज्रान्या इरेशा वाह्न। वागश দেখ, যে কোন একটি দিকে কর্ন স্থাপন করিয়া রাখি ना (कन, किलु छनिव नकल मिरकेड्ड नेक, डेडांब कातन कि? এই সর্বদিক্-ব্যাপি দিক্-দেবভার অধি-छ।नइ এकगाज इश्त कात्रन त्यादा ।

(5&')

গায়ত্রী, উঞ্চিক্, অনুষ্টুভ্, বৃহত্যী, পংজি, ত্রিষ্টুপ্, জগত্যী—এই মপ্তবিধ ছন্দঃ তথন যজের সপ্ত পরিধি হইয়াছিল। ছাদশ মাস, পঞ্চঞ্জত্, তিন লোক, এবং আদিত্য—এই এক বিংশতিকে একবিংশতি কার্ফিকাকণ্পনা করেন। আর দেবগণ মানস্যাগ বিস্তার করিয়া তথন বিরাট্ পুরুষকে পশু কণ্পনা করেন॥

, ভা০ ভাষ্য। চতুর্বিংশতি অক্ষরে গায়ত্রী ছন্দং হয়। অফাবিংশতি (২৮) অক্ষরে উফিক্ ছন্দং হয়। হাত্রিংশৎ (৩২) অক্ষরে অনুটুভ্ ছন্দং হয়। বট্ত্রিংশৎ (৩৬) অক্ষরে রহতী ছন্দঃ হয়। চত্বারিংশৎ (৪০) অক্ষরে পংক্তি ছন্দঃ হয়। চতুশ্চত্বারিংশৎ (৪৪) অক্ষরে পিংক্তি ছন্দঃ হয়। ততুশ্চত্বারিংশৎ (৪৪) অক্ষরে তিইপুণ্ ছন্দঃ হয়। অইচত্বারিংশৎ (৪৮) অক্ষরে জগতী ছন্দঃ হয়। এই সকল ছন্দের এক একটি অধিষ্ঠাত্দেবতা আছেন। তাঁহাদিগকেই মানস্যজ্বের পরিধি কম্পনা করিলেন এইরূপ ইহার ভাবার্থ। অসুষ্ঠপ্রমাণ-স্থল, দীর্ঘ

প্রাদেশ প্রমাণ যজ্ঞীয় কাঠ ২০টা একত্র করিলে "বিংশতি কান্তিকা" কছে। কোনসতে হোম কার্য্যে বিংশতিকান্তিকার প্রয়োজন হয়। কেনমতে একটি অধিক অর্থাৎ "একবিংশতি কান্তিকা"। আবার কোন মতে অন্তাদশ্ব (১৮) কান্তিকাও আছে। এখানে মানস্যাগে দেবগণ একবিংশতি কান্তিকাই. আহরণ করেন। কিন্তু মানস্যাগের সমস্তই আধ্যা- আকরণ করেন। কেনু মানস্যাগের সমস্তই আধ্যা- আক স্থলাং বেদ স্বয়ংই প্রকাশ করিতেছেন, (মূল দেখ) দ্বাদশ্যাসাদি একুশটি পদার্থ দেবগণের "একবিংশতি কান্তিকা" স্থানীয় হইয়াছিলঃ।

"বিরাট্ পুকরকে পশু কিপানা করেন"—এটিত পুনকজি হইল। ইতিপূর্বে সপ্তমমন্ত্রে একবার বিরাটের উৎসর্গ হইয়া গিয়াছে, আবার কেন ? উত্তর—পশু-কপানার সঙ্গেই পরিধি ও একবিংশতি কার্চিকাদিরও কপোনা হইয়াছিল, এইটি জানাইবার অভিপ্রায়েই এখানে পুন্রবার বিরাটের পশু হইবার কথা পড়িয়াছে মাত্র।

मिक्रमक्रण्य (प्रकान यानम्यार्श, धेरे मकल श्रेपार्थक "धक्रिश्मि काष्ठिका" कण्यनार्श्वक आर्त्रन क्रिलन

(कभ, हेशां जाशां जिक्जा हेकू कि? উखत—नेशंत याका मिर्द, जांचा नके इश ना, दत्र अधिक इहेशा व्यागारित निकटि शूनताशं इशः हेश युक्ति ७ भाख षाता विष्यक्राक्ष निनी ज आहा। (प्रवर्गन, आफि-नाताग्रापत উদ্দেশে धरे मकल (रु।भ (जाभ) कतिशा ছिলেन वलियाई आगता अधिक भाईयाছि। छ। मन-यात्मत (श्य कतित्नन, आयता जित्यामन्याम (यनयाम मिंडि) लांड कतिनाम । शक्ष्यंत्र होम करतन, शाह-नाग यए अज़। (राग कात्न वमख हिन न।। वमख अपूरे यर्छ। पृः पूरः यः এर जिनलाक रशम करितिन, आयता পाईलाग, जुः, जुक्ट, यः, यश, अरः, जनः, ভপঃ, সভ্য-সাভটি। স্কুরাং চারিটি অধিক লাভ इरेल। थवर (य ठातिष्ठि (भक्ष रेखामि) सून लाख इहेल, (मछिलि चामल चाराकाउ वर्म्यश्व (चर्श् महत्रामिटलाक অভি পুণাভর) . এইরূপ দেবঁগণ হোম कतिद्वान धकि व्यापिडा, व्यापना लाख कतिलाम। মিত্র, অর্যায়া, ভগা, বৰুণ, দক্ষ এবং অংশনামে ছয়টি (*)

^(*) देश थाधानित २म मधानित २२ स्टाइन्त २म मछ छक् इहेम्राह्म। भ्रम मधानि ३२० स्टूक ७म मछ १७ जानिक। डेक्न

' পঞ্চদশ মন্ত্ৰ।

অতএব ঈশ্বার্পণ দারা সৃষ্টির বাত্ল্য বিধানই দেব-গণের ঐ সকল পদার্থের, হোম করার মুখ্য উদ্দেশ্য বুঝিতে হইবে।

रहेशाह्य। २०म मखलात १२ स्ट्लित भ्य मख वारे वाणि जिल इंशाह्, यथा—मिळ, वङ्ग, धांछा, अर्यामा, जःभ, छग, विवसान् আদিতা। ৯ম মণ্ডলে ৭টি যেবলিয়াছেন তাহার কারণ আছে। ' ১০ম মণ্ডলের ৭২ স্থাক্তের ৯ম মন্ত্রে (সপ্তক্তিঃ পুলেঃ ইত্যাদি) বলিয়াছেন। মিত্র প্রভৃতি ৭ জন আদিত্য প্রজাগণের বৃদ্ধির জ্থা, এবং অন্তমটি অর্থাৎ আদিতানামক আদিতাটি প্রজাগণের মৃত্যুর জন্ত। তৈতিরীয়সংহিতা ও তৈতিরীয় আরণাকাদি গ্রন্থেও এইরূপ, কিন্তু শতপথ গ্রাহ্মণ নামক বেদভাগে আদিত্য দ্বাদশটি বলিয়া নিরূপিত হইয়াছে। শতপর্থ ব্রাহ্মণ ১১।ভাতা৮ দেখ। মহাভারতাদি ঐতিহাদিক ধর্ম গ্রন্থকলে শতপথ ব্রাক্ষণোক্ত चामन व्यामिट्डात উল्लেখ दश्यादछ। "वाडायामा ह मिळ्ड वक्रालाश्या ज्वाख्या। ऐत्क्राविवयान् श्र्या ह पश्चे ह नविजा তথা। পর্জান্তব বিষ্ণুন্দ আদিত্যা দাদশ স্তাঃ।" মহাভারত वािष्ठित्व ५२२ व्यथाय (एथ। यन ७ हैं । (यन ठिक थारक, प्रवश्न षामिनावावन फेल्म्एण धकि षामिण स्थान, कवारण्हे ७हिंहे इस्क, बार्रिंग इस्क वर्ष्या द्वापमित इस्क, এए व्यक्षिक आफिडा आभारमत्र नाज श्हेशाएछ। " ज मुष्टेः य मनीयरज"।

(১७-% थमार्क)

प्रवर्गन, निक मिक्क मः कप्श्वाता अङ्क्रिश यक्कश्रक्रावतं छेशामना (श्रुका) मन्शामन करतन। उৎकल চিরন্তন ধর্ম मকল প্রথম হইল।

ভাত ভাষ্য। ঋश्विनीय शुक्षस्य कित এই शाएम मञ्जूषि (भय मञ्जा हेशां ज পूक्यश्क्त প্রতিপাদা विसय मः एक थि वर्षि इहेल। यानम्यागक छ। দেবগণ, তাঁহাদের সংকণ্প সিদ্ধা স্থভরাং বিরাট্-्रशुक्य इरेए जगर मृष्टि इर्ल। धवर श्रामक धर्म-मकल ७ (महे माम मुखे इहेल। '(कवल मुखे इहेल, थमन नर्श, किंखु उजुला विजी । धर्म कथन उ इरेर ना, এইজন্য 'প্রথম' অর্থাৎ "একমেবাদ্বিজীয়ং" इहेल। द्वांपण यञ्ज (पश्चन, जाशा कि वर्ण-धार्यात मुक्ति ञ्चि इहेश्राष्ट्र। जग्रे मुखित मक्त मक्ति धर्ममृष्टित একটু অভিপ্রায় আছে।—शर्याणकের যৌগিক অর্থ "य जारार्क धार्र कर्ता" स्जरार-जार्-धार्व-क्रम পদার্থ জ্গতের সৃষ্টির সঙ্গে সঙ্গেই আবশ্যক। অন্যথা জগতের সৃষ্টিই লোপ পাইয়া যায়। ধর্ম

(य জগতের ধারক এ কথা। বেদ স্বয়ং ব্যক্ত করিয়া-(छ्न,—'शर्पाविश्वमा क्रांडः श्रांडिकं। लारक धर्मिकंश প্रका উপাদর্শন্তি धार्षा भागमभात्रमन्ति धार्षा मर्तरः প্রতিষ্ঠিতং তত্মাদ্ধর্মং পরমং বদস্তি।" অর্থ—'জেগ-ভের ভাবৎ লোকের যাহা প্রতিষ্ঠা অর্থাৎ আশ্রয় ভাহাকে अर्थ कट्ट। शार्श्यिव व यहा जा हे माशा त । " উপজীবন শ্বরূপ হইয়া থাকেন। লোক সকল যাহার खाता পाপ मकल्लित निवातन करत मिहे श्रिशन माधन এकगां अर्था। अहे नकल कांत्र अर्थां क 'छे एक्सें ' অর্থাৎ 'প্রথম' মলিয়া থাকেন '' (তৈত আত। প্রত ১० ग)। পाঠकशन, এक টু निविक्ठ इहेशा (मिश्यिन, পুৰুষস্জের ষোড়শ, মন্ত্রের 'প্রথম' শন্দ এবং ধর্ম-লক্ষণ-প্রকাশিকা এই শ্রুতির পরম' শব্দ,—যাহার व्यर्थ व्यामि कतिलाम 'उँ इक्के'— এइ हिंदे अकार्थ श्रमुक्त । यादा इष्ठक अक्तर्ग भागेक्शनरक यथामायर्था (मथा हेट इंहे जिल्ल, (यम (य विलितन "धर्म विश्व-সংসারের ধারক" ভাহা কি রূপে ? আমাকে কট পाইতে হইবেনা; বেদ সমংই ভাষা বলিয়াছেন, यथा—ভৈত্তিরীয় আরগ্যকের দশম প্রপাঠকের তিয়ন্তি-

ভন (৬৩) অনুবাক্ দেখা উক্ত অনুবাকে, সভা, जिश्, मग, भग, भाग, প্राजनम् (विशिश्चिक जंशादा) পामन) গার্থভাদি অগ্নিভায়, (অগ্নিছোত্র যাগে ञ्चाणिक প্রধান কুওতায়ের অগ্নিতায়) তিবেদ, অগ্নি-হোত্ৰ, যজ্ঞ, মানস্বজ্ঞ, ন্যাস, (সন্ত্ৰাস) এই দাদশ-টিকে ধর্ম-স্থানীয় বা ধর্মের অবয়ব করিয়া প্রত্যৈকের षात्रुष्ठान-कल (पथाइय़ाष्ट्रिन। (यज्ञाथ एकीएक (पथाई-श्राष्ट्रन, नकलशकि लिथिल, दृश्द्याभात श्रेत, তবে छूरे একটি নমুনা দেখাইয়া দিতেছি।—"এই य (मिथ्डिक, जासुरी कि शब्धन श्रेना इंड-ट्टिছ, ইহার অধিষ্ঠাত্দেবভা বায়ু। ইনিপূর্ব-জম্ম সভাপ্তার অনুষ্ঠান করিরাছিলেন, সেই জন্য अक्रा देनि वाशूपवंडा, वाशूटं अधिष्ठांडा द्देशा জগতের ধারক হইয়াছেন। এই যে দেখিতেছ ছালোকে দেদীপাগান স্থ্য নামে গ্রহ বা ভেজঃ-পিও প্রান্ত উদিত ও অস্তমিত হইতেছে, ইহার

व्यक्षिण्डा व्यापिका। व्यापिका शूर्व मृष्टिक

मजाधार्यात कार्यान करतन मिरे कानारे ध मुटिए

व्यामिजामित्ज। इहेशा निक (ज्ङाबाता थांतक हहे-

ষোডুশ মন্ত।

রাছেন। ইত্যাদি, ইত্যাদি, ইত্যাদি।" এখন বোধ হয়, পাঠকগণ, ''ধর্মা, জগতের কিরাপে ধারক" তাহা বুঝিতে পারিলেন ? ধর্মা যে জগতের ধারক, একথাটি এবং তদ্বিষয়ের যুক্তিসকলও যজুর্ফাদীয় স্থতরাং ঋধেদীয় পুরুষস্থকে আর বিস্তার করিলাম না, সংক্ষেপে বলিয়া রাখিলাম। পাঠকগণ, যদি এই , বিষয়ের বিস্তার বিচার দেখিতে ইচ্ছা করেন, তবে আমার যজুর্ফোনীয় পুরুষস্থকের অনুবাদ দেখিবেন।

(১७ উত্তরার্ছা।)

পূর্কালীন বিরাজুপাসকগণ সাধ্য নামক দেবগণ হইয়া হাঁহাতে অবস্থিত আছেন; এখনও বিরাজ্উপাসনা-কারিগণ সেই মোক্ষকে লাভ করিতেছেন॥

তাত ভাষ্য। একণে, যোড়শমন্ত্রের শেষার্দ্ধে বিরাটের উপাসনার ফল দেখাইতেছেন।—এই পুরুষ-স্থান্তের অর্থপর্য্যালোচনা পূর্দ্ধক যিনি দেবগণের ন্যায় মানস-যাগ করিবেন, তিনি উপাসনা-ফলে 556

वित्रिष्ट्यत माज्ञभा वा भौगुका वा मालाकाज्ञभि मुक्ति প্রাপ্ত হইয়া থাকেন। "যাহারা মানস-যজ্ঞ कतिया मृष्टि॰ कतिलान, छाँशामित य मुक्लिलाज इरेशाहिल, विद्राप्तृ लामना कतिया এथन उ मिरे मुक्तिरे लां इहेर इंटिइ अड धव विज्ञा छुपानना कं र ।" উपत-• कात्र राज्याम (मथ, — िंक् धहेत्रशहे जावार्थ । इहेरव। ज्ञान धकि माम्बन् 'विताहेश्क्वित भंतीदात •कष्णान এই विवाह-छेणामक (अक्त हर्यान्छोन अ (वम-পাঠাদির সহিত) সাধ্য দেবগণ সৃষ্টি-জনক মানস-युक्त मन्नामानत काना প্রায়ভূতি হন;" একথা পূর্বেও একবার নিরূপিত হইয়াছে—কিন্তু জিজাস। করি, वित्राष्ट्रপामकर्गन य करण्य मुक्तिलां करतन नाहे, व्यर्शर वित्राहेश्रुक्यित मायुष्णा लाख करत्रन नाहे, मि कर्ण्या (অর্থাৎ সর্বাদিতে) ত্রন্নাকে কাহারা মানস-যজ্ঞে পুশু করিয়াছিল।" উত্তর—যজুর্ফেদ মহীধরাচার্য্য वालन, कीक उ जक्रुवर मृश्चि-श्रवार जनानि, ग्रज्वार मर्खश्रियं, विनया (कर् 'धकिं। धरिए भारतम ना। चाज्यव विताष्ट्रिंट् विताष्ट्रिभामक मुक्तभूक्षशाभित অভাব হইবে ना। এই প্রণালীর উত্তর সকল

ষোড়শ মন্ত্র।

দার্শনিক গণেরই সম্মৃতি। উপসংহারে বিশ্বারার্থি ছান্দোগ্য উপনিষদে এই বিরাটের উপাসনাকেই বৈশ্বানরোপাসনা কহে। বৈশ্বানরোপাসনা দ্বিবিধ, এক একটি অঙ্গের এবং সমুদায়ের। প্রথমটিকে ব্যস্ত উপাসনা এবং শেসটিকে সমস্ত উপাসনা কহে। তমধ্যে সমস্ত উপাসনাই কর্ত্তব্য এবং ব্যস্ত উপাসনা করিলে উপাসনাই কর্ত্তব্য এবং ব্যস্ত উপাসনা করিলে উপাসকের অমঙ্গল হইয়া থাকে। এ সকল মীমাংসা ছান্দোগ্য উপনিষদের (ছা০ ৫ প্র০ দাদশ খণ্ড—২৪ পর্যান্ত) নিরূপিত হইয়াছে। এবং বেদান্ত দর্শন ব্রম্ভুত্তের ৩য় অধ্যায়ের ৩য় পাদের ৫৭ স্থত্তের ব্যাখ্যায় ভগবান্ শক্ষরাচার্যান্ত উত্তমরূপে ঐ সকল কথাই মীমাংসা ক্রিয়াছেন। ইতি।

বেদাধ্যাপক-সামগাচার্য শ্রীশ্রীমান্ ব্রহ্মব্রত-সামাধ্যায়ি-সরস্বতি-ভট্টাচার্য্য মহাশয় কৃত পুরুষসূক্তের ভাষামুবাদণ্ড তদীয় ভাবার্থভাষ্য, সমাপ্ত। সন ১৬০০। শকাকা ১৮১৫। দৌর কার্ত্তিক পূর্ণিমা।

Frinted by I. C. Bose & Co. Stanhope Press, 249, Bow-Bazar.
Street, Calcultu.